

KULTUREN 1966

Kulturens årsbok 1966

EN ÅRSBOK

Kulturen 1966

En årsbok

till medlemmarna av

Kulturhistoriska föreningen

för södra Sverige

Försättsbilden återger
Kulturens »Pansarmobil»
i Stockholmstrafiken
april 1965.

Boken är redigerad av Bengt Bengtsson
Tryckt på Berlingska boktryckeriet i Lund 1966
Typsnitt Berling antikva
Omslag och typografi av Lars Tempte
Papper från Finbruken Ab
Klichéer från Malmö Grafiska Ab
Upplagan är 33.000 exemplar

Innehåll

- 6 Vad som sig . . ., Bengt Bengtsson
- 12 En åkdyna i flamskvävnad, Ernst Fischer
- 16 Från gotik till barock, Bengt Bengtsson
- 25 Kilian Kelsons bordssurtout, Bengt Bengtsson
- 41 Toilettespegel i rokoko, Bengt Bengtsson
- 46 Skånsk rokoko, Bengt Bengtsson
- 57 Silver i skånska bondehem, Jan Gerber
- 76 Sejdlar med silverlock, Bengt Bengtsson och
Nils Nilsson
- 88 Helgon i silver, Sigfrid Svensson
- 93 Från nyantik till nyrokoko, Bengt Bengtsson
- 97 Mosaiska kultföremål, Maj Fehrman
- 109 Fajansfabriken i Sölvesborg, Gunilla Eriksson
- 149 Om silverstämplar, Bengt Bengtsson
- 165 Redogörelse för år 1965

BENGT BENGTTSSON

Vad som sig . . .

På ryggen till denna årsbok står SILVER OCH FAJANS, men när läsaren slår upp boken finner han på försättsbladet en bild av en sextioårig bil, som trängs i tät trafik i Stockholms centrum. Bilden togs i samband med utställningen *KULTUREN kommer till Stockholm* i april 1965 och denna »Allvelo Pansarmobil Sport» – vars restaurering välvilligt utförts och bekostats av Frode Lund AB – puttrade trygg omkring i storstadstrafiken som en talande »PR-grunka».

Vi kan också se bilden symboliskt; en institution, som arbetar med kulturhistoriska uppgifter, befinner sig ofta i trängda situationer, men den klarar sig. Vårt museum intar i viss mån en särställning genom sin relativt fria ställning i förhållande till samhälle och myndigheter. Det ligger en inte helt obehaglig spänning i ansvaret för en miljonbudget, det finns en trygghet i känslan av medlemmarnas intresse och av genklang hos kulturvårdande instanser inom stat, landsting och kommuner. Spänning och trygghet: två skenbart motstridiga begrepp, som tillsammans inspirerar och berikar arbetet inom Kulturen.

Kulturen är en idyll, säger man, och den egenskapen vill vi att den skall behålla, inte minst vi som arbetar där. Men idyllen sträcker sig en aning för långt, den behärskar för mycket av det dagliga arbetet. Rationella arbetslokaler och moderna kontorsinventarier saknas i alltför stor utsträckning. Vi har inte haft råd till en vettigt inredd fotoateljé och dess dyra utrustning, vi saknar ett genomgångsmagasin för att ta hand om nyförvärv och vi skulle gärna vilja skaffa oss moderna montrar för tillfälliga utställningar. På ett om-

1. Interiör från konserveringsavdelningen.

2. Från utgrävningen på stadshallstomten.

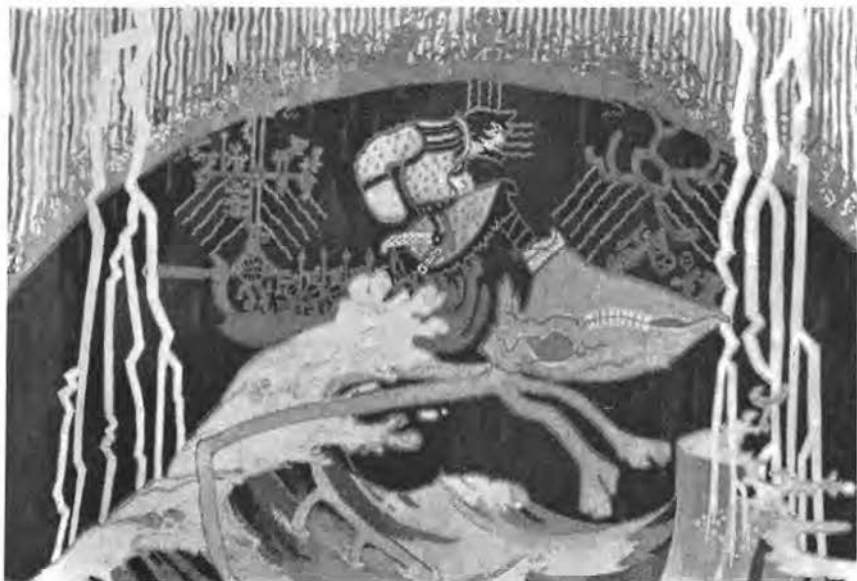
råde kan vi säga oss stå på toppen och det är arkeologisk konservering, där vi nu tack vare goda givare har en ateljé, som kan arbeta efter de modernaste principer.

Staten har hjälpt oss med lotterimedel för att få vårt värmesystem moderniserat. Från hösten 1966 kommer antalet värmepannor att inskränkas från åtta till två, vilket innebär, att våra två kvarter får var sin värmecentral. Vad detta betyder i sparad arbete och minskat obehag, kan lätt tänkas. Detta är första etappen i en upprustning av våra byggnader. Vi hoppas även i fortsättningen på statlig hjälp till detta.

Lundabor och turister har under året haft insyn i ett av Kulturens forskningsområden: medeltidsarkeologien. Den stora grundgrävningen för Lunds stadshall har medfört en nödvändig och vetenskapligt mycket givande undersökning. Det gäller ju här en av Nordens rikaste fyndplatser för medeltida kultur; det centrala Lunds jord är ett enda stort fornminne, och här vid Stortorget ligger dess centrum. Arbetet underlättades väsentligt av det tryckluftstält, som staden lät blåsa upp över grävningsplatsen. Må vara, att det förekommit kritik av grävningens takt – grävskopan får gå ned till 1200-talslagren, men sedan tar arkeologerna vid – man får dock komma ihåg, att olägenheten med arkeologer motsvaras på andra ställen av sprängningar eller pålningsarbeten. Lunds jord har *sin* speciella egenhet.

Det blir ett vetenskapligt sett oerhört värdefullt bidrag till kännedomen om medeltida kultur, som denna grävning kommer att ge, så mycket vågar man redan nu säga. Och genom att fynden så gott som genast kan tas om hand i den nya konserveringsanstalten blir resultatet utnyttjat inom rimlig tid, både till vetenskapens fromma och allmänhetens, i form av publikationer och utställningar.

Den inre och yttre verksamheten på Kulturen representeras bra av dessa grävningar. På andra områden kan ett liknande samband iakttagas. Jag tänker här bl.a. på keramikavdelningen, vars kinesiska samlingar bildar underlaget för en bok i serien »Ur Kulturens samlingar» av docenten och museichefen Bo Gyllensvärd. Genom en systematisk inven-

3. Detalj av »Jubmel vänder jorden», gobeläng av Ossian Elgström 1911. Lapskt mytologiskt motiv. Utförd på Den Norske Husflidsförening i Kristiania, Norge. Utställd på Baltiska utställningen i Malmö, 1914. 312×200 cm. KM 58.112.

Inköpt av Fru Anna-Lena Elgström-Collijn och direktör Gustaf Collijn, Stockholm, 1965.

tering har klarlagts, vilka luckor i samlingarna som bör fyllas, för att boken skall kunna illustrera sitt ämne fullständigt och på så sätt har väl överlagda förvärv kunnat göras.

En aktiv förvärvspolitik har också kunnat föras, när det gäller textilavdelningen. Antikvarie Märta Lindström har i Makedonien studerat den märkliga äldre textila folkkonst, som här lever kvar, och hon har lyckats berika samlingarna med ett stort material av dräkter, vävnader och textilredskap. Textilavdelningens gräns framåt har vidgats genom en serie nyförvärv, bl.a. gobelängen »Skator i äppelträd» av Alf Wallander, vävd hos Selma Giöbel i Stockholm 1896–97 och den våldsamt dynamiska »Jubmel vänder jorden» av Ossian Elgström 1911.

4. Interiör från Kulturens utställning vid Sergels torg i Stockholm.

Ett exempel på vår strävan att till eftervärlden rädda fullständiga verkstäder från skilda slag av hantverk erbjudes i den tunnbindareverkstad, som dess siste innehavare Sigfrid Wecke skänkte. Verkstaden, som startades av G. W. Lindquist omkring 1880, hoppas vi inom en framtid kunna ställa upp i ett lämpligt utrymme. I detta sammanhang kan nämnas, att verkstaden utgjort ämne för en seminarieuppsats i folklivsforskning, vilket illustrerar ett på senare år alltmer vidgat samarbete med universitetet till – som vi gärna vill hoppas – bådas fromma.

Vi på Kulturen har angenäma erfarenheter av positivt intresse från modernt närings- och affärsliv. Jag har redan talat om vår konserveringsavdelning för medeltidsfynd, här bör också nämnas den på inbjudan av Svenska Handelsbanken anordnade utställningen i bankens lokaler vid Sergels torg i Stockholm. För Stockholmspressen och för en talrik besökareskara visade denna utställning bl.a., att Kulturen är något mera än ett skånskt hembygdsmuseum. Teckningarna

av Pieter Brueghel d.ä., den kinesiska keramiken, de saxiska porslinsfigurinerna, praktvapnen och de medeltida rariteterna, allt visade på den »universalitet», som Karlin gärna talade om, även om Skåne också fanns representerat.

Temat för denna årsbok är *Silver och fajans*. Argång 1952 handlade till stor del om silver och även 1964 talades en del om detta ämne. Men Kulturens silversamling är inte på långt när slutbehandlad. Silversmide är ett fascinerande ämne, som på flera sätt speglar kulturepokernas stilyttringar och sedvänjor. I silvret uttryckes tidens formspråk lätt och omedelbart och här visas olika gruppers sociala ambitioner.

Karlins universalitet hindrade honom inte att hysa en speciell förkärlek för keramiken och vi är glada för att här på Kulturen kunna fortsätta hans och efter honom William Karlsons forskningar rörande Sölvesborgs fajansfabrik, som i denna årsbok får en fyllig presentation av amanuensen Gunilla Eriksson. Vi hoppas nu att hennes uppsats skall väcka intresse för Sölvesborgsfajans och att den utställning, som vi planerar, skall berikas av nyupptäckt material.

Vi hoppas att våra medlemmar skall tycka om denna årsbok. Frånsett uppsatsernas innehåll, vilket jag som redaktör och författare inte skall yttra mig om, är den ovanligt påkostad. Vi har lagt ner stor omsorg på bilderna; färgbilderna har tagits på Institutet för färgfoto av fotograf Lennart Hansson, som också svarat för silverbilderna i svartvitt, medan Gösta Hultén fotograferat fajansen. Och vi tycker att Berlings lyckats utmärkt med bildåtergivningen, som också gynnats av ett högklassigt papper.

Våra vänner säger ibland till oss: »Kan ni inte göra mera PR för Kulturen?» – Vi rannsakar oss själva och måste erkänna, att det kunde vi kanske . . . Men – våra samlingar och vår miljö är den bästa PR, som Kulturen själv kan ge. Årsboken är för oss det naturligaste sättet att göra Kulturen känt och att sprida kunskap om det vi arbetar för. Och då återstår det bara att till våra medlemmar säga: håll till godo med Kulturens årsbok 1966!

ERNST FISCHER

En åkdyna i flamskvävnad

Kulturhistoriska museet har under året lyckats förvärva en åkdyna i flamskvävnad, som tillhör en grupp varandra mycket närstående vävnader från Skåne. Den framställer en jaktscen med längst t.v. en jägare, som med ett gevär skjuter på en flyende hjort, som förföljes av en hund. Framför jägaren ett träd med blad och frukter och två små fåglar bland bladverket. Framför hjorten ett liknande träd men utan fåglar. Längst t.h. en flyende hjortkalv. Upptill i mitten en flygande fågel och en liknande, som sitter på en gren. I åkdynans mitt en stor ros och en mindre flygande fågel. Ytan utfylles i övrigt av ornament och mer eller mindre stiliserade blommor, bland vilka man kan igenkänna tulpaner och rosor. I hörnen ornament, som utgöres av helt förvandlade granatäpplen som man ej så förvanskade återfinner inom ett flertal grupper av flamskvävnader från Skåne. Bård saknas. Åkdynan är märkt spegelvänt HOD 1786. Mått 46×96 cm. 5 trådar i varpen och 34 i inslaget. Inslagsgarnet vänstertvinnat, varpen högertvinnad. Vävd med tandning. KM 59.994.

Åkdynan, som tidigare varit okänd, tillhör en grupp av hittills tre kända exemplar, vartill kommer ett nu försvunnet fragment. Samtliga är så i detalj överensstämmande att samma mönster måste ha förelegat för samtliga väverskor. Den med den nyupptäckta mest överensstämmande åkdynan tillhör Middelarts museum på Fyn, dit den kommit ovisst när och från vilket håll. Den har ansetts vara dansk till sitt ursprung, men är otvivelaktigt skånsk, då det icke

Akdyna («agedyna»), daterad 1786, med initialerna HOD, utförd i flamskteknik. Längd 96, höjd 46 cm. KM 59.994.

finns någon motsvarighet bland det ringa material, som bevarats i Danmark, medan vi från Skåne nu har fem likartade vävnader. Olikheterna mellan Middelfarts och Kulturens åkdynor inskränker sig till obetydliga detaljer i mönsterteckningen. Den största skillnaden består i att Kulturens dyna saknar den taggbård, som förekommer på alla övriga vävnader inom gruppen. Av de tidigare kända åkdynorna är endast en spegelvänd i förhållande till de övriga och denna är den yngsta av dem, daterad 1825. De andra är märkta 1812 och 1822. Årtalet har på fragmentet varit placerat på den hälft, som saknas, varför vi icke känner till året för dess tillkomst. Märkningen är placerad på samma sätt på samtliga vävnader: nedtill i mitten och består av sedvanliga kvinnoinitialer: HOD 1788, EOD 1812, ESD 1822 och KID 1825. Märkningarna är spegelvända på alla dynorna utom den med ESD 1822.

Ser man till de invävda årtalen, borde alltså Kulturens nyförvärvade flamskvävnad såsom den äldsta vara ur-

sprungsdynan och de övriga eftervävningar av dessa. Med denna utgångspunkt skulle alltså denna också vara den som stod ett givet mönster närmast. Nu visar emellertid en detaljgranskning av dynan att den i vissa fall företer en mera förvandlad teckning. Träden t.ex. har en sprödare form än på dynan i Middelfart, de flygande fåglarna är klumpigare återgivna, blommorna än mer stiliserade. Man kan tänka sig att vävnaderna utförts av två systrar HOD och EOD, trots att det ligger 26 år mellan deras tillkomst. De skulle alltså ha vävts efter samma mönster med märkningen riktigt tecknad för förlagan, men därför spegelvänd på vävnaden. Möjligen kan fragmentet ha vävts av någon tredje syster. De två återstående äkdynorna skiljer sig i vissa avseenden från de övriga. Den lilla hjortkalven, som springer längst t.h. har utbytt mot ännu en fågel, som plockats in som ersättare. Ovanför bössmyningen har insatts ett blomornament i stället för den rent ornamentala form, som förekommer på de äldre dynorna. De granatäppleliknande ornamenten i hörnen har nedtill ersatts av en tulpan, medan de upptill ytterligare förvanskats.

Vävnaden ESD 1822 har signaturen rätvänd och väverskan bör alltså, när hon för sitt behov begagnade sig av det äldre mönstret ha observerat detta, vilket däremot väverskan KID 1825 icke gjort och därigenom även fått hela kompositionen spegelvänd. Att denna bygger på den som ligger bakom vävnaden från 1822 synes framgå därav att hörnornamentet upptill t.h. på denna i fullkomligt samma form återkommer upptill t.v. 1825. Man kan tänka sig att dessa sistnämnda dynor vävts av en yngre generation, möjligen döttrar till de nyssnämnda systrarna med fadersnamnet O (lof-Ola).

Tyvärr saknar man ursprungsbeteckningar för dynorna med undantag för fragmentet, som 1918 fanns i privat ägo i Alstad, Vemmenhögs hd. Den i Middelfart vet man ingenting om, när eller varifrån den förvärvades. De övriga stammar från skånska herrgårdar i olika delar av provinsen. Motivet bör ha varit eftersökt i dessa kretsar, när man bör-

jade samla flamskvävnader för att därmed tapetsera vissa herrum. Likheter med andra grupper t.ex. träden på de s.k. paradisdynorna m.fl. gör att man dock med ganska stor sannolikhet kan hänföra åkdynorna med jaktmotivet till häraderna på Söderslätt.

Vad som ovan sagts om väverskorna ger ännu en antydning om det förhållande, som såväl tradition och bevarat material visat, att ett mönster bevarades inom en släkt som en skatt, som icke gärna ställdes till andras förfogande, men eftervävdes i generationer.

BENGT BENGTTSSON

Från gotik till barock

Bägaren från 1554

Hans Olofsson var guldsmed i Stockholm från 1540-talet till sin död någon gång i början av 1580-talet eller senast 1584. Räntekammarböcker och andra räkenskaper vittnar om att han under så gott som hela sin tid som mästare hade arbetat för hovet och han bör ha varit en av Stockholms främsta yrkesmän.

Den bägare med hans stämpel, som Kulturen äger, är märklig bl.a. därigenom, att den är det äldsta kända stockholmsarbete, som försetts med identifierad mästarstämpel. Det lätt igenkännliga bomärket, som utgör stämpeln, återfinnes i hans sigill, som påträffats på flera kvittenser (se s. 150), varför identifikationen är helt säker. Utom denna bägare känner man kyrksilver från hans verkstad och en sigillkapsel till Stockholms stads privilegiebrev av 1563.

Men bägaren är märklig också på andra sätt. Till formen har den i Sverige motsvarigheter från 1500-talets mitt och senare hälft, framför allt i det märkliga silverfyndet från Rotebro i Uppland (Statens historiska museum). Och på kontinenten finner vi samma typ av bägare, även avbildad i konsten, t.ex. i framställningar av måltider, framför allt nattvarden. Det är den gotiska bägarens enklaste och renaste form, som här är representerad. Den reser sig, konkavt konisk, från ett trångt bottenparti upp till en vid rund, vars tjocklek vittnar om den traditionella »träckningen»,

1. Bägare av Hans Olofsson, Stockholm, mästare omkr. 1544-omkr. 1581. Höjd 13,2 cm. KM 12.606.

nämligen metoden att med hammaren smida upp bägaren från en tjock plans, vars släta kant lämnas orörd av hammarslagen. Under denna process vill bägarens vägg tvinga sig utåt, därav det konkava livet.

Gotiken framträder också i dekorationen. De förgyllda banden längs brädden och runt bägarens midja har en graverad bladranka, lik dem vi kan få se målade i gotiska kyrkvalv, broderade på kyrkliga textilier eller inpressade i bokbandens läder. Rankan löper runt bägaren utan början och utan slut; det är antikens akantusranka, som gotikens konstnärer skapade om efter sina stilideal och som i denna gestalt inte alltid är lätt att känna igen.

På en punkt har renässansen fått komma till tals. Det är i lagerkransen runt ägarens vapen. Den kransen hör den återuppväckta antiken till och genom den har Hans Olofsson visat, att han haft kontakt med kontinentens nya strömningar inom konsthantverket. Inom den lagerkantade cirkeln syns ett vapen med ett däggdjur och en fisk, initialerna OA och året 1554. Härmed anges ägaren, som trots alla ansträngningar för att avslöja hans identitet dock har förblivit anonym. Däggdjuret är inte lätt att klassificera; det kan vara ett rådjur (kanske det troligaste) men också en hare eller något annat långbent djur med kort svans. Och fisken trotsar all examinering. Ett adelsvapen är det med säkerhet inte. Vi får tänka oss en högborgerlig beställare, vars enkla ofrälse namn kompletterats med en vapenbild, enligt en på den tiden vanlig sed.

II. Svenska barockbägare med en »skogstapet» från 1700-talets början som bakgrund. I fonden tre större bägare, av vilka den vänstra är tillverkad av Ferdinand Sehl i Stockholm 1723 och de två övriga av Petter Ersson Lund i Stockholm 1729, resp. 1726. Den stora bägaren i mitten är av Bengt Bengtsson d.y. i Mariestad omkr. 1710. I förgrunden fyra bägare, tillverkade av: Daniel Ekman i Eksjö omkr. 1710, okänd mästare, Börje Wall i Jönköping 1693 samt okänd mästare med stämpel FM.

Den karolinska bägaren

Det finns ingen direkt förbindelse mellan bägaren av gotisk typ och den svenska barockbägaren, d. v. s. den höga koniska bägare med rakt liv och utan fot eller med en smal fotrand, som vi brukar kalla karolinsk. Om den senare alltså inte är utvecklad ur inhemsk tradition, varifrån har den då kommit? Carl Hernmarck har i Svenskt silversmide understrukt det vanskliga i försöken att hitta förebilder, men framkastar ett uppslag till förklaring, nämligen att silverbägaren övertagit den raka tennbägarens form, som i sin tur går tillbaka till äldre former. Bland dessa bör vi inte glömma de svarvade träbägare, som brukades under Vasatiden även i välsituerade samhällslager. Tennbägarna av denna form förekommer redan på 1660-talet, alltså väsentligt tidigare än silverbägarna, som med få undantag tillhör 1600-talets två sista decennier. Utan att taga ställning till Hernmarcks i sig själv fyndiga uppslag, vill jag dock peka på de resliga silverbägare – vanligen dekorerade med graverad beslagsornamentik, men någon gång helt utan dekor – som framför allt i Nederländerna var vanliga under 1600-talets förra hälft och senare. Kulturen äger en god representant för denna bägartyp; den finns avbildad i årsboken för 1964, s. 98. Det är inte överraskande att finna sådana bägare i Danmark, som ju under Christian IV på flera områden dominerades av holländska kulturinflytanden.

Att den för svensk karolinsk barock karakteristiska bägaren har ett visst samband med den äldre holländska, torde vara tämligen säkert, men detta betyder inte att en direkt influens har funnits. En sådan skulle bli svår att bevisa, men ett mellanled kan tänkas, och varför då inte den tidigt uppträdande tennbägaren?

Den karolinska bägaren tycks huvudsakligen ha producerats från omkring 1690 och fram till tiden omkring 1720. Dess tidiga typ, som helt saknar fot och i allmänhet även annan form av dekoration än den profilerade mynningsranden, hör 1690-talet till. Mot slutet av decenniet börjar

en enkel fotring komma till synes, som t.ex. på de tolv praktbägare av Johan Nützel, som Karl XII gav till tsar Peter i present år 1699. Fotringen förses i början av 1700-talet med en utvikt kant, som »godronneras», dvs. är veckad som en pipkrage (=godron). Denna dekoration fortsättes också med en våglinje vid övergången mellan fot och liv och denna upprepas upptill under den profilerade mynningslisten.

Carl Hernmarck skriver i Svenskt silversmide, del II: »Förändringen hos bägarna kan i korthet karakteriseras som en allt rikare och mer omfattande dekorerings av fot och mynningsrand samt en allt större benägenhet att ge bägaren trumpetform med relativt smal nederdel. De kraftiga 1600-talsbägarnas ättlingar bli på så sätt koketta, mindre manliga. Det är, som om man bland dem såg samma utveckling som hos människorna. Det är lika överraskande, som att 1700-talets sprätthök är son till en rakryggad karolin.» Och ändå – vi kan här urskilja en gradvis skeende »degeneration», men när vi kommer längre fram på 1700-talet och jämför t.ex. rokokons silversmide med den gustavianska tidens, måste vi – om vi vill fortsätta liknelsen – tala om rubbning av elementära ärftlighetslagar.

Men åter till våra bägare! Den karolinska bägarens främsta kännetecken är dess rakt koniska form och när den svängda trumpetformen börjat komma, är vi inne i en annan stilperiod, varslande om rokokon. Tidigast finner vi »trumpettendenser» på 1720-talet och sålunda kan vi utmäta den karolinska bägarens livslängd till cirka 30 år. Och under de två decennier under 1700-talet upplever vi denna gradvis växande dekorationslust, som Hernmarck talar om.

På vår färgbild II ser vi åtta bägare från senbarocken, en grupp som vittnar om olika stadier i utvecklingen. De två små bägarna i förgrunden tillhör den fotlösa typen och den högra är tillverkad 1693, medan den vänstra torde vara något yngre. Årtalet 1720 är dock sannolikt inte daterande. Deras dekoration med graverade blommor skvallrar om att

de tillverkats för bondehem. Kulturen äger tyvärr ingen bågare av den stora fotlösa typen – vi hoppas på en vänlig donator! – men den tidiga senbarockens bågare är rikt representerad. Vi se hos de tre bågarna i bakgrunden, hur man åstadkommit en verkningsfull dekor under mynningsranden genom att slå en ornerad stämpel till en jämnlöpande bård; denna typ av dekoration blir allmän från omkring 1715. De två mellanstora bågarna är försedda med elegant graverade ägarmärken, det vänstra i form av ett adelsvapen (ätten Clerck), den högra med ett spegelmonogram under friherrlig krona. Även denna sed att ange ägaren hör senbarocken till och utvecklas under den fortlöpande degenerationen till vidlyftiga namnkartuscher.

Johan Nützels dryckeskanna

Den svenska barocken uppvisar i huvudsak två från varandra skilda uttrycksformer, dels den strama, som vi tycker om att kalla karolinsk, och dels den svulstiga, som vi förknippar med influens från kontinenten, framför allt Tyskland. Inom silversmidet blir skillnaderna mellan dessa två former speciellt tydliga, kanske tack vare materialets märkliga förmåga att underkasta sig den rådande stilen. Den karolinska bågaren vill vi gärna se som ett uttryck av svensk stilvilja, varifrån än impulserna till dess formgivning kommit, och de ymnigt dekorerade presenterfaten, med deras i hög relief ciselerade blomrankor, frukter och figurscener, vill vi rangera in under begreppet tysk barock. Den osmyckade, släta silverytan och den våldsamt dynamiska ciseleringen, ser vi här uttryck för två helt olika stilar, som samtidigt strida om herraväldet? Arbetar »svenska» och »tyska» mästare i konkurrens om kunderna?

Frågorna kan utan minsta tvekan besvaras med nej. Båda uttrycksformerna är entydiga utslag av barockstilen, även om deras inspirationskällor runnit upp i skilda länder. Och

Dryckeskanna av Johan Nützel, Stockholm (mästare 1676–1716), tillverkad före 1689. Höjd 14,5 cm. KM 30.199.

vad beträffar svenska och tyska verkstäder kan man med namnet Nützel belysa föreningen av dessa stildrag hos en och samma mästare.

Johan Nützel kom 1674 från Nürnberg till Stockholm, där han först försökte sig på en verksamhet utanför ämbetet, men blev dömd som bönhas. Han lyckades emellertid bli mästare 1676 och som sådan verkade han till sin död

1716. Han var mycket produktiv och synes ha haft en stor verkstad; ett tecken på hans framgång var utnämningen till hovguldsmed hos Hedvig Eleonora 1689.

Bland Nützels tidigare arbeten – alltså dem, som tillkommit före 1689, då en årsbokstavsstämpling infördes – ses flera i »tysk» stil, bl.a. en ståtlig dryckeskanna i Kulturen, se bilden härinvid samt färgbild III. Den är utförd i ett maner, som återfinnes på många stockholmsarbeten vid denna tid, alltså 1680-talet, dvs. hela ytan är täckt med starkt plastisk ciselering i form av våldsamt slingrande rankor, bland vilka små putti syns klättra och leka. Rankornas blad och blomställningar känner vi igen från liknande kannor och från de många presenterfaten; det är den klassiska antikens akantusranka i barockutförande. På locket syns också putti, tre smågossar, som placerats längs randen, och de klänger vid rankorna, som om de försökte hålla sig kvar vid ett snurrande hjul eller en karusell. Allt detta bidrar till intrycket av liv och rörelse.

Ytbehandlingen – sådan vi nu ser den – arbetar med kontrasten mellan guld och silver. Mot en förgylld bakgrund avtecknar sig blommor, blad och barnkroppar i vitt silver, en kontrastverkan, som förstärker det livligt dynamiska i dekorationen. Emellertid är det troligt, att kannan från början uppvisat ännu en finess i ytbehandlingen, nämligen ett samspel mellan blanka, matta och vitkokta partier på de oförgyllda silverytorna. Med vitkokning menas, att man genom glödgnings förvandlar kopparsilvret i silverytan till kopparoxid, vilken sedan frätes bort med syra, varefter en snövit, matt yta av rent silver återstår. Denna form av ytbehandling var vanlig under barocken, men seklers putsning av silvret har helt förstört den avsedda effekten. Undantag kan påträffas, t.ex. i Skoklostersamlingen, där ren och rökfri luft onödiggjort putsning, och där vissa barockfat uppvisar den ursprungliga ytbehandlingen i all sin livfulla prakt.

Nützels kanna har alltså behållit endast en del av sin forna verkningskraft, men vad som finns kvar är tillräckligt för att vi skall få en god bild av den framstående guld-

smedens prestationsförmåga. Om han i denna kanna, som att döma av stämplingen är tillverkad före 1689, visar upp en tysk stiltradition, så har han emellertid i arbeten, som måste anses någorlunda samtida, givit prov på den »svenska» strama stilen. Flera dryckeskannor av sedvanlig karolinsk typ, med slät korpus och plant lock, syns ha tillkommit under 1680-talet. På en av dem förekommer lekan-de putti av samma slag som på vår kanna, även om de placerats på kulfötternas fästplattor och på det kraftiga handtaget.

Hans mest berömda arbete torde vara de tolv förgyllda bägare med lock, som Karl XII år 1699 skänkte till tsar Peter av Ryssland. Här säges konungens egen förkärlek för storslagen enkelhet ha dikterat formgivningen. Vare därmed hur som helst, bägarna är ett magnifikt uttryck för den stil, som vi kalla karolinsk, och som vi vill anse som ett uttryck för genuint svensk stilvilja.

Med den strama enkelheten i Karl XII-bägarna och den livliga plastiken i Kulturens kanna har Nützel demonstrerat de två stilistiska motpolerna inom barockens svenska silver-smide. Vi har möjlighet att på våra färgbilder II och III iakttaga och avnjuta dessa stildrag, som tillsammans väl-taligt vittnar om barockens rikt blommande formkultur.

Filigranbägare

Från början av 1670-talet och fram till omkring 1700 fram-ställdes i Sverige filigran- eller trådarbeten i silver. Den mest produktive mästaren på området var Johan Friedrich Straub i Karlstad. Han var verksam där från 1674 till 1713. Kulturen äger en rad arbeten av honom, bl. a. tre ståtliga lockbägare med kulfötter, av vilka en syns på färgbild IV. Den är stämplad med Straubs karakteristiska stämpel, men dessutom med en speciell, år 1689 påbjuden kronstämpel, som omtalar att bägaren detta år funnits till salu i Stock-

holm. Straub har alltså sålt sina produkter långt borta från hemstaden.

Filigranarbetet – vars teknik skildrats i denna årsbok för 1959, s. 31 – avser att låta en blankpolerad guldyta synas genom ett galler av fina, vitkokta silvertrådar, som hoplötts till ett snirklat mönster, här och var berikat av uppstående blomkronor eller rosetter, likaså byggda av silvertråd. Det finns också filigran, som verkar enbart genom trädtekniken, alltså utan att ses mot en förgylld grund. Det var på sina håll populärt att ha miniatyrmöbler m. m. utförda i denna teknik.

Straubs bägare är paradpjäser utan praktisk funktion, till skillnad mot samtidens raka, osmyckade silverbägare. De vittnar, liksom Nützels kanna, om den yviga, dynamiska barocken av kontinentalt ursprung – Straub är en av de många under barocken invandrade tyska guldsmederna. Det moderna ordet statussymbol är här på sin plats; filigranpjäserna stod i sin onyttiga prakt som tecken på att man följde med i modets växlingar och att man hade råd till det.

III. Detaljer av Johan Nützels kanna.

IV. Bägare av förgyllt silver med filigran, av Johan Friedrich Straub, Karlstad, mästare 1674–1713. Höjd 20 cm. KM 35.976.

BENGT BENGTTSSON

Kilian Kelsons bordssurtout

Kilian Kelson blev mästare under guldsmedsämberet i Stockholm den 27 maj 1746, sedan han fått sitt mästerstykke, en kaffekanna, godkänd av ämbetet. Han var med säkerhet verksam t.o.m. år 1764, men levde ännu 1771. Om hans härkomst och hans väg från lärling till mästare vet man föga. Han hade gått sina läroår i Kristianstad och kan därför antagas ha varit skånskfödd, vilket bestyrkes av hans namn. Han var 1744 gesäll hos den framstående stockholmsjuveleraren Frantz Bergs. Detta är allt.

Under sin relativt korta verksamhet som mästare hann Kelson komma fram i första ledet bland huvudstadens guldsmeder. Hans produktion synes ha varit stor och spände över alla silversmidets tillverkningar. Man känner en hel del kyrksilver, som utgått från hans verkstad och bland produkter för profant bruk märks bägare, skålar, te- och kaffekannor, servisfat och annat bordssilver, sockerskrin och gräddkannor. Märkligt nog för en rokokomästare tillverkade han åtskilliga dryckeskannor på beställning av riksens ständer, som utdelade dylika kannor som premier åt bondhustrur för färdighet i vävning och annan textil slöjd. Att en f.d. elev till en juvelerare också satte sin stämpel på smärre ting, är naturligt: Kelson har efterlämnat svampdosor och snusdosor.

Kelson blev mästare samtidigt som rokokostilen började tränga in i Sverige. En ståtlig dopskål, stämplad av Johan Collin, 1745, men på goda grunder tillskriven guldsmeden och konstnären Christian Precht, är den första svenska

guldsmedsprodukten i utpräglad rokokoko. Kelson är helt en rokokokons företrädare och hans arbeten vittnar om hur väl han behärskade denna stil. Om en tekanna av honom i Nationalmuseum har sagts, att den är ett av de äldsta prov vi äger på konstnärligt behärskad men ändå verkkningsfull rokokoko i vårt konsthantverk (Munthe) och »han anses som den skickligaste och mest personlige av våra rokokoguldsmeder, framför allt i fråga om ciselering» (Holmquist).

Vart och ett av de silverarbeten av Kilian Kelson, som bevarats till vår tid, vittnar om en osedvanligt hög teknisk kvalitet – inte minst i detaljernas utformning – och en strängt sammanhållen komposition, vilken emellertid inte utesluter en i allmänhet rik dekoration. Denna kommer oftast till uttryck i ciselering, en teknik, som i hans verkstad odlats nästan till fulländning.

En av de mest omstridda frågorna inom 1700-talets stilhistoria i Sverige rör rokokokons genombrott i vårt konsthantverk. Här har guldsmedskonsten kommit i förgrunden. Dels reagerar detta konsthantverk alltid mycket snabbt för stilsiftningar och dels var stora beställningar för kungahuset aktuella i början av 1740-talet, vilket i hög grad skärpte uppmärksamheten på vad som hände på detta område, speciellt i Paris.

En livlig diskussion har länge pågått om några handteckningar, vilka synes vara utkast till praktpjäser (särskilt terriner) för den kungliga taffeln. Man är inte ense om datering och därmed inte heller om vem eller vilka, som utfört teckningarna. Emellertid vågar man generellt påstå att teckningarna visar en tidig kontakt med franska föregångsmän. Några av teckningarna kan med säkerhet dateras till 1740-talet. En annan i sammanhanget väsentlig företeelse är guldsmeden och mångsysslaren Christian Prechts verksamhet. Redan 1742 utförde han för Övedskloster en tavelram av gjuten brons i en fullmogen och rik rokokostil. Under de följande decennierna kan Precht påvisas ha stått bakom en rad märkliga silverarbeten, visserligen stämplade av andra guldsmeder men med en igenkännlig personlig roko-

kostil. Det är möjligt att man tillskrivit Precht alltför många dylika arbeten, men trots detta står det klart, att han är en av dem, som står bakom introducerandet av rokokon i Sverige och som verksammast bidragit till att ge den dess karakteristiska form inom konsthantverket och kanske speciellt när det gäller silversmide.

Vi har inga belägg för ett samarbete mellan Precht och Kilian Kelson. Emellertid har Gustaf Munthe i sin monografi över Precht nämnt Kelson som en företrädare för den rokokostil, som Precht utformat och det kan finnas skäl för att granska de karakteristiska dragen hos denna stil för att få en bakgrund vid bedömningen av det aktuella bordstället.

Ett av de tidigaste svenska silverarbetena i rokokostil är den förut nämnda dopskålen från 1745. Jag har om den tidigare sagt, att gjutningstekniken, som här frambragt en rad dekorativa detaljer, är typisk för fransk barock och att den också har bildat en förutsättning för Prechts rika förråd av prydnadselement, vilket framgår av de bevarade handteckningarna. Denna teknik förutsätter emellertid inte endast skicklighet i modellering och själva gjutningen, utan också en högt driven lödningsteknik, en förutsättning för de gjutna detaljernas applicerande. Grunden till gjutteknikens användning i denna utsträckning bottnar i en lust till kraftig plastisk utformning av dekoren, som inte med fördel kan tillfredsställas med ciselering av plåten. Längre fram tränger emellertid denna senare teknik ut gjutningen allteftersom rokokons plastik blir mjukare och därmed fjärrnar sig från barockens. De dekorativa elementen i svenskt rokokosilver tillhör det internationella allmängodset och enbart användandet av en sådan detalj betyder inte att rokokostilen gjort sitt intåg. I själva verket kan man se åtskilliga exempel på hur barockformer levat kvar, med eftergift åt den härskande rokokostilen i form av enstaka, gjutna eller ciselade ornament. Man kan t.ex. i det stora arbetet Svenskt Silversmide del II jämföra sockerskrinen under Fredrik I:s tid med vad som ibland gjordes under rokokon. Bägaren bibehöll i stort sett sin senbarocka form, som berikades med

1. Bordssurtout, tillverkad 1761 av Kilian Kelson, Stockholm. Tillfällig deposition i Kulturen. Total höjd 38, längd 40, bredd 26 cm.

rokoko-utformning av foten och ytdekoration längs brädden. Åtskilligt på Prechts teckningar, som av Munthe sagts vara rokoko, är i själva verket barock med rokokodekoration.

Den nya rokokostilen ger åt silvret inte bara en ny utsmäckning, utan en ny formgivning av föremålet i dess hel-

2. Pepparströare
ur Kelsons bordssurtout.
Höjd 14,5, diam. 5,3 cm.

het. Den svenska kaffekannen, som under senbarocken mestadels varit päronformad med strikt symmetriskt anbragta knäckar, får en friare gestaltning och utvecklar en egenart, som skiljer den från motsvarigheterna i andra länder, även om det franska inflytandet är märkbart. Det samma kan sägas om de flesta föremålstyper; här kan vi med fördel välja sockerströaren, som i sin svenska rokokiform så gott som alltid är balusterformad – efter fransk förebild! – och med S-formigt svängda knäckar. Det är den rokokostil, som silversmederna Germain i Paris företräder,

inte minst i Pierre Germain d.y:s bok *Éléments d'orfèvrerie* 1748. Lärorikt är att studera de danska ströarna, som i princip står kvar i barocken; man återfinner sällan balusterformen, även om de svängda knäckarna talar om rokokoko. Jämförelsen kan utsträckas även till andra silverpjäser; inte minst kaffe- och tekannorna, som i Danmark visar en väsentligt större konservatism än hos oss.

Kulturen hyser sedan någon tid som tillfällig deposition ett arbete av Kelson, vilket är så representativt för hans karakteristiska teknik och stilvilja och därmed även för högklassigt svenskt rokokosilversmide, att en utförlig skildring i ord och bilder är väl motiverad, allra helst som arbetet ifråga hittills icke varit föremål för publicering. Det är ett bordställ – en *surtout de table* – av den typ, som omnämndes i denna årsbok för 1963 s. 85, men av en tidigare och rikare utformning. Det består av ett stativ av smitt och gjutet silver, som bildar ställ åt två flaskor, två större och två mindre strödosor, fyra grunda skålar och en större skål överst, se bild 1, samt färgbilden nr V. Varje föremål är stämplat med Kilian Kelsons stämpel, kontrollstämpeln tre kronor, S:t Eriks huvud samt årsbokstaven C, som anger tillverkningsåret 1761.

Med varje enhet på plats utgör bordsstället en fast sammanhållen komposition, där alla linjer dynamiskt löper uppåt och samlas i den krönande skålen med dess levande övre kontur. Trots den kompakta samlingen av föremål inom stativets trånga ram ger det hela intryck av grace och lätthet, som ytterligare betonas av de två mindre ströarna, som inte vilar på plattan utan hänger i urholkade ringar i stativet. Men även om varje enskilt föremål på detta sätt underordnar sig helheten, är det i sig själv ett helgjutet verk, en komposition i ren rokokoko. Men innan vi slutgiltigt granskar denna helhet, låt oss först i detalj analysera dess beståndsdelar!

Strödosorna började komma på stormännens bord under barocken och synes först ha varit cylindriska med kupolformigt, perforerat lock. Denna tidiga typ är emellertid

3. Detalj av ciseleringsarbetet på bordsställets sockerströare.

4. Flaska för olja eller ättika ur Kelsons bordssurtout.
Höjd 24, diam. 7,7 cm.

5. Detalj av silverpipen och handtaget på flaskan i bild 4.

mycket sparsamt företrädd i Sverige. När strödosan verkligen började bli vanlig hos oss, var den balusterformad, dvs. från en fot växte upp en päronformig »underkropp», vilken kröntes av ett rundat, men oftast markant insnört övre parti, som bildade lock. Under senbarocken utformades kroppen med »knäckar», vertikala åsar och rännor, som ofta bröts av vågräta insnörningar. Övergången till rokokon kännetecknas av att knäckarna dels löpte i en spiralrörelse uppåt, dels inte längre bröts horisontalt, utom vid övergången mellan kropp och lock. I Svenskt silversmide, del II har Åke Stavenow fört en så utformad sockerströare (date-

rad 1747) till Fredrik I:s stil och jag medger, att det här knappast gäller fullt utbildad rokoko, även om samma dekorationsmotiv tillämpats långt senare, t.ex. i Kristianstads-mästaren Johan Bergengrens kaffekanna från år 1764.

Kelsons ströare har däremot alla den mogna rokokons kännetecken. Sex åsar slingrar sig uppåt längs kroppen och slutar upptill i form av akantusliknande blad, som avgränsar sex fält – oregelbundna kartuscher – på »skuldrorna». Överdelen tar upp samma tema, fast dekorelementen här ligger omvänt och alltså rankorna växer uppåt från kartuscherna. Det är i dessa fält på ströarens skuldror och överdel som Kelsons dekorationslust kommit till uttryck. De omramas utom rankorna av rocailler och inom denna ram ser man i vartannat fält ett rutmönster och i de övriga blomgrupper.

Den rutmönstrade kartuschen är en av Kelson omhulad dekorationsform, även om den förekommer tämligen ofta på svenskt rokokosilver. Han lägger gärna sådana dekorationer på ytor, som man inte a priori väntar sig dekorerade, t.ex. runt randen på en konfekt- eller fruktskål eller på en kaffekannas bukiga liv. Och kartuschen är så gott som alltid mönstrad med de punsmönstrade rombiska rutor, som rokokon ärvt från den franska barocken.

Dessa kartuscher med sin nedtill avslutande, starkt omformade mussla upprepas identiskt i varannat fält, men de mellanliggande blomgrupperna visar en förbluffande förmåga att variera ett enkelt tema. Varje ströare innehåller 6 sådana fält och på ingen av de fyra ströarna ses blomstermotivet upprepat; de små blommorna och bladen förekommer alltså i 24 olika variationer. De små ströarna kan ses som miniatyrer av de stora, varmed inte menas, att deras utformning fått en petig modellkaraktär; de kan med all rätt betraktas som självständigt utformade konsthantverksprodukter.

Flaskorna för olja och ättika har en form, som i så hög grad som funktion och teknik medger ansluter sig till bordsuppsatsens övriga komponenter. Glasflaskan är balusterformad med samma markerade insnörpta »midja» som på

6. Övre delen av bordsstället med flaskor och ströare borttagna, visande stativet och skålen. Den senares längd 16,2, br. 12,3 cm.

ströarna och den är nedtill slipad med spiralformigt uppåtgående facetter. På överdelen går facetterna lodrätt. Foten är i stort sett formad på samma sätt som ströarnas.

Man kan fråga sig, om flaskan blivit beställd för att passa till silverströarnas form eller om man möjligen anpassat ströarna efter befintliga flaskor? Det finns en tredje, naturligare förklaring, nämligen den att balusterformen var så allmän under rokokon för båda dessa föremålstyper, att silversmiden i efterhand kunde välja en passande flaska till sitt bordställ. Kulturen äger åtskilliga flaskor av denna typ; ett par av dem står till form och proportioner mycket nära bordsställets flaskor. Det troliga är nog att Kelson beställt ett större antal flaskor från något glasbruk.

Flaskan krönes av en pip med fällock monterad på en slät, upptill rundad hylsa, som är trädd över glasflaskans hals. Från pipens bakre del utgår ett handtag, som i mjuka bågar sträcker sig nedåt och med sin fria ända når in i falsen mellan över- och underdel, vilket ger ökad stadga, då flaskan skall lyftas i handtaget.

Silverarbetet är här helt gjutet och pipens olika partier är sammansatta av mer eller mindre stiliserade lövformer; »överläppen» krönes av en långsmal frukt mellan två blad. Jag har sökt paralleller till denna utformning av flaskornas silvermontage, men med klen resultat. Nordiska museet och Nationalmuseum äger vardera en flaska av Kelson, båda från år 1763; de är identiskt lika och måste vara gjutna efter samma modell som den här omtalade. De bör ha tillhört ett bordställ av samma typ, numera tyvärr skingrat i sina beståndsdelar.

Som förut nämnts krönes bordsstället av en skål. Denna är med en holk eller sarg nedsänkt i en fast omslutande ring överst i stativet och skålen är alltså inte avsedd att användas utanför stället. Formen är oval och följer i det nedre partiet det hos ströarna anslagna formtemat, fastän fälten nu är åtta i stället för sex. De uppåtslingrande knäckarna återfinns och fältet har upptill fått i stort sett samma dekor som på ströarna: rutmönster, blommor, rocailler och musslor, som

7. Detalj av skålen i Kelsons bordssurtout, visande ciseleringsarbetet, rankor med löv i genombrutet arbete samt den gjutna musslan.

accentuerar fältens rytmik. Från detta nedre parti höjer sig konkavt utåt-uppåt en brädd, där silvret är genombrutet av lövformade hål, kombinerade med graverade rankor. Här upprepas behandlingen av ströarnas överdel, fast det i senare fallet gäller en funktion, men här på skålen enbart en dekoration. Den böljande kanten har musselornament på sidorna och de markerade »stävarna». En frukt- eller konfektskål, tillverkad av Kelson 1761, alltså samma år som bordsstället, är intressant som jämförelseobjekt. Frånsett fruktskålens vida, helslagna fot och dess två gjutna handtag är kompositionen helt överensstämmande; den buktiga nederdelen är med svängda knäckar delad i åtta fält, upptill dekorerade med ciselerade rocailler och rutmönster. Brädd-

dens dekoration är dock inte av samma typ som på bordställets skål. Här varieras i stället rocaille-temat, berikat med rankor och musslor, mot fint mätterad botten.

Till sist skall vi kasta en blick på den bricka med stativ, som håller samman de lösa delarna till en sammankomponerad enhet och som i sig själv är ett icke föraktligt vittnesbörd om Kelsons förmåga. Från en bricka av plåt på fyra gjutna fötter reser sig fyra lisenliknande stöd, upptill och nedtill prydda med voluter. Dessa stöd bär upp ringar för ströare och flaskor. I mitten förenas de större ringarna i en rombisk plåt, på vilken fyra blanka kulor bildar underlaget för en krönställning av profilerade, svagt svängda voluter, som överst förenas i och uppbär den ovala ringen för den krönande fruktskålen. Under denna bärs en blomknopp upp av voluter. Knoppen har samma utformning som ströarnas knoppar men är betydligt större.

På stativet hänger fyra mussleformade, grunda skålar, vilka troligen tjänat som saltkar. Deras form är långsmal och svängd; vid fästet är de dekorerade med ett stiliserat musselmotiv av samma slag som vi återfinner på andra delar av uppsatsen. Musslorna är lätta att lossa från stativet, men har inga fötter eller annan anordning för att kunna ställas på bordet, varför de måste ha hängt upp igen efter begagnandet.

Kilian Kelsons personliga stil, sådan den visar sig i bordstället och inte minst i ströarna, är ett utmärkt exempel på svensk rokokko av högsta klass. Formgivningen är behärskad och konsekvent, vilket inte utesluter att den är rik och festlig. Detaljarbetet – vare sig detta uppträder i form av ciserade ornament eller med punsen ytbehandlat gjutgods – är ytterst omsorgsfullt. Flaskornas beslag visar stark anslutning till franska förebilder, även om en direkt sådan inte stått att finna (i en av Prechts teckningar finns ett flaskbeslag av i princip samma slag, men i stil mindre avancerad).

Kelson visar i sitt bordställ – liksom i de flesta av hans kända arbeten – en samlad, skulptural form ofta (som i flaskbeslagen) personlig och originell, en distinkt utförd

8. Fruktskål av Kilian Kelson 1761. Privat ägo. Höjd 11 cm.

och lineärt pregnant dekor samt personlig ytbehandling av gjutgoods och dekorerade partier.

Enligt de bevarade »arbetssedlarna» i Myntverkets arkiv, visade Kilian Kelson under år 1761 upp två bordsställ för kontrollstämpling. Det första stämplades den 22 januari och upptages som 1 *plat de menage med fruktskål 4 musslor* och det andra den 12 november under samma beteckning.

Vi möter under 1700-talet i olika slag av handlingar uttrycket *plat de ménage* och att härmed menats ett bordsställ av den typ, som här är aktuell, är tydligt. Det verkar emellertid som om termen vore oäkta; i Frankrike syns den icke ha förekommit. Havard citerar från 1698 uttrycket *Surtout de table* och Jacob Björkegrens fransk-svenska lexikon 1795 upptar endast ordet *surtout*. Till Danmark, där uttrycket också förekommer, synes det ha kommit via Tyskland. Bordssurtout eller bordsställ är alltså de korrekta svenska benämningarna.

Ett av de äldsta beläggen på bordssurtouter av silver finnes i en inventarieförteckning över Axel Julius De la Gardies egendom 1664: »Upsatz med Säckerbösssa, Ollia, Ettika och Senapz Kanna samt een förgylt skied till så och et Saltkar mit uti och een talrick ofwanpå, alt Sierförgylt.» Funktionen är alltså densamma som hos senare tiders bordsställ. En surtout på Versailles från 1698 beskrives ungefär på samma sätt. Förekomsten av bordsställ i denna ursprungliga, rika form synes ha varit begränsad till tiden från 1600-talets senare del till 1700-talets mitt. Vad Sverige beträffar, kulminerade deras användning under rokokon. Kelson synes ha producerat åtskilliga; under 1754 stämplade han fem ställ, och hos fyra av dem nämnes de fyra musslorna. Sådana förekommer också på ett bevarat ställ av Gustaf Staffhell från år 1756, även det ett gott prov på svenskt rokokosilver-smide och till sin uppbyggnad likt det Kelsonska, ehuru utan de mindre ströarna.

I och med nyklassicismen förlorade bordssurtouterna sin magnificens. Nu kom bordsplatån in på festbordet och i stället för sockerströare kom urnformade strösockerskålar. Endast silvermonterade glaspjäser förekom nu i bordsstället och det var inte längre bordets dominerande servisdel.

Litteratur

Havard, H.: Dictionnaire d'ameublement. Paris 1890.

Holmquist, K.: Bergsgårdens silversamling. Nordiska mästare. Stockholm 1961.

Karlson, W.: Ståt och vardag i stormaktstidens herremanshem. Lund 1945.

Munthe, G.: Konsthantverkaren Christian Precht. Stockholm 1957.

Svenskt silversmide 1520-1850. Del II. Stockholm 1942-43.

v. Kilian Kelsons bordssurtout från 1761 är här fotograferad framför ett kinesiskt broderi från ungefär samma tid.

BENGT BENGTTSSON

Toilettespegel i rokokko

Förnämt folks toilettebestyr, som under 1500-talet och större delen av 1600-talet hört till de ting, man skötte någorlunda i enrum, förändrade framemot sekelskiftet 1700 karaktär. Ludvig XIV gjorde sin *lever* till en del av hovceremonielet och herrar och damer av värld följde i görligaste mån det höga exemplet. Man tog gärna emot besökande under det man tillbringade nödvändig tid vid toilettebordet eller behandlades av frisör och barberare. Sängkammaren hade tidigare på flera håll fått karaktär av sällskapsrum, men nu accentuerades detta ytterligare. Ett gott exempel på den representativa utstyrseln i detta sammanhang är de magnifika »toiletter» av ädelmetall, som från slutet av 1600-talet blev allt vanligare. En sådan uppsättning bestod vanligen av spegel, handfat och vattenkanna, skrin, askar, dosor, skålar, nålfat, borstar samt olika slag av behållare för parfym och kosmetika. Ett par sådana toiletter kan ses på Rosenborgs slott i Köpenhamn; den ena, som tillverkats i Paris omkring 1680, har tillhört Karl XII:s syster Hedvig Sofia av Holstein-Gottorp.

Spegeln var toilettebordets dominerande föremål, kring vilket toilettens alla smärre tillbehör grupperades; eftersom man älskade symmetri under barocken, förekom de flesta i par. De större uppsättningarna kunde innehålla inemot 50-
vi. Toilettespegel med silverram, tillverkad 1760 av Sven Wibling i Jönköping (mästare 1758-1775). Spegeln är avbildad tillsammans med nipperskrin, ljusstake och parfymflacon, samtliga franska emaljarbeten, samt ett necessäretui av heliotrop.

talet delar, bl.a. ofta bestick och serviskärl för mat och dryck.

Toiletter av denna storleksordning förekom endast i samhällets högsta lager och det var vanligt att de användes som gåvor kungahusen emellan. I borgerliga kretsar nöjde man sig med enklare material och färre tillbehör. När rokokostilen trängde igenom, utbyttes det magnifika mot det lätta och graciösa; toiletteuppsättningarna kunde nu göras av t.ex. porslin och antalet pjäser skars ned, delvis på grund av att symmetri inte längre krävdes, så att föremålen inte behövde förekomma i par. Nu finns det exempel på tillverkning av enstaka föremål för toilettbordet och här märkes främst spegeln.

I Kulturens silversamling finns en toilettespegel, ett av våra bästa exempel på högtstående svenskt silversmide under rokokon. Dess silverram är stämplad år 1760 av guldsmeden Sven Wibling i Jönköping, mästare från 1758 till sin död 1775; änkan tilläts stå kvar i ämbetet till 1778. Spegeln är i princip enkel, dess ram är utförd som en måttfullt profilerad list, som endast i de rundade och i en knäck inåtsvängda övre hörnen frångår den rektangulära rätlinjigheten. Uptill krönes ramen av ett rokokomässigt stiliserat, gjutet musselornament, som nedtill motsvaras av en mindre mussla i samma stil. Likaså prydes sidorna av pålödda, gjutna löv. Som helhet är denna spegel ett vackert stycke rokokostil med den behärskade formgivning, som vi vågar betrakta som typiskt svensk.

Spegeln baksida är av trä med ett påmonterat stöd, som utsågats i dekorativa profiler. Det synes emellertid ersätta ett äldre stöd, att döma av spår efter tidigare fästpunkter. Men dessutom observerar man, att spegeln icke från början varit avsedd att stå på ett bord. Dels kan den på grund av musselornamentet nedtill inte stå stadigt, eftersom musslan skjuter utanför ramen och dels finns på träramen, där denna utvidgas under listernas lövornament, två hål för upphängning mellan ståndare. Detta gör spegeln ännu märkligare, eftersom man så tidigt som 1760 näppeligen väntar sig att

1. Spegelställ med
skjutlåda, 1700-talets mitt.
Höjd 43 cm. KM 42.538.

finna en silverspegel upphängd på detta sätt, som blev vanligt först ett par decennier senare. Kulturen äger en spegel, som är monterad mellan två ståndare på ett underlag, försett med draglåda och som märkligt nog till storlek och form är mycket lik vår silverspegel. Ramen, liksom monteringen i övrigt är helt av trä och tämligen illa medfaren; bl.a. har den med säkerhet varit förgylld, men nu finns knappast ett spår av guld kvar, endast den röda krederingen, som bildat underlag för bladguldet. Den är dock ett viktigt belägg för att speglar av denna typ förekommit under tidig rokokostil i Sverige. Senare blev den desto vanligare.

Som vi vet, kommer ordet *toilette* från *toile*, som betyder tyg, närmast ett tunt stoff av linne eller bomull. Härmed sammanhänger uttrycken *natttyg* och *nattduk*, t.ex. i sam-

mansättningen nattduksbord. Det bord, vid vilket damen av värld gjorde toilette, var under senbarock och rokoko försett med tygklädsel, som ofta bestod av en längs bordets kant nålad och rynkad kappa, som nådde ner till golvet, och över bordsytan en duk med volang längs kanten. Vanligen användes något vitt tyg, men på målningar från mitten av århundradet ses dyrbarare tyger i mer eller mindre starka färger. Dessa stoffer täckte inte endast själva bordet; även över spegeln draperades ett tygstycke, som under barocken bildade mäktiga veck, men senare gav en graciös inramning åt spegeln med luftiga tyllskyar.

Varför denna textila utstyrsel av toilettbordet? En rent estetisk orsak kan tänkas: de många tillbehören av silver, glas eller porslin skulle framträda i all sin glans mot en bakgrund av vackert tyg. Men som så mycket annat kan åtminstone spegelns drapering ha en praktisk mening, nämligen den, att skydda spegeln mot det kringflygande pudret, när detta skulle anbringas i frisyren. Som bekant använde man särskild puder kappa och pudermask vid detta tillfälle och på sina håll fanns ett särskilt »puderrum». Sannolikt tjänade spegelns draperi till att täcka över inte bara själva spegeln utan därtill hela bordet med dess många dyrbara dosor och flaskor m.m. av guld, silver eller porslin.

Under sen rokokon och tidig gustaviansk tid ser vi den ymniga draperingen kring spegeln utbytt mot en lätt gardin av tunnt vitt tyg, vars uppgift nu är rent dekorativ, eftersom pudringen vid denna tid mer och mer försvinner. Om nu denna förklaring till spegeldraperiet är riktig, har vi funnit ännu ett exempel på en ursprungligen praktiskt betingad företeelse, som fortsatt att existera även sedan den upphört göra egentlig nytta.

På vår färgbild av spegeln har vi sökt antyda hur ett toilettbord under rokokon var arrangerat, men avstått från att söka ge ett intryck av ett med kosmetisk attiralj överbelamrat bord, vilket nog ännu under denna tid kunde förekomma. Det finns många belägg på 1700-talets syn på hygieniska frågor, en syn som helt säkert gav toilettbordet en

viktigare roll än tvättställ och badkar. En fransk prinsessa, Charlotte Amélie de Trémouille, skrev vid slutet av 1600-talet: »Jag har en mycket vit hy, när jag har tvättat mig ordentligt.» En fransk bok om skönhetsvård från 1782 anser att vatten kan vara skadligt: »Ty vatten gör ett ansikte mera mottagligt för kyla under vintern och hetta under sommaren.» En tidigare illustration till detta finner vi i en förteckning över drottning Marie Leszcinskas toilette från 1726; där nämnes en kniv med guldklinga, avsedd att skrapa bort puder med!

Toilettespeglar av silver från 1700-talet är sällsynta. Från Sverige känner vi utom Kulturens spegel endast ett fåtal exemplar. En spegel är gjord av Peter Henning 1702, en annan av Johan Lorentz Starin 1740 – den har ingått i en toiletteuppsats, av vilken flera andra delar är bevarade – och slutligen finnes en i Nordiska museet av Kilian Kelson 1756. Sannolikt har de också under 1700-talet hört till sällsyntheterna. Dels är metallvärdet i den oftast tunna ramlisten ganska obetydligt och man kan därför våga tro, att de inte som så många andra silverföremål från äldre tid har drabbats av nedsmältning och dels synes – att döma av det ringa antalet bevarade enstaka delar – de stora silvertolietterna inte varit många i vårt land. Vår lilla spegel är värd all uppmärksamhet som ett vittnesbörd om att lyxen i denna exklusiva form nått även den svenska landsorten, men också om gott svenskt silversmide under rokokon.

Litteratur

Gudmund Boesen och Erik Lassen: De danske Dronningers Guldtoilette. Köpenhamn 1955.

Kersti Holmquist: Ett silverskrin från stormaktstiden. Fataburen 1954.
Dens.: Den Grillska toalettspiegeln. Fataburen 1956.

BENGT BENGTTSSON

Skånsk rokokko

Ett par arbeten av Peter Kleen i Ystad

När man vill skildra silversmidet under svensk rokokko, ligger det alltför nära till hands att överbetona Stockholm och huvudstadsmästarnas inflytande på sina yrkesbröder i landsorten. Man får naturligtvis inte bortse från det faktum att stockholmsguldsmedernas produktion var förhållandevis mycket stor och att de hade en välbärgad och smakmedveten kundkrets, som följde med den rådande stilens skiftningar. Hovet och kretsarna däromkring var givetvis i hög grad utslagsgivande för skapandet av en modestil, som tenderade att spridas ut i landet.

Men – jag antydde att detta kan lätt överbetonas. I snart sagt varje svensk landsortsstad satt guldsmedsmästare, som kunde i fråga om yrkesskicklighet tävla med stockholmarna och i många fall även vad beträffar den stilistiska utformningen och därmed följsamheten i förhållande till den tongivande stilen. Landsortsmästarna var nämligen inte så isolerade, som man ofta föreställer sig; gesällvandringarna spelade här en väsentlig roll. Dels hade mästaren själv under sin gesälltid varit ute på vandring, sannolikt på kontinenten, och kände därmed till de kontaktmöjligheter, som erbjöds, och dels var det för de gesäller, som knackade på hans dörr, en naturlig sak att i form av teckningar och avrivningar av föremål medföra det aktuella modets senaste yttringar. Detta är en företeelse, som vi tror oss ha iakttagit redan under 1600-talet. Under rokokon med dess beroende av den franska stilen blev detta slag av indirekta kontakter ännu vanligare.

1. Bägare av Peter Kleen i Ystad 1764. Höjd 18,5 cm. KM 10.748.

Om alltså begreppet landsortsguldsmed under rokokon inte innefattade en given isolering, fanns dock på många håll en uppfattning av rokokostilen som skilde sig från det man kunde kalla stockholmsrokoko. Det är för tidigt att tala om provinsiell stil eller individuell uppfattning; saken är inte tillräckligt utredd. Vi saknar stöd i ett någorlunda rikligt material för att uttala oss med någon säkerhet. Vad vi kan göra är att notera vissa drag, som tyder på provinsialism eller individualitet, och redovisa dem utan att draga några fasta slutsatser.

En framstående mästare under rokokon var – att döma av hans bevarade arbeten – Peter Kleen i Ystad. Det är inte mycket vi vet om honom. Han var född den 21/1 1721 och lärde 1738–1744 hos Conrad Gadd i Kristianstad, där han också arbetade som gesäll. Han blev mästare i Ystad under ämbetet i Malmö 1753 och hans mästerstycke var en »vriden» kaffekanna. Genom giftermål med Lars Knutssons änka (Knutsson hade avlidit 1750) kom han i besittning av dennes verkstad. Ett sådant giftermål var välsett av skrå-ämbetena, vilka hade skyldighet att draga försorg om avlidna yrkesbröders efterlevande; samtidigt som man nu slapp att ha bekymmer för en oförsörjd änka kom en förut etablerad verkstad åter under lagstadgat kompetent ledning. Kleen synes ha blivit det 1761 nybildade Ystadsämbetets förste ålderman. Han avled 1777.

Kulturen äger två arbeten av Peter Kleen, en bägare från 1764 och en gräddsnipa från 1768. De är båda arbeten av hög kvalitet och förtjänta att granskas. Bägaren är ganska stor, 18 cm hög och med en övre diameter av 14 cm. Dess fot är tämligen låg och är gjuten; dekorationen består av bågslingor, omväxlande med stiliserade akantusrankor. Längs brädden har bägaren en ciselerad och graverad utsmyckning, där typiska rokokomusslor rytmiskt delar upp rutmönstrade och ringpunsade fält nedåt begränsade av rocailler. Ciseleringen vittnar om skicklighet och förtrogenhet med rokokons ornamentik. En påträngande och prälig dekoration med kransar och kronor, utförd i s.k. svisseler-

2. Bägare
av Kilian Kelson
i Stockholm 1750.
Privat ägo.

teknik är senare tillkommen – år 1831, att döma av inskriptionen.

Jag har ovan nämnt vissa bägare som exempel på konservativ formgivning under rokokon och Kleens bägare kan vid första anblicken synas tillhöra denna kategori. Trots den låga foten har bägaren dock de proportioner i förhållandet mellan övre och nedre diameter och i det svängda livet, som vi vågar kalla typiska för rokokon, och bräddens dekoration är fullmogen rokoko. Vad som gör den särskilt intressant, är dess samhörighet med två bägare av Kilian Kelson. Fötterna är nästan identiskt lika och bräddarnas ciselerade dekorationer har släktskap både i stil och tekniskt utfö-

rande. Kelsons bägare är stämplade 1750 och 1768; man vågar förutsätta att han dessemellan tillverkat åtskilliga av samma slag. Kelsons bägare är utan tvekan av högre konstnärlig kvalitet, speciellt i den ciselerade ornamentiken. Men likheten mellan Kelson och Kleen stannar inte vid dessa bägare. Av Kleens arbeten kan nämnas två kaffekannor av vilka en i Falk Simons samling samt ett sockerskrin, alla tillverkade 1761.

I formgivning och dekor, med fast sammanhållna rocailleornament kring rutmönstrade fält och distinkt ciselerade detaljer är släktskapen med Kelson omisskännlig. Vad som nu i första hand intresserar oss är frågan: är det en händelse, att Kleen i Ystad och Kelson i Stockholm tillverkar såpass lika produkter och om ej, var ligger förklaringen?

Som jag i annat sammanhang nämnt (se s. 25) hade även Kilian Kelson utbildats i Kristianstad; om vi säger att detta möjligen skett hos Conrad Gadd – dvs. hos samme mästare som Kleen – är det en gissning. Åren 1731–1736 fanns hos Gadd en lärgosse vid namn Kjell Olsson, den ende lärning i Kristianstad vid denna tid, vars namn har likhet med Kilian Kelsons. Med tanke på seden, att gesällerna brukade byta alltför vanliga namn mot mera välklingande, är det tänkbart, att Kjell Olsson och Kilian Kelson är samma person, särskilt som tiden stämmer med den senares förmodade lärlingstid.

Här skall vågas ännu en gissning: att Kleen varit gesäll hos Kelson i Stockholm, sedan denne blivit mästare 1746, och där funnit en rokokostil, som passade honom och som han tog med sig tillbaka till Skåne.

Peter Kleens gräddsnipa från 1768 har motsvarigheter från olika håll, samtliga tillverkade på 1760-talet. De strikta, enkla linjerna och det djärvt uppskjutande handtaget är det väsentliga, gemensamma draget. Isak Sauers snipa från 1762 (svenskt silversmide del II, bild 484) och en snipa av Gustaf Stafhell d.y. från samma år i Falk Simons samling (pl. 92) är de närmaste motsvarigheterna. Dessa snipor kan sägas utgöra en grupp, som står på övergången mellan senbarock

3. Gräddsnpa av Peter Kleen i Ystad 1768. Längd 17 cm. KM 30.200.

och rokoko. Senare snipor får lägre, mera långsträckt form (färgbild VII) och det uppåtsträvande handtaget utbytes mot ett gjutet, rikt ornamenterat grepp i den nästan båtformade snipans »akterstäv».

Gustaf Munthe ger ett värdeomdöme om Stafhells snipa: »den vackraste i sitt slag». Jag tror inte att Munthe hade sett Kleens snipa på Kulturen; vad som konstituerar skönheten hos Stafhells snipa finns i minst lika hög grad hos Kleens: de rena linjerna, de ädla proportionerna. Men värdeomdömen av detta slag är subjektiva. Vad som här skall konstateras är att Peter Kleen i detta som i andra arbeten visat sig vara en mästare, som stod på en hög teknisk och

estetisk nivå och hade god kännedom om strömningarna i Stockholm.

Provinsiell stil? Nej, vi saknar fortfarande tillräckliga belägg för ett ställningstagande, utom möjligen ifråga om en viss konservatism, både vad bågaren och gräddsnipan beträffar – år 1768, då den senare tillverkades, var typen ur modet i Stockholm. Men konservatismen kunde ligga hos kundkretsen likaväl som hos mästaren.

Personlig stil? Ja, med den reservationen att Kleen utan tvivel blivit starkt influerad av sin f.d. landsman Kelson. En sådan påverkan är ofta svår att belägga, men då Kelsons stil är mycket personlig, kan det i detta fall låta sig göra.

Naturligtvis är svenskt silversmide under 1700-talet genomsyrat av internationella och nationella strömningar, av personliga influenser från mästare till gesäll, från verkstad till verkstad. Vägarna för utforskning av dessa strömningar har här antytts.

En kaffekanna av Caleb Engelholm i Kristianstad

Caleb Olof Engelholm, guldsmedsmästare i Kristianstad 1766–1785, är inte så känd och uppskattad som sin äldre yrkesbroder i samma stad Johan Bergengren. Den senares kaffekanna i Röhsska museet i Göteborg och hans ljusstakar för Kristianstads kyrka tillhör den svenska rokokons yppersta alster. Engelholm var gesäll i Stockholm, innan han blev mästare; han tjänstgjorde 1763 hos guldsmeden Abraham Lundberg, innan han 1766 fick mästarbrev och verkstad, den senare genom att gifta sig med den år 1764 avlidne Peter Lorentsson Gadds änka. Här ges åter ett av skråtidens talrika exempel på »konservering» av verkstäder genom giftermål.

Engelholms kända arbeten är inte många, men de vittnar om stor yrkesskicklighet och om förtrogenhet med den härskande modestilen. Hans komplettering av Kristianstadskyrkans stakar är utförd med samma känsla för rokokons

böljande formspråk som Bergengren visar och i Kulturens bordsställ från 1780 visar han sig behärska den gustavianska stilen med dess från antiken lånade ornamentala detaljer.

Hans främsta kända arbete är emellertid en i Kulturens samling befintlig kaffekanna, stämplad 1766, samma år han blev mästare. Den är av speciellt intresse, eftersom den med visshet kan konstateras vara hans mästerstycke. Enligt kontrollprotokollen uppvisade han arbeten för stämpling första gången den 30 augusti 1766; bland arbetena befann sig en kaffekanna, vägande 88 lod. Vikten stämmer exakt med Kulturens kanna. Nu var en kaffekanna det vid denna tid ojämförligt vanligaste mästerstycket och Engelholm, som fram till årets slut hade låtit kontrollera endast en kaffekanna, synes att döma av kontrollprotokollen icke ha tillverkat något annat, som kunde ha tjänat som mästarprov. Det är alltså stränga kvalitetskrav, man kan tillämpa vid granskningen av denna kanna.

Kaffekannan är av den vanliga rokokotypen på tre fötter, som i sina huvuddrag nedärvt från senbarocken. Den har kraftig päronform, hjälmformat lock och gjutna, pålödda detaljer: pip, fötter, handtagsfästen och lockknopp.

Kannans korpus är dekorerad med uppdrivna och cisele-rade blomornament. Från den övre, av rocaille profilerade brädden faller en blombukett nedåt, med oregelbundet arrangerade rosor och andra blomformer, omväxlande med bladrankor. Mellan fötterna ses två på liknande sätt kom-ponerade blomgrupper. Kannans lock prydes av en ros på en kvist, harmoniserande med den ciselerade dekorationen. Bladformer, om ock stiliserade, ser man även på fötterna, handtagsfästena och pipen, som dock i huvudsak är upp-byggd av rocailleornament. Nedom pipen följer ett graciöst blomornament, ciselerat i korpusens gods. I sin helhet är kannan måttfullt dekorerad, särskilt om man jämför den med andra mästerstyckekannor från denna tid. De två mest berömda är Michael Åströms från 1764 och Peter Eneroths från 1771, båda utförda »med helslagen fot» (alltså med en fotring i stället för de tre gjutna fötterna) enligt seden

4. Kaffekanna, mästestycke 1766 av Caleb Olof Engelholm i Kristianstad (mästare 1766–1786). Höjd 27,5 cm. KM 33.490.

i Stockholms guldsmedsämbe. Dessa två kannor är var för sig representativa för rokokostilens formkänsla, trots de väsentliga olikheterna i deras utformning. De har dock en sak gemensamt, nämligen en lust till bravurmässig dekoration, som på Äströms kanna behärskas av ett konsekvent genomfört tema, blomrankan, men som på Enderoths mästestycke blir en överdådig uppvisning av tekniker och former.

Engelholms kanna har många motsvarigheter i svenskt rokokosilver; typen har representanter ända uppe i Luleå. Andreas Rönnow i Hälsingborg blev mästare 1777 på en kanna, starkt besläktad med Engelholms bl.a. däri, att de gjutna fötterna är nära nog identiska med dem på vår kanna. Rönnow är också tämligen sparsam med dekorationen, som utgöres av blomgrupper. Han håller sig emellertid till en vid denna tid vanlig typ av blomsterbukett, som dekorerar kannans liv på dess bukigaste del, till skillnad mot Engelholms friare behandling av blomdekoren. Man får här kanske taga hänsyn till en viss stilutveckling, som bl.a. tycks yttra sig i att en friare gestaltning av blomsterdekorationen på kannorna under 1760-talet övergår till en stramare och mera koncentrerad dekor under 1770-talet. I detta avseende är Engelholms kanna släkt med Åströms mästerstycke, som är den leksna och asymmetriska rokokons främsta företrädare i vårt silversmide.

En anmärkningsvärd omständighet beträffande Engelholms kaffekanna är att den tillverkades vid den till synes olämpligaste tidpunkt, som tänkas kan. Den 26 juni 1766 utfärdades nämligen Kungl. Maj:ts nådiga förordning »emot Yppighet och Öfwerflöd», vari bl.a. förekom totalförbud mot kaffe! Frihetstidens överflödsförordningar – vilka f.ö. har en kontrasterande bakgrund i A. J. von Höpkens programskrift »Om yppighets nytta» 1740 – hade förut inte haft större verkan. Ett kaffeförbud 1756 kringgicks öppet, men nu tedde sig saken allvarigare. I en visa från 1766 hette det:

»Man sälje nu sin kaffekvarn.
Men några bönor våra barn
dock böra få i arv.
Nu kaffepannan tas ur bruk
ej någon mer blir kaffesjuk,
Ett lyckligt tidevarv.»

Det finns tecken som tyder på att förbudet såtillvida efterlevdes, som man inte öppet bjöd på kaffe, men i smyg

avnjöt man i stort sett som förut den dryck, som blivit högst populär i alla lager utom hos bönderna. En situationsbild får vi av Anders Nicander 1767 i verspublikationen »Gamla sanningar i ny dräkt», där det i ett avsnitt om »den kända värden och den snälla husvärdinnan» heter:

»Kaffe sluppo vi se; dock stack mig lukten i näsan
från ett fjärrare rum, där vår värdinna var inne
med sina fruar i lag. Med te vi fägnade blevo.»

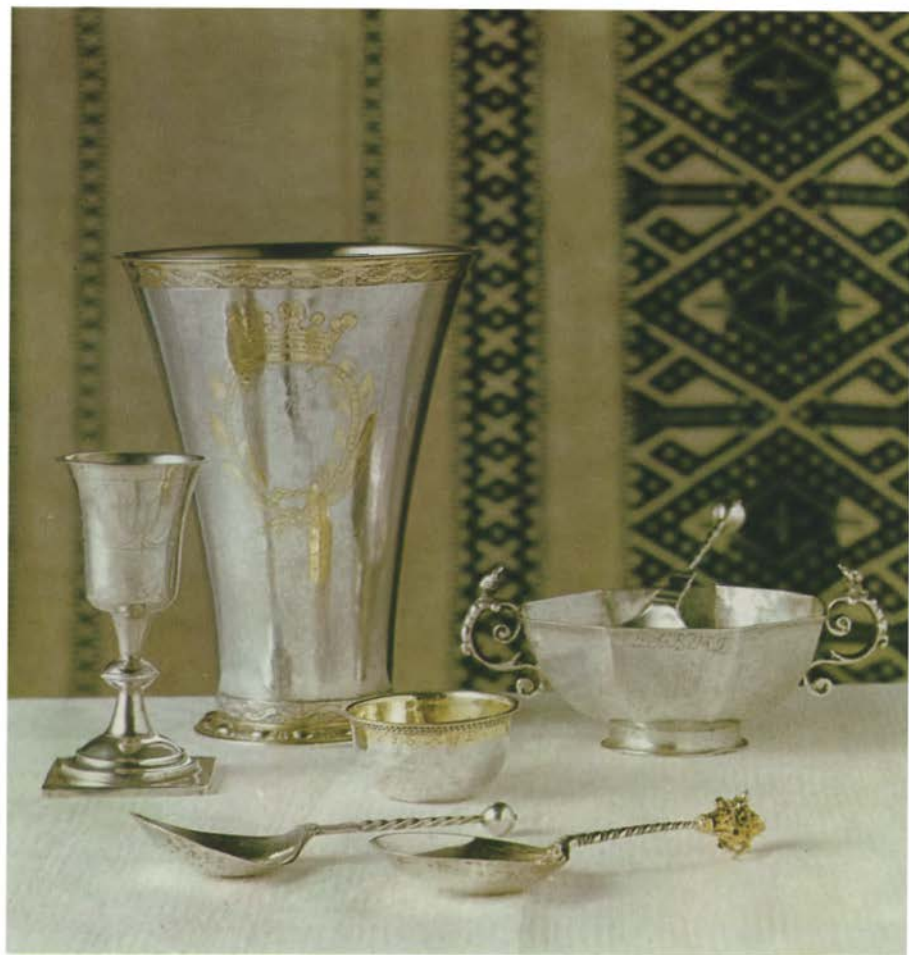
Motståndet mot kaffeförbudet blev starkt, särskilt som te var tillåtet; man ansåg dessa drycker som en motvikt mot brännvinet, vars dominans sades ha minskats tack vare dem. Förbudet blev inte heller långvarigt, 1769 upphävdes det.

Även om förbudet inte fick allvarigare följder för kaffekonsumtionens del, är dock Engelholms kaffekanna ett märkligt tidens tecken. Men man kan knappast vänta sig att han med vetskap om ett nyss utfärdat förbud, som skulle träda i kraft nyåret 1767, skulle ha tillverkat en kaffekanna, om inte särskilda skäl förelegat. Ett sådant kan ha varit en beställare, som öppet nonchalerade förbudet, ett annat, att han redan fått föreläggande att som mästestycke förfärdiga en kaffekanna. Det senare måste – som vi sett – ha varit fallet, eftersom kannan stämplades redan den 30 augusti.

Till sist något om var denna kaffekanna hört hemma. Under handtaget sitter fastlödd en liten plåt med ätten Stjernswärds vapen. Eftersom kannan någon gång på 1800-talet kommit ur släktens ägo och till Kulturen förvärvats genom köp från en person utan påvisbar anknytning till familjen, har det inte gått att fastställa vilken av dess medlemmar, som ägt den. Men det är här tillräckligt att konstatera, att ett skånskt herresäte på 1700-talet var den naturliga platsen för en sådan praktpjäs.

VII. Caleb Engelholms mästestycke ses här tillsammans med ett sockerskrin från 1773 av Jacob Danielsson Lampa i Stockholm, en gräddsnipa från 1781 av Carl Lindgren i Norrköping, samt kaffekopp med fat från Meissen omkring 1760.

viii. Dryckeskärl av olika typer, som förekommit i skånska bondehem. Skålen och supskedarna användes under förra delen av 1700-talet, supkalken framträdde under 1800-talets första år, medan bägaren och tum-laren funnits under såväl 1700- som 1800-talen. Bägaren 18 cm hög.

JAN GERBER

Silver i skånska bondehem

Vid en genomgång av bouppteckningar under perioden 1700-1850 från samtliga härader i Skåne, finner man att de har en del att berätta om silvrets förekomst i de skånska bondehemmen och vilken roll det spelat.

Under början av 1700-talet var böndernas köpkraft inte stor och det är bara hos några få välbärgade familjer vi då finner silver i bouppteckningarna. Så småningom förbättras allmogens villkor och därmed följer en större efterfrågan på silver. Silversmederna har förutom sina vanliga arbeten en jämsidesproduktion, vars mest typiska exempel är det skånska dräktsilvret, som inte skall behandlas här, men som även är tydlig beträffande böndernas övriga silverinnehav. Dubbelproduktionen blev efterhand alltmer nödvändig, dels emedan allmogens smak inte godtog alla stilväxlingar, vare sig beträffande form eller dekor, dels emedan omöterna modeller som utgått ur den allmänna tillverkningen fortfarande efterfrågades av bönderna. Dubbelproduktionen var också en fråga om ekonomi. Silverföremålen som tillverkades för allmogen gjordes så tunna som möjligt för att kunna hålla priset lågt.

Redan från 1700-talets början utvecklar sig en grupp av dryckeskärl; en grupp som till sin sammansättning förändras mycket litet under de hundra femtio åren. Behovet av andra silversaker var litet, eftersom de stora högtiderna, vid vilka silvret kom till användning, var starkt traditionsbundna. Den förändring som sker kan till en del utläsas av tabellen sid. 74.

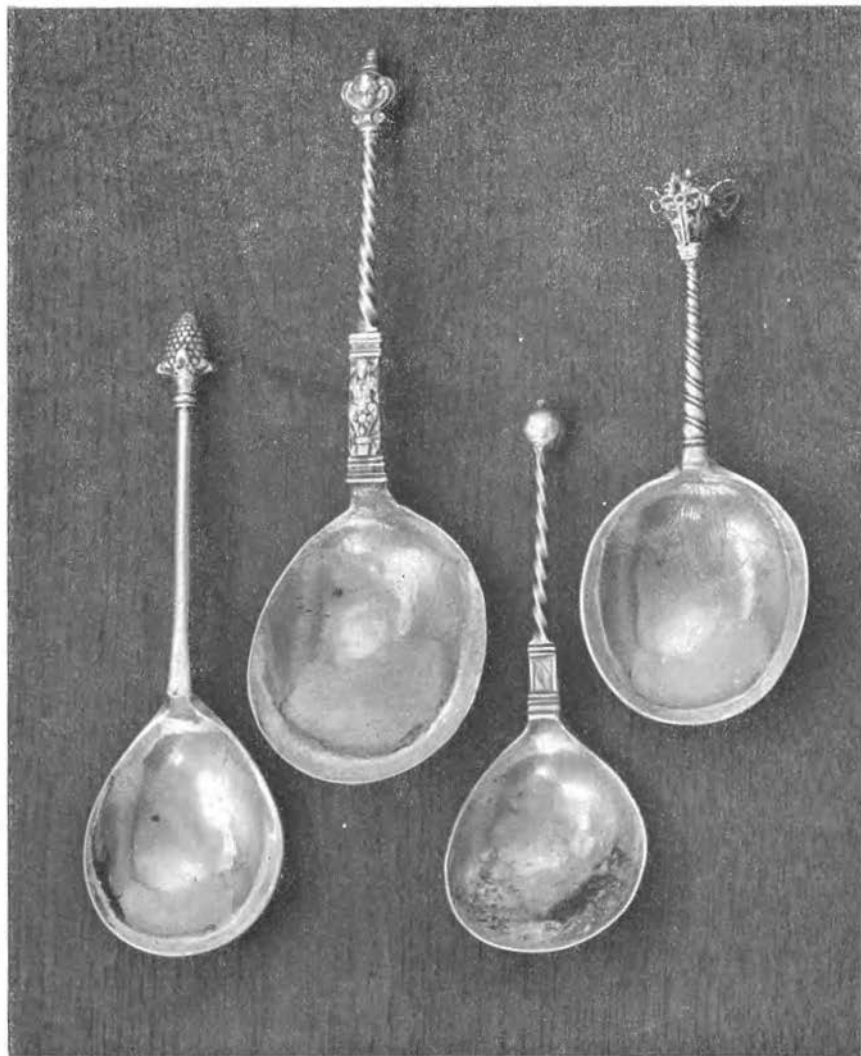
I bouppteckningarna förekommer sexton *skålar*, alla utom en från 1700-talets förra hälft. Av dessa har Bara och Ingelstads häradar var sin, de övriga äro fördelade på Östra och Västra Göinge samt Villands häradar i nordöstra Skåne. I en bouppteckning från Östra Göinge år 1720 heter det: »1 Silfwerskåhl med små böglar omkring samt en liten stärt och knapp väger 8 lodh.» Här får vi beskrivning på det gamla dryckeskärlet kåsa, och detta är den enda som finns i bouppteckningarna, bild 1. Det kan synas naturligt att den kåsa som påträffats fanns i en gränsbygd, i Östra Göinge, ett härad som kan ge flera exempel på ålderdomliga silverföremål. Kåsan, som inte varit ovanlig hos allmogen i övriga delar av Sverige, har kanske aldrig vunnit insteg i de skånska bondehemmen. I den ovannämnda uppteckningen finns ytterligare »1 dito (silverskål) 8ta kantig med 2ne små grepar», bild 1. Det var den vanliga modellen, som under 1600-talets första årtionden fått sin utformning; kantig eller rund med två gjutna öron och en fotring. Dekoren var oftast utförd i s.k. svisselergravyr med blomsterslingor, bild sid. 47. Skålen från Bara härad beskrivs 1722 i en bouppteckning efter en rusthållare: »1 st gl. liten Silfwer skål med en liten Silfwer skjed uti, som Enkjan berättar sig wara gifwen till fästningagåfwa af sin afl. Man.» Kvinnan hade fått skålen tillsammans med en sked och de båda föremålen hör också till sin funktion ihop. I silverskålen hölldes brännvinet, som man slevade i sig med skedar. Vanan att så intaga supen var sedan mitten av 1700-talet helt bortlagd i Skåne, men i Hälsingland användes skålarna långt in på 1800-talet som dryckeskärl, men då endast av kvinnorna. I skålarna serverades nämligen sirapsbrännvin, som kvinnorna smuttade på genom att ösa ur skålen med sin sked, medan männen drack oblandat ur bägere, kåsor eller tumlare. Att dricka någons skål är ett uttryck som ännu påminner oss om hur silverskålen en gång använts. Sedan skålen förlorat sin betydelse som dryckeskärl i Skåne försvinner de också ur bouppteckningarna. Orsaken till detta är att man då lät smälta ner skålarna för att i utbyte

1. Arrangemang av föremål ur Kulturens samlingar efter en bouppteckning från Osby, Östra Göinge hd, 1720. Tumblare diam. 6,5 cm, skål diam. 11,5 cm, kåsa längd 12,2 cm samt sked av gotisk typ längd 12,5 cm.

få bägare, skedar eller tumlare. Det var en lönande affär, eftersom det gick att få fram många tunna silversaker av de gamla gedigna och tunga skålarna.

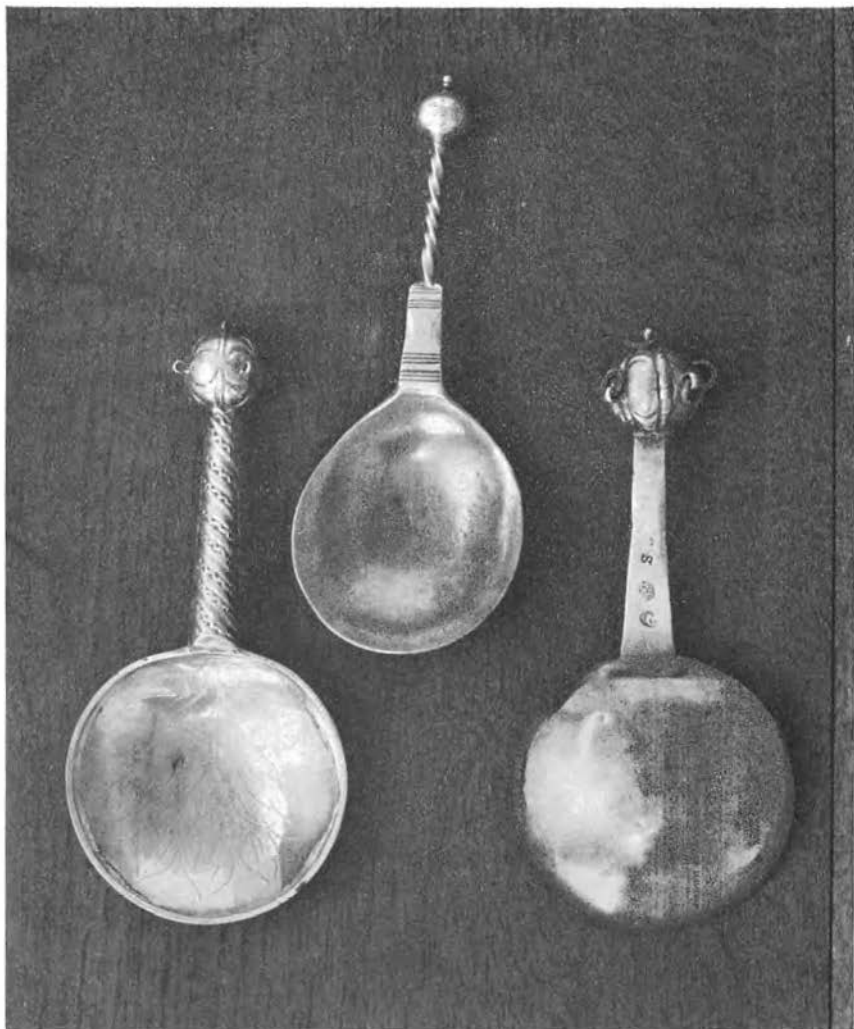
Skeden, med vilken man öste ur skålen, kallas ofta supsked. Bouppteckningarna ger oss upplysningar om olika typer. Bladet kunde vara runt och det i gediget silver gjutna skaftet var antingen vridet eller slätt. Skeden anges ofta vara försedd med »rijtning» dvs. en graverad blomsterdekor. Av dessa skedar kan vi urskilja tre typer. Den äldsta modellen har runt blad och kort skaft, på änden försett med krona eller mångkantig knapp. Modellen är gotisk, bild 1. Den andra skedtypen, med äggformat blad och långt skaft,

2. Skedar av renässanstyp. Skeden överst längd 16,7 cm.

tillhör renässansen. Skaftet på dessa är försett med kerubhuvud, druvklase eller helt enkelt en slät knapp, bild 2. Så har många av de skedar sett ut som allmogen haft i sin ägo. Till skillnad från skålarna visar sig dessa skedar ha stark livskraft. Den tredje typen som tillverkas långt in på 1800-talet är nämligen en efterföljare till de två tidigare. Supskeden som till en början utförts med verklig känsla för kvalitet och stil blev från 1700-talets mitt alltmer degenererad. Jämför på bild 3 de båda skedarna, som tillverkats på 1800-talets början, med den äldre från 1600-talet. De båda förstnämnda är mycket tunna och lätta. Skaftet som enligt den gamla förebilden skall ge intryck av ett tjockt vridet stycke silver, är endast en tunn silverplåt försedd med en ihålig knapp med några ringar. De är tillverkade i Kristianstad, centrum i de nordöstra häraderna, där den gamla modellen bevarades längre än i något annat område. Den gamla rollen som supsked upphör under 1700-talets mitt men varför försvinner inte skedarna samtidigt med skålarna? Skeden tillsammans med en skål var inte ovanlig som fästningagåva och det är just vid frieri som skeden även i fortsättningen kommer att vara en av de mest typiska presenterna från fästmannen. Om sederna vid frieri berättar prostén Lönqvist 1775: »Fästemannen gifwer tå fästemon en silfwerbägare af högst 8 el. 12 lods wigt (med mindre han är mycket rik) med en silfwerskied och några cronor och caroliner uti.»

Förutom skålar och skedar finns *stop* redan i de tidigaste bouppteckningarna. De har i regel en vikt på mellan 3–7 lod. Två stop som väger 24 respektive 27 lod utgör härvidlag ett undantag. Vad är då i detta sammanhang ett silverstop? I Rietz' Ordbok över svenska allmogespråket ges tre olika betydelser: tunlare, bägare och kanna. Stopen med de högre vikterna måste vara kannor och på bild 6 med de tre typerna av stop väger kannan just 27 lod. *Dryckeskannorna* eller *kannor*, som de vanligen kallas, förekommer under hela perioden med en ganska jämn fördelning över landskapet. Endast de mest välbärgade bönderna har haft

3. Skedarna till vänster och höger av sen typ tillverkade i Kristianstad på 1800-talets början. Skeden i mitten av ursprunglig modell från 1600-talet. Samtliga ca. 14,5 cm långa.

möjlighet att förvärva sådana praktstycken. De utgjorde ett tydligt bevis på gårdens ställning när de placerades mitt på bordet under stora högtider, bild 4. Från Ingelstads härad skriver Bruzelius om bröllop på gårdarna att »der funnos en eller flera bågare af silfwer, ja, understundom kannor av denna metall». Seden var, inte bara i Skåne utan i hela landet, att kannan fylld med dricka gick bordet runt och var och en tog sig en klunk. I en del kannor sitter en lodrätt rad med knappar s.k. pälar, bild 5, vilka var avsedda att ransonera klunkarna. »När hälsningen är verkställd, räckes mig en stor gammeldags silverkanna, inuti försedd med så kallade 'pelar' och fylld med särdeles gott öl, under tillsägelse att laga så, att det sjunker en pel. Vanligtvis tillades av gubben

»Den, som sviker i dryckjom,
Sviker ock i androm styckjom.»

Den, som förmådde att tömma en hel pel i ett tag, hade stått provet, och man drack, tills man höll på att förlora andan; men det oaktat voro de få, som fullgjorde uppdraget.» Så skildrar Nicolovius pälandet.

I bouppteckningarna ges knapphändiga uppgifter om kannornas utseende, men att det rör sig om praktstycken av största värde för sin ägare kan vi förstå bland annat av ordalydelsen i en uppteckning från Skytts härad år 1711, en tid då man ännu hade kriget in på sig »1 Silfwer Kanna förgylt innan och uthan med årtalet 1655, berettar Enckan sig hafwa nedsatt i Småland hos sina föräldrar till förwahr i frucktan för fijenden.» Den kannan är inte den enda helförgyllda, det vanligaste var annars att endast insidan förgyllts. Kannor med driven ornamentik finns inte nämnda men väl släta, som till utsmyckning fått ett mynt på locket och »en kanna med en medalj i locket pregat på ena sidan med en Bild och namn omkring Steno Bielke Regni Suecia Thesarus, och på andra sidan en croma ab utraq. parte beata, kannan med penningen väger 58 lod». Medaljens latinska

förkortningar har felaktigt tolkats av boutredaren. Sten Bielke var riksskattmästare och hade bland annat deltagit i fredsunderhandlingar med Danmark. Efter dennes död 1684 slogs minnespenningen, och vi kan antaga att kannan tillverkats någon gång kring sekelskiftet 1700.

Stop kan också, som vi ovan sett, betyda *bägare* eller *tumlare*. Av alla stop i boutredningarna är det mycket svårt att säga vad som avses. Kulturens första nr. är en *bägare* från Gärds härad, enligt G. Karlin kallades den »söllstobb», bild 6. På samma bild står en liten *tumlare* som får stå som

exempel på hela den grupp av tumlare som i bouppteckningarna går under namnet stop. I de bouppteckningar där stop och bågare eller stop och tumlare förekommer samtidigt är det tämligen säkert vad som menas. Det medeltida språkbruket säger att stop är en bågare och i en uppteckning från Skytts härad år 1701 heter det: »en lång Silfwerstop weger 12 lod.» Här kan man såväl av epitetet lång, som av vikten sluta sig till att det är en bågare, men det är det enda fallet där en bågare av den vikten kallas för stop. Ordet stops användning beträffande bågare är konsekvent så tillvida som det alltid rör sig om bågare av ungefär samma vikt som tumlarna, 12-lods-stopet ovan undantaget.

Bägarna kan vara både enmanskärl och sändebägare, till skillnad från tumlarna som alltid är enmanskärl. Bägarna är de, som tillsammans med skedarna haft den största spridningen hos den skånska allmogen, såväl socialt som geogra-

4. Julgille med far och mor i högsätet, Vemmenhøgs härad. Detalj av oljemålning av Anders Montan, 1878. Nordiska museet, inv. nr. 118.008.

5. Kanna och bröllopsbågare, på insidan försedda med pälar. Kannan höjd 18 cm och bågaren 5,5 cm.

6. Tre föremål, kanna, bägare och tumlare, som har det gemensamt att de ibland kallas *stop* i bouppteckningarna. Kannan höjd 12,5 cm, bägaren höjd 6,2 cm samt tumlare diam. 6 cm.

fiskt sett. De är till sin storlek mycket olika, alltifrån de små som Kulturens nr 1 på några få lod, bild 6, till de stora på upp till 20 lod, se färgbild. Under tidigt 1700-tal har bägarna raka sidor och en förhållandevis liten fotring, så småningom böjs kanterna ut alltmer och fotringens storlek och eventuella utsmyckning avslöjar den stil som varit rådande när bägaren tillverkats. Något, som på ett särskilt sätt utmärker de bägare som varit i bönders ägo är en enkel

dekor utförd i svisselergraving. Dekoren finns redan under 1700-talets början och är då gjord med ett friskt och säkert manér, bild 7. På detta vis kom allmogens bågare att dekoreras långt in på 1800-talet, såvida de inte var helt släta. Gravingen bestod av blommor i slingor eller guirlander, ibland som kransar i vilka ägarens eller ägarnas monogram placerades. Från 1700-talets slut och framåt satte man gärna en fantasikrona över initialerna, se färgbild vid sid. 57. Allmogens konservatism tar sig uttryck i ornamentiken. Se Kleen-bågaren på bilden s. 47. Förutom sin fina och ytterst välgjorda rokokodekor kring fot och brätte, har den, sedan den kommit i bondeägo, blivit försedd med en graving av enklaste slag; ett monogram under en nästan upplöst krona samt några bladguirlander. För att tillfredsställa bondens smak, som dikterades av en då hundraårig mönstertradition, har gravingen utförts på 1830-talet oberoende av den redan befintliga utsmyckningen. Detta faktum hade silversmederna insett redan under 1700-talets mitt och vid sidan av sin vanliga mode- och kvalitetsmedvetna produktion tillverkat tunna bågare försedda med de enkla gravingarna, som senare endast behövde kompletteras med initialer och eventuellt årtal.

Bågare, som till sin typ avviker från den ovannämnda enkla, koniska modellen finns det några få exempel på i bo-uppteckningarna. »En liten bågare med tre knappar under», så beskrivs en typ som finns i Bara, Färs och Östra Göinge härader, alla från förra hälften av 1700-talet. På bild 8 står en sådan liten bågare, på insidan försedd med en päl. Säkertligen har den använts som bröllopbågare, då brud och brudgum ur samma bågare drack brudskålen. Är pälen till för att fördela brudparets första skål rättvist?

»Höger silfverbågare med krans omkring och fot» är en annan typ som förekommer i tre exemplar alla i Östra Göinge härad, något som inte är förvånande med tanke på att typen till sitt ursprung är mycket gammal. Modellen, som det här är frågan om, är en förenklad kvarleva av de gotiska bågarna, vars praktfullaste företrädare i vårt land

7. Två bröllopsskedar från 1700-talets början med skaft och bladens undersidor med svisslergraverad dekor. Längd 20,5 cm.

8. Arrangemang av föremål ur Kulturens samlingar efter en bouppteckning från Lövestad, Färs hd, 1741. Kannan 18 cm hög, skedarnas längd ca. 14 cm.

är Trolle-pokalen och den för något år sedan stulna Ängsö-pokalen. (Jfr. bilderna sid. 93, 95 och 96 i Kulturens årsbok 1964). Vad som på allmogeägarna återstår av den gotiska utsmyckningen är kransen, en pålagd ring kring livet, samt en ofta förstörad fot med tre fötter eller kulor.

Det hittills behandlade silvret är det som onekligen måste betraktas som det mest typiska i allmogens hem. Allmogens seder och bruk är dock inte oföränderliga. Vi har sett hur gruppens sammansättning redan under 1700-talets första hälft något förändrades, skålen har försvunnit ur bilden och från seklets mitt visar sig böndernas förändrade vanor däri att nya föremål börjar dyka upp i bouppteckningarna. Under det att den gamla supskeden förlorar i betydelse, kommer en ny skedtyp, som hastigt sprids för att vid 1800-talets mitt tävla med bägarna som allmogens vanligaste

silverföremål. I bouppteckningarna kallas de ofta *matskedar*, i tabellen står de under rubriken bordssilver, emedan teskedar och några få bordsknivar och gafflar också har placerats här. Allmogen åt aldrig med dessa skedar i vardagslag, de var förbehållna de stora gillena. Vid dessa tillfällen lade man fram skedarna som serveringsskedar eller om det var bröllop användes de som Nicolovius beskriver från Skytts härad: »Det var ett bruk, att brud och brudgum för att i en bild visa sällskapet, huru deras löfte att dela med varandra ljuvt och lett icke var ett blott munväder, åto med samma sked, så att, när brudgummen urlastat skeden, lämnade han den åt bruden, som nu i sin ordning hemsökte fatet.» Bruket att äta med silversked vid stora högtider hade mot 1700-talets slut blivit så vanligt att det utgjorde en källa till förargelse för de högre stånden. »Att bonden äter med silversked är

oanständigt,» skriver Carl August Ehrensvärd på 90-talet till sin vän konstnären Louis Masreliez. Bordssilver hos allmogen är överhuvudtaget att betrakta som ett inflytande från de högre stånden. Andra mer uppenbara yttringar av ett sådant inflytande är bland annat de *svampdosor* som förekommer från mitten av 1700-talet i de västligaste häraderna; Luggude, Rönneberga, Onsjö och Harjager. De kallas omväxlande *svampdosa*, »Hufvudvattens *swampdos*», »Hufwudvatnsdosa» och *luktdosa*. *Svampdosa* tillhörde den förnämna rokokodamens nödvändiga *accessoires*. Vid påkommande yrselanfall grep hon hastigt sin lilla *luktdosa* för att genom den starka väldoften komma till sans igen. Den skånska nämndemannamoran behövde ingen *svampdosa* för att lindra förnämna yrselanfall, men den uppfriskande doften var ett utmärkt medel att förhindra inte yrsel, men väl sömn under oändlig söndagspredikan. De åtta *luktdosorna* av silver har alla tillhört hustrur till nämndemän och rusthållare.

Förläggsskedar, *sässkedar*, *raguskedar*, *sockerskedar*, *gräddsnipa* och *tesilar* är andra högreståndsföremål som vi under det nya seklets början finner i de skånska allmogehemmen. Samtidigt uppträder en alldeles ny typ av dryckeskärl; *supkalken*. *Kalkstop*, *silverkalk*, *spetsglas*, *brännvinsglas* och *supestop* är ytterligare några av dess benämningar, bild 9. I andra hem än allmogens förekom inte *supkalkarna*, men här blev de i gengäld mycket omtyckta och fick snabbt en stor spridning. *Tumlarna*, som hittills ökat i antal, blir nu undanträngda av det nya dryckeskärl. På bilden ser vi att den gamla, nästan obligatoriska dekoren, blommor, guirlander och kransar också graveras på *supkalkarna*. Minsta möjliga mängd silver användes vid framställningen, de är ofta lövtunna och mycket ömtåliga. Likheten med de kyrkliga nattvardskalkarna är påfallande, särskilt de som är försedda med en kula mitt på skaftet. Benämningarna *supkalk*, *kalkstop* och *silverkalk* syftar ju också på denna likhet. *Spetsglas* och *brännvinsglas* är namn som bättre passar till glas än silverföremål. *Brännvinsglaset*, som tillverkades av de svenska glasbruken under 1700-talets andra hälft, var ett *spets-*

9. Supkalkar från Skåne, 1800-talets början, alla med dekor i svisselgravyr. Kalken längst till vänster 11,3 cm hög.

glas på hög fot; ibland med en ansvällning på mitten. Här finner vi förlagan till kalkstopet av silver. Varför görs då 'glaset' av silver? Allmogen, som vid stora gillen av hävd drack sitt brännvin ur silverkär, vars antal visade hur pass välbärgad gården var, kunde inte låta glas ersätta silver.

Bouppteckningarna, som ligger till grund för denna uppsats, omfattar, förutom de självägande bönderna, de obesuttna husmännen. En undersökning av föremålens sociala fördelning visar nämligen, kanske något oväntat, att husmännen långtifrån saknat silver; framförallt ägde de bägare och tumlare. Kanske var det ett hävdelsebegär som fick de husägande men jordlösa husmännen att också anskaffa *fickur* av silver. För hela perioden gäller att sju husmän av fyrtiosju har silverur, medan fördelningen är sju mot 281 bland de självägande bönderna. Husmännen, som för sitt uppehälle fick tjäna dräng på bondens gård hade i silverrovan en väl synlig statussymbol. C. A. Ehrensvärd, och säkert fler med honom, ansåg det fullständigt onödigt att husmän bar silverur. Vi läser vidare i Ehrensvärds ovan citerade brev till Masreliez: »Om en dräng visste eller inte visste vad klockan var, så gjorde det meniskoslägtet ingenting . . . Guld och silver på smått folk är oförskämt . . .»

Förutom den roll silvret spelat som bruksföremål och statussymbol har det haft sin kanske största betydelse som kapitalplacering. Samuel Kiechel, en tysk köpman, fann under en resa i Sverige år 1586 att bönderna gärna omsatte sina besparingar i arbetat silver. Han skriver: »Jag förmodar att de icke, om de få penningar tro sig mäktiga att sköta desamma. Om de fått in penningar, som de kunna undvara, låta de göra sig en silversked.»

Var man tvungen att röra kapitalet, som låg i de sköna silverföremålen, förknippade med minnen från familjens stora högtider, föredrog man pantsättning. Ofta förekommande upplysningar om pantsatt silver i bouppteckningarna visar att belåningen inte sällan fick tillgripas. Fördelen med pantsättningen var att man visste var man hade sitt silver och hoppet om att kunna återlösa det fanns alltid. Försälj-

ning gav dock mer än pantsättning. I en bouppteckning från Bara härad år 1722 kan vi läsa att änkan för boutredaren förklarat att något silver inte fanns emedan det var »försåldt af hennes man till 2. Påstkarlars samt Ryttare och Monderingars anskaffande». Genom att sälja sitt silver vann bonden i det här fallet en skattelättnad. I allmänhet värderades förgyllda föremål något högre än oförgyllda, för övrigt var det endast vikten som var av betydelse.

Silvret har för allmogen spelat en trefaldig roll; kapitalplacering, bruksföremål och statussymbol. Bouppteckningar och samtida skildrare har givit värdefulla upplysningar, men många frågor står obesvarade. Upplysningar om bland annat stämplrar, mästare, tillverkningsort och städernas avsättningsområde, saknas helt eller också är de för ofullständiga för att kunna utnyttjas. En inventering av bondehemmen, för kanske femtio-sextio år sedan, då ännu gårdar med den gamla miljön fanns bevarade, kunde givit svar på frågorna. Inventeringen hade givit en säkrare och mer levande uppfattning om silvret i skånska bondehem.

Litteratur

Berg, G. Allmogeliv under vasatiden. Svenska folket genom tiderna bd 3. Malmö 1938.

Bruzelius, N. Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne. Malmö 1876.

Bøje, Chr. A. Balsambasser og hovedvandsæg. Köpenhamn 1950.

Florin, M. Bonde- och bergsmanssilver som exponent för Bergslagens allmogekultur. Rtg årg. 18, 1935.

Dens. Silvrets roll inom bondebygderna kring Dellensjöarna och Ljusnan. Svenska kulturbilder, ny följd del XII. Stockholm 1934-38.

Hildebrand, B. E. Minnespenningar över enskilda svenska män och kvinnor. Stockholm 1860.

Kjellberg, S. T. Ölets käril. Kulturen, en årsbok 1964. Lund 1964.

Lugström, L. Om bruket af guld- och silverföremål i de svenska hemmen under 1500-1700-talen. Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen år 1886. Stockholm 1886.

Lönqvist, N. O. Berättelse om Bara härad 1775. Utg. av G. Carlquist. Bidrag till Bara härads beskrivning. Lund 1924.

Malmgren, C. Arbogasilver. Fataburen 1936. Stockholm 1937.

	1700-	1710-	1720-	1730-	1740-	1750-	1760-	1770-	1780-	1790-	1800-	1810-	1820-	1830-	1840- 1850	Totalt
Skål	1	1	8	2	3			1								16
Stop	2	1	2	3	4	2	4	1	5	1	4	2	11			42
Kanna	3		1		1	2				2	3		1		1	14
Sked supsked	6	8	4	5	23	5	12	3	3		4		3	2		78
Sked ospecificerad	32	37	27	23	41	29	9	18	20	38	16	11	11	4	2	317
Bägare	12	14	27	17	37	21	28	26	28	40	43	26	33	24	13	389
Tumlare		2	2	3	6	4	6	10	10	19	18	11	14	11	6	122
Fästningsring				1	2	1		2	2		2		1	3		14
Bordsilver					5		4	2	1	27	36	13	38	52	93	271
Svampdosa						1	1			1	1	1	1	2		8
Förläggssked etc.											1		2	1	9	13
Supkalk												3	5	3	1	12
Fickur												4	3	1	6	14

- Nicolovius*. Folklivet i Skytts härad vid början av 1880-talet. Lund 1924.
- Rietz, J. E.* Ordbok över Svenska allmogespråket II. Lund 1867.
- Swanander, J. F.* Dissertatio Gradualis de territorio Bara. Övers. H. Andersson. Bidrag till Bara härads beskrivning. Lund 1958.
- Svensson, S.* Friargävor och trolovningsskänker Svenska kulturbilder del IX. Stockholm 1929-32.
- Söderwall, K. F.* Ordbok över svenska medeltids-språket. Lund 1884-1918.
- Troels-Lund, F.* Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede. Bind V-VI. Köpenhamn 1903.

Sejdlar med silverlock

Den uråldriga dryckeskannan förekommer i många former och under många namn. Sven T. Kjellberg har i denna årsboks årgång 1964 givit en fyllig skildring av typer och termer, från medeltidens svarvade träkannor till barockens praktfulla silverpjäser. Den karolinska dryckeskannan i Sverige utvecklades ur renässansens högresta, svagt koniska eller cylindriska kannor. För enklare förhållanden gjordes stänkor eller sejdlar av lergods. Med tiden utfördes dessa i alltmera påkostat skick och material, såsom stengods, porslin och glas och var då formade som cylindrar, i allmänhet utan markerad fot och med ett enkelt format och stadigt handtag. Typen fortlevde under 1700-talet i hela Norden. Speciellt i Danmark blev det under loppet av 1700-talet vanligt att förse dessa sejdlar med påmonterade silverlock, vilka med en krampa fästes vid handtagets övre del, där även ett gångjärn med tumgrepp placerades. Locken vilade ofta direkt mot sejdels brädd, men någon gång monterades en silverkant runt denna.

Ofta ser man, att locken är betydligt äldre än kannan; man har alltså tagit tillvara gamla lock och monterat dem på nytillverkade kannor. Sejdlarna illustrerar på sitt sätt silvrets förunderliga förmåga att kunna kombineras med andra material, med alla slag av trä, med andra metaller, med läder, med textil och med alla slag av glas och keramik.

I Kulturens samlingar är denna typ av sejdlar ganska rikt företräd; dessutom finns ett par icke monterade silverlock.

Följande bildserie vill försöka visa, hur man med silvret berikat keramikens eller glasets materialverkan.

En kanna från Skånska glasbruket

Kärl av glas har i äldre tid mycket ofta brukat kompletteras med delar av metall, framför allt silver och tenn. Särskilt vanligt har det varit att förse flaskor med som det hette en »skruv». En sådan består av en hals eller en påbyggnad på halsen av metall, gängad och med ett passande gängat lock. Det motsvarar sålunda vad vi nuförtiden brukar kalla ett skruvlock fastän våra dagars skruvlock fattar kring en gängning i själva glaslet.

Det var framför allt flaskor avsedda för reseschatull som försågs med »skruv». På sådana flaskor var ju »skruvens» egenskaper speciellt fördelaktiga, samtidigt som den var tät var den lätt att öppna och sluta.

Ett annat exempel på glaskärl med metallmontage är dryckeskannorna. Här är det kravet på att locket skulle kunna fällas upp, som gjort att man valt att utföra det i metall.

Den avbildade kannan eller sejdeln har ett lock av silver som ledar över ett gångjärn fäst vid kannans öra. Gångjärnets lockdel har ett tumgrepp som när locket är uppfällt vilar mot gångjärnets stödplatta på örat. Stödplattan hålles av en bygel kring örat och delarna är ihopsatta med sprintar som är trädde genom hylsor så att anordningen liknar ett gångjärn. Tumgreppet, som är gjutet, utgöres av en gossfigur som håller en djursvans i var hand och vilar ryggen mot ett stiliserat blad.

Locket omsluter kannans rand med en smal profilerad fläns. Ovanför välver sig kanten, uppdelad runt om i sex fält åtskilda av skarpa åsar. Tre av fälten har på mitten en ränna motsvarande åsarna. Alla sex fälten bär en dekor av parställda voluter med akantusblad men detaljerna varierar något mellan fälten. Locket krönes av en medalj, i det här

1. Ölsejdel från Skånska glasbruket, daterad 1741. Locket av guldsmiden Olof Appelmann i Malmö, mästare 1723-1747. Höjd 20 cm KM 38.076.

fallet en ensidig kopia, som löfts ovanpå det upphöjda mittpartiet. I sin helhet präglas locket med sitt montage av senbarockens formspråk. Det är utfört av Olof Appelman, mästare i Malmö 1723-1747. Någon årsbokstav finns inte.

Kannen är tillverkad vid Skånska Glasbruket, hyttan på Henrikstorp i Perstorps socken, som existerade från 1696 till 1760. Den har en dekor av graverade ornament med draperibänder upptill och nedtill, på var sida en blomsterkvast och mellan dem, mittemot örat, en lagerkrans som omsluter initialerna P M S och 1741. Dekoren är utförd i det för Skånska Glasbruket typiska maneret: naivt stiliserade ornament ur senbarockens mönsterförråd i en mycket grund graving med trasiga konturer. Avsaknaden av exakt symmetri och precision ger det hela en karaktär av improvisation.

Vi finner sålunda att kanna och lock är samtida. Visserligen saknar locket exakt datering men ingenting talar mot antagandet att locket kommit till i direkt samband med kannans tillverkning. Och lockets och kannans dekoration hör hemma i samma stilepok. Men trots samtidigheten och den gemensamma tidsstilen har kanna och lock fått så olika karaktär. Silversmeden och glasgravören har tillämpat sina förebilder på var sitt sätt, den ene har troget följt förlagornas strama formspråk medan den andre gjort en fri efterbildning. Det är två helt väsensskilda uppfattningar om dekoration och stil som här kommer till tals, representerande två helt skilda yrkestraditioner.

Tyskt stengods och danskt silver

Det rhenska stengodset har gamla anor. Det har exporterats runt Nordeuropa sedan 1200-talet; i våra medeltida kultur-lager påträffas ofta skärvor och hela pjäser av det karaktéristiska gråa godset. Storhetstiden infaller dock under 1500-talet, då renässansens former och ornament kom att präglade kannor och krus. Dekoren gjordes dels på drejskivan,

2. Ölsejdel av tyskt stengods, från 1600-talet. Locket troligen danskt, från omkring 1740. Höjd 20 cm. KM 7.546.

dels genom pressning i matriser av lergods. Atskilliga sådana matriser har bevarats till våra dagar och Kulturen äger några exemplar.

Bland Kulturens många tyska stengodspjäser märkes en dryckeskanna eller sejdel av cylindrisk form med proportioner, som daterar den till 1600-talets senare del. Den är dekorerad med matrispressade lister och mellan dessa – i ett slätt fält – pressade blommor med i det fuktiga godset ristade stänglar. Färgen är den typiska grå med någon dragning åt brunt och sejdeln är överdragen med tunn blyglasyr.

Silverlocket synes vara yngre än kannan. Ornamentiken är senbarock med en dragning åt rokoko; små ciselerade fält på lockets bukiga kant är prydda med osymmetriskt placerade rocailler. Medaljen i locket återger Christian V och är daterad 1699, vilket givetvis inte har någon betydelse för dateringen, men tyder på att Danmark – som väntat – är lockets ursprungsland.

Vi är vana vid att se stengodskannor med lock, men dessa är då vanligen av tenn, vilket förekommer även på 1500-talets höga krus. Silverlock synes ha uppträtt först under senbarocken.

Kina och Horsens

Vi ser ett landskap med stilla vikar mellan berg, kullar och skogsdungar. På en udde mot havet reser sig en pagod med svängda tak, fiskarstugor och båtar kanta stränderna. I en båt sitter en metande man, försänkt i den kontemplativa frid, som den sanne fiskaren – »the compleat angler» – får erfara, om man skall tro Li Tai-po och Isaac Walton.

Detta är målning i blått på en ölsejdel av vitt porslin, tillverkad i Kina vid 1700-talets mitt. Penseldragen är distinkta och lagda av en säker hand, perspektivet är påverkat av västerländsk konstuppfattning. Det är en exportvara, vars form dikterats av beställaren, som också genom den kinesiska målningen velat tillfredsställa Europas lust till

3. Ölsejdel av porslin med målning i blått, tillverkad i Kina vid 1700-talets mitt. Locket av guldsmeden Knud Rasmussen Brandt i Horsens, Danmark, mästare 1737-1778. Höjd 16,5 cm. KM 9.834.

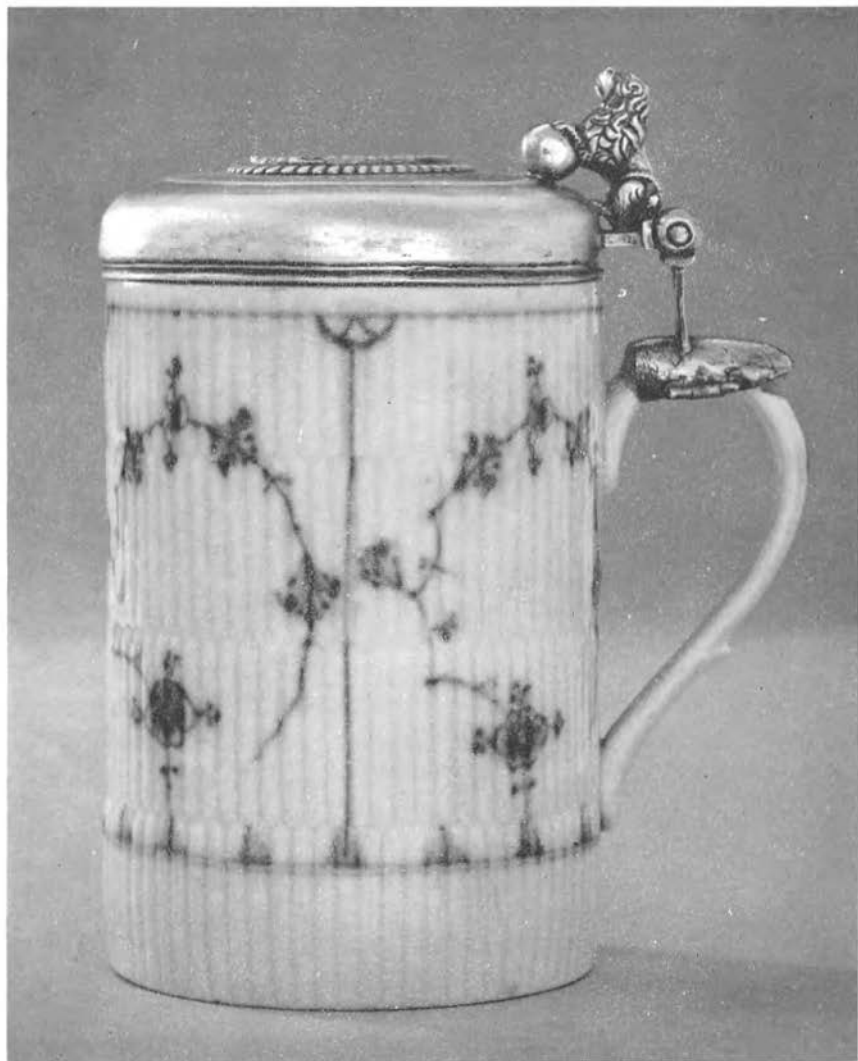
kineserier. Sejdeln är ett tilltalande vittnesbörd om de kulturella och kommersiella förbindelserna mellan öst och väst under de ostindiska kompaniernas blomstringstid.

Sejdeln har fått ett silverlock, som av allt att döma tillverkats för just denna pjäs. Mästaren är Knud Rasmussen Brandt i den lilla danska staden Horsens; han var verksam mellan 1737 och 1778. I locket har han fällt in en medalj, symboliserande fred och endräkt: »IN IESU PAX ET CONCORDIA». Så symboliseras friden på denna tilltalande lilla porslinsprodukt genom två vitt skilda uttryck, det ena den kinesiske målarens metarfrid, det andra en tysk medaljkonstnärs kristna emblemantik.

En sejdel från Köpenhamn

Den här avbildade ölsejdeln är liksom den föregående av porslin, men av omisskännligt europeiskt ursprung. Den är tillverkad vid Den Kongelige Porcelainsfabrik i Köpenhamn och att döma av signaturen och den slanka resningen bör den ha tillkommit tidigast omkring 1800. Den är dekorerad med det välkända mönster, som danskarna kallar musselmönstret och som genom tiderna och i skilda länder erhållit olika namn. Den danske kännaren Bredo L. Grandjean redovisar i sin lilla utmärkta skrift »Det musselmaalede Stel» de viktigaste av dessa benämningar. Han konstaterar, att mönstret uppstått vid Meissenfabriken och att detta i många fall kan utläsas ur dess namn. »Meissenmodell» förekommer, likaså »Sachsiskt mönster» och »Facon de Saxe». I Köpenhamnsfabrikens fabrikation kallas det år 1779 »Rifl. blaaf og hvidt saxisk Tegning» och år 1793 »Saxisk Mønster Muselmodel»; det senare ordet har därefter ensamt fått beteckna mönstret.

Grandjean ser musselmodellen som en ursprungligen från Kina inspirerad företeelse och på frågan om vad det är hos dessa rankor, som givit den en sådan framgång i olika länder ända in i våra dagar, ger han följande svar: »Musselmönstret

4. Ölsejdel, tillverkad omkring 1800 vid Den Kongelige Porcelainsfabrik, Köpenhamn. Locket av okänd mästare i Köpenhamn 1727. Höjd 31 cm. KM 34.715.

er en genial Kombination av ældgamle Blomstermotiver, et letløbende, ikke retningsbestemt Ornament, som umiddelbart tiltaler Øjet, og som synes at være den fuldendte Porcelainsdekoration, der naturligt passer til Mangfoldigheden af Former. Kineserens Evne til stiliseret Naturgengivelse har altid været en af europæisk Keramik's vigtigste Inspirationskilder, og i Musselmönstret har Kina laant os af sine evige Værdier.»

Vi daterade inledningsvis sejdeln till omkring år 1800, men en granskning av det påmonterade silverlocket ger vid handen att detta är stämplat i Köpenhamn år 1727. Tyvärr är mästarstämpeln otydbar. I locket är infälld ett tyskt thalermynt från 1624.

Locket är alltså en produkt av dansk senbarock, vilket även dess form och ornering vittnar om. Tungreppet i form av ett lejon är ju allmänt förekommande på danska dryckeskannor under denna stilperiod. Varför nu barocksilver på en porslinspjäs från nyklassisk tid? Man frestas tro, att kannan beställts till locket, men detta motsäges av det klumpiga sätt på vilket fästet anbragts på handtaget, som givetvis i så fall skulle anpassat formen efter silverholken.

Det torde i stället förhålla sig så att sejdeln passat så bra till det gamla locket, att endast en obetydlig och numera helt omärkbar justering av det senare behövts för att porslin och silver skulle ingå en så lycklig förening.

Karl Johans-krus från Sunderland

Vid sidan av de populära och mycket omskrivna figurerna och servispjäserna från Staffordshire finns det från andra håll i England en folklig keramik av stort intresse. Inte minst har fabrikerna i Sunderland vid nordsjökusten bidragit till den originella och ofta lustiga floran av souvenirer i form av livligt dekorerade fajansföremål, som vi finner bl.a. som sjömansminnen i svenska hem.

5. Ölsejdel, tillverkad omkring 1830 i Sunderland, av Dixon, Austin & Co. Locket från senbarocken, sannolikt tillverkat i Danmark. Höjd 19 cm. KM 34.713.

Kulturen äger en ölsejdel, som att döma av dekorationen har tillverkats med tanke på svenska köpare. Den är helt cylindrisk, med något profilerad fotkant, och har ett enkelt format handtag. Dess framsida – dvs. det parti man ser, när man håller i handtaget med höger hand – är prydd med ett porträtt av Karl XIV Johan under kunglig krona. Inskriptionen säger »CHARLES JOHN, KING OF SWEDEN» och därunder »Engraved by T. Robson for Dixon & Co Sunderland». Under porträttet syns ett arrangemang av fanor och vapen, alluderande på konungens krigiska förflutna. På andra sidan ses en fredligare dekoration; här dominerar en sköld med diverse jordbruksredskap, flankerad av en kvinna med räfsa och en man med lie; fonden utgöres av ett landskap med en gård och skördefolk.

Allt detta är utfört i en skarp linjeteknik, påminnande om kopparstick, och orden »Engraved by T. Robson» avslöjar, att just denna metod kommit till användning. Man tryckte av kopparsticket med en för bränningen lämplig färg på oljat eller snarare tvålat papper, som behöll färgen på ytan och inte sög upp den. Papperet trycktes sedan mot den oglaserade ytan på kärlet, varvid tryckfärgen avsattes där. Det svarta trycket på vår sejdel är upplivat med omgivande rödlila penseldrag, tämligen vårdslöst applicerade.

Sejdelns silverlock är av senbarock typ och kan inte ha tillverkats efter 1700-talets mitt. Tumgreppet består av ett lejon, vilket placerar dess tillverkare i Danmark eller möjligen Norge. En inskription på locket har året 1803, vilket ju inte precis stämmer, vare sig med lockets tillkomsttid eller med Karl Johan. Locket är alltså på denna sejdel använt för tredje gången.

Avsnittet om kannan från Skånska glasbruket har skrivits av Nils Nilsson, de övriga av Bengt Bengtsson.

SIGFRID SVENSSON

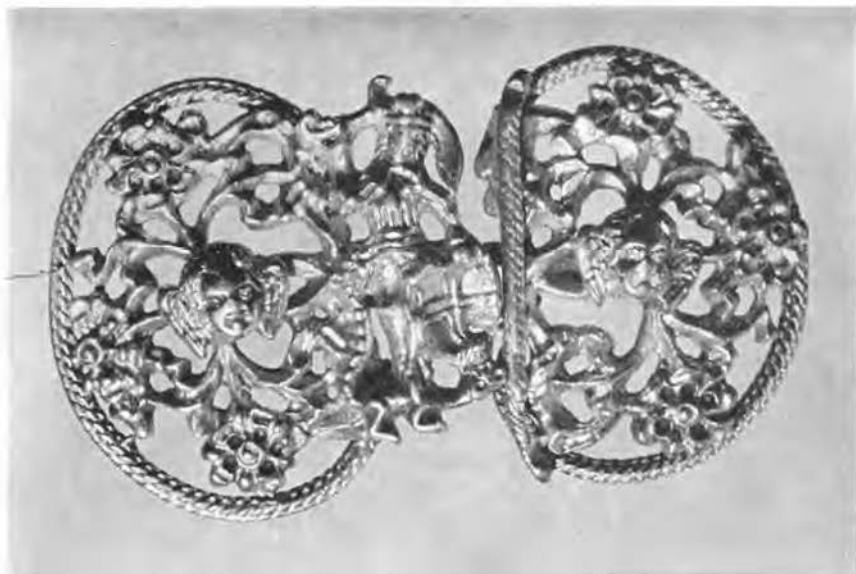
Helgon i silver

En intensiv dyrkan av Jesu moder präglade det religiösa livet vid medeltidens slut. Med reformationen försvann officiellt denna Mariakult. Men ännu tre sekler senare fortsatte skånska och danska guldsmeder att tillverka tröjspannen med den heliga jungfruns bild. Bondhustrur i södra och östra Skåne och på Amager förblev köpare och beställare.

Maria toppade helgonens skara. Hon och hennes monogram är också helt dominerande bland det sentida folkliga dräktsilvrets medeltida kvarlevor. Däremot har tre spannen med helgonfigurer i Kulturens samlingar endast få motsvarigheter. I Norge har de dock förekommit och här liksom i Skåne hör sådana tröjspannen samman med den begynnande renässansens klädedräkt. Sitt upphov har de i senmedeltidens guldsmedskonst.

Miniatyrbilderna på de avbildade tröjspannena återger följande helgon: Georg, Barbara, Kristoffer.

Georg eller S:t Göran var en romersk soldat från tidig kristen tid, som mer blivit känd som drakdödare än som martyr. Oftast är han beriden, så i Stockholms Storkyrka och på de småländska järnbrukens sättugnsplattor. Men särskilt i litet format har det varit behändigare att avbilda honom till fots. När han som här, bild 1, också utrustas med ett kroksvärd för tvärhugg får den lilla bilden den för ändamålet lämpliga slutenheten. Svärdspetsen snuddar vid vänstra armbågen och ovalen fullföljes av draken, som biter i riddarens korsprydda sköld samtidigt som han skjuter stjärten i höjden.

1. Tröjspänne med S:t Göran. Gjutet, förgyllt silver. Inköpt på auktion i Ystad. L. 5,2 cm. Figurens h. 2,5 cm. KM 4.189.

S:a Barbara står staty med palm och torn, bild 3. Om henne berättar legenden, att hon som omvänd kristen led martyrdöden genom att hennes hedniske fader inspärrade henne i ett torn och sedan lät avliva henne.

S:t Kristoffer, bild 4 och 5, vandrar genom floden, stödd på sin stav, med uppvikta kläder och med Kristusbarnet på axeln, den tyngsta börda han någonsin bar.

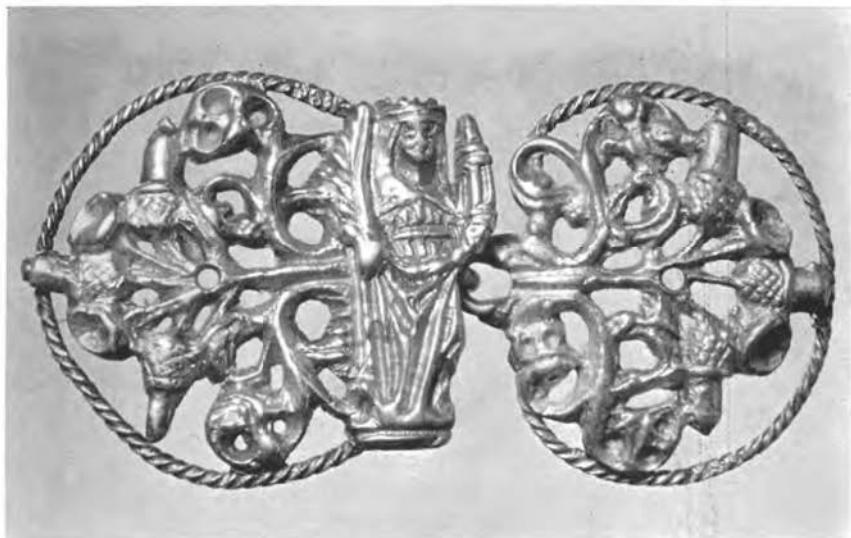
Att det just är dessa tre helgon man finner på kvinnornas tröjspännen är ingen tillfällighet. De tillhörde alla de s.k. nödhjälparna, den grupp av helgon som man jämte Maria främst tydde sig till i nödens stund. Det kändes tryggt att bära deras bilder på sig. Givetvis har dessa smycken med helgon sitt upphov i katolsk tid. Hur S:t Göran kunde te sig i ursprungligare form och i större format visar skeden

från Trolle-Ljungby från 1500-talets början, bild 2. Kerubhuvudena på spännet, bild 1, omvittnar, att detta dock måste vara ett sekel yngre. De båda andra spännena torde vara ungefär samtida.

S:t Kristoffer och S:t Göran förekommer även i norskt dräktsilver, där man – naturligt nog i Norge – också möter S:t Olof. Såsom det sagts många gånger tidigare går denna överensstämmelse mellan skånskt och norskt ytterst tillbaka på Lübecks dominerande roll i Norden som hansestad och silverproducent vid medeltidens slut. Spännenas silverminiatyrer har haft sina föregångare på dyrbarare silverföremål, på skedskåft som bild 2, men också i sådana bildscener som t.ex. pryder en bergensisk nattvardskalk från 1511.

2. Silversked från
Trolle-Ljungby slott, Skåne.
L. 12,5 cm.
Foto: Nordiska museet.
Efter Inger Bonge i Skånes
hembygdsförbunds årsbok 1964.

3. Tröjspanne med S:a Barbara. Gjutet, förgyllt silver. L. 6,2 cm, figurens h. 2,8 cm. Förvärv och nr som bild 1.
4. Tröjspanne med S:t Kristoffer. Gjutet med drivet lövverk, förgyllt silver. L. 7,4 cm, figurens h. 3,1 cm. Inköpt i Lund. KM 3.001.

5. Detalj av föregående.

De här avbildade spännena är icke någon folkkonst. De har en gång förvärvats av borgarfruar likaväl som av bond-hustrur, om det fanns råd. Men för de förra började sådana smycken bli omoderna redan in på 1600-talet. Kulturens tre spännen har förvärvats i Lund och i Ystad utan uppgift om tidigare ägare. Spännet bild 4 ger dock en antydning om att det använts ännu i sen tid och följaktligen varit i bonde-ägo. Det har nämligen vid en reparation försetts med bot-tenplattor, som stämplats av guldsmeden Stephan Nöblin, som var verksam i Ystad under 1800-talets förra hälft. Ursprungligen har spännet haft mittrosetter eller infattade »stenar» som gått förlorade. Dessa har senare av Nöblin ersatts med ett par små bucklor (den ena borta) och för att ge stöd åt fästet för dessa har bottnarna samtidigt insatts i likhet med vad som förekommer på de yngre, stora bröst-spännena. Någon kännedom om vem mannen med barnet föreställde har säkerligen då icke funnits. Om helgon har svensk folktradition föga att berätta. Här har silvret varit varaktigare än folkminnet.

BENGT BENGTTSSON

Från nyantik till nyrokoko

Norlins sockerskålar

Under den stilepok, som vi i Sverige kallar den gustavian-ska, upplevde silversmidet slutet av sin storhetstid och be-gynnelsen av sitt förfall. Denna bedömning vilar i första hand på rent hantverkstekniska grunder. Det är under denna tid vi ser silversmederna, som utbildats enligt seklers hantverkstraditioner, allt mer och mer tillgripa reproduce-rande metoder, vilka förut begränsats till smärre dekorativa detaljer, t.ex. gjutna fötter till skålar och kannor, eller till tunna allmogesmycken i pressteknik. Just pressningen av tunn plåt i graverade stålstansar är en formningsmetod, som nu vinner terräng i förhållande till den omständliga cisele-ringen. På vår färgbild IX ser vi sockerskålarna prydda med ovala medaljonger, mångfaldigade i stans; det är Herkules med sin klubba och sin lejonhud – vad nu han har med strösocker att göra! De ornamenterade listerna har nu inte formats av ciselörpunsar, de är pålödda metallremсор, som dekorerats med en graverad stålstämpel.

Sockerskålarnas dekoration är emellertid i relativt ringa grad »reproducerad» och liksom vad beträffar det mesta av silvret från gustaviansk tid är de väsentliga arbetsmomenten vid deras tillblivelse rent hantverksmässiga. Men den antike hjälten Herkules är på ett sätt en symbol för vad som låg i tiden; de klassiska ornamenten blir dominerande för silv-rets estetiska gestalt och genom den nästan standardbeto-nade utformningen, som är karakteristisk för dessa orna-ment, inbjuder de till tekniska genvägar. Pinjekottar, ägg- och pärlstavar, »löpande hund», meanderband och andra

lister, senare delfiner, sfinxer, grip- och lejonfötter, allt kunde med fördel pressas eller gjutas. Rokokons fria och skenbart nyckfulla form och dekor gjorde sådan teknik otänkbar; ingen detalj var på förhand bestämd till formen. Med nyklassicismen kom de masstillverkade prydnadselementen in i silversmidet.

Förgyllt silver

På vår färgbild X avbildas och beskrives en karott på fat, tillverkad i Paris omkring 1810. Den är en förstklassig exponent för fransk empirestil med sin enkla storlinjiga formgivning och sparsamma, men distinkta dekoration. Allt är förgyllt; silvrets egen yta får ingenstades komma till tals. Man frågar sig inför en pjäs som denna i vilken utsträckning silverytan genom tiderna dekorerats med förgyllning och hur bunden till tidsstilen denna dekorationsmetod varit.

Nya tidens stilperioder har haft olika inställning till förgyllningen. Möjligen kan man iakttaga ett gemensamt drag: kungligt silver var ofta totalförgyllt, likaså särskilt påkostade nattvardskalkar. Emellertid kan förgyllningen – särskilt vad kalkarna beträffar – också ha tillkommit av praktiska skäl: den förgyllda ytan var tåligare mot främmande beläggningar än silvret och kanske detta har motiverat helförgyllningen av nattvardstygen för Karl XII:s fältregementen? Såväl renässansen som barocken tyckte eljest om att låta silvret och guldets komplettera och berika varandras lyster genom en ofta väl avvägd dekorativ förgyllning, vilket illustreras på våra fyra första färgbilder: renässansbäggarens strikta förgyllda bårder, Nützels kanna med sitt spel mellan de vita ornamenten och den gyllene bakgrunden och slutligen Straubs bägare med den numera tyvärr inte helt bibehållna kontrasten mellan snö vitt filigran och blankt guld. Rokokon medför i viss mån avståndstagande från förgyllningen, som förekommer ytterst sparsamt. Se på Kelsons bordssurtout och kaffeservisen på färgbilderna V och VII! Den enda

förgyllning, som skymtar här, nämligen i surtoutens musslor och i gräddsnipan, är anbragt av hygieniska skäl.

Det är tydligt, att denna purism i förhållande till guldets äkta uttryck för rokokons inlevelse i materialets egenart. Denna purism synes ha blivit ganska inrotad, eftersom vi under nyklassicismen finner mycket få exempel på förgyllning och då gäller det vanligen dekorativa detaljer eller föremål, som har med salt eller andra kryddor att göra. Först under empiren spelar förgyllningen åter en roll och då främst i Frankrike. Guldets glänste överallt i de napoleonska miljöerna och inte minst på de dukade borden. Guldsmederna arbetade i guld eller helförgyllt silver och runtom i Europa följde man efter, importerade franska serviser eller imiterade dem. Ned till den svenska borgerligheten trängde dock inte denna kärlek till det förgyllda silvret.

C. G. Brunius kaffeservis

Pressteknikens kulmination nåddes under nyrokokon. Vår färgbild XI visar en kaffeservis, som Karl XIV Johan 1844 skänkte till professorn i grekiska i Lund, Carl Georg Brunius. Denne vann som bekant ryktbarhet som arkitekt, och därvid framför allt som restaurator av Lunds domkyrka på 1830-talet. Han restaurerade också – på ett för tiden ovanligt pietetsfullt sätt – Skarhults slott åt dess dåvarande ägare, Karl XIV Johan, en restaurering, som stod fullbordad 1844 och som föranledde kungen att visa sin uppskattning av Brunius insatser genom en present.

Servisen består av kaffekanna, tékanna, sockerskål och gräddkanna, de tre förstnämnda pjäserna tillverkade av Gustaf Möllenberg i Stockholm 1843, gräddkannen av Johan Loose i Malmö 1846 (antagligen som ersättning för en förkommen Möllenbergskanna). En kaffekanna från äldre tid – rokoko, nyantik – tillkom genom att dess »korpus» smiddes upp från en plans, den utgör alltså ett enda stycke. De pjäser, som ingår i Brunius-servisen har tillkommit på helt

annat sätt. De består av var för sig pressade, sinsemellan lika delar, som löfts samman till en kanna och överst förnats med en överdel, som tillkommit genom s.k. tryckning i svarv.

När man vill försöka analysera de s. k. nystilarna inom konsthantverk och heminredning, får man inte glömma att taga hänsyn till denna nya, alltmer industrialiserade teknik. Det gäller inte minst silversmidet, som under 1800-talet alltmer tillgriper pressningen som ersättning för drivning med hammare, och den stora pressen och de många dyrbara graverade stålstansarna blir ett karakteristiskt inslag i verkstadens miljö. Ekonomiskt betyder detta stora kapitalinvesteringar, som måste förräntas genom massproduktion. Ur formgivningssynpunkt blir stansarna ett aktivt element; man försöker utnyttja dem så mycket som möjligt och därmed följer en anpassning till den graverade stansens användbarhet och en strävan att utvidga denna.

För silversmidet innebär detta att man – som i dessa Möltenborgsprodukter – bygger upp föremål av pressade bleck (man frestas använda det nu mycket använda uttrycket »moduler») när man inte kan forma hela föremålet i pressen, som när det gäller matsilver, smärre fat och brickor o. s. v. Eftersom stansarna i stor utsträckning importerades, märkes en tydlig tendens till internationalisering av ornament och former, vilka i regel hämtas från äldre stilar. Det blir emellertid endast i ringa mån fråga om kopiering av annat än smärre ornament och även här ser man mera av pastisch än kopia. Nygotiken, nyrokokon, nyrenässansen o. s. v. kan sällan förväxlas med sina förebilder eller snarare inspirationskällor, allra minst inom silversmidet, där man handskas synnerligen fritt med lånade former och ornament.

Nyrokokon ter sig i denna servis – liksom på de flesta områden – alltså inte som en imitationsstil i egentlig mening. Även om förebilder och ideal i stor utsträckning var europeiskt allmängods så visar en jämförelse med Engelholms kaffekanna (s. 54), hur väsensskild nyrokokon här ter sig i förhållande till den stil, den säges imitera.

MAJ FEHRMAN

Mosaiska kultföremål

I museets religionshistoriska samlingar ingår ett antal judiska kultföremål. Några av dem är av silver: två s.k. Tora-kronor, en liten stav, formad som en pekande hand och använd för läsning ur Toran, en oljemenora för tempelinvigningsfesten eller Chanukka och till sist en dosa för våldof-tande kryddor, en s.k. Havdala, använd vid sabbatens slut. Dessutom finns i samlingarna en liten lampa av mässing, ett förhänge till den Heliga arken, där Torarullarna förvaras, och ett sidenöverdrag till skydd för dessa.

Den judiska gudstjänsten bygger på traditioner från den tid då helgedomen i Jerusalem, Sions tempel, var den judiska kultens medelpunkt. Sions berg låg i östra delen av det nuvarande Jerusalem. På denna kulle låg en borg, som David erövrat och som kallades Davids borg. Här låg enligt traditionen Davids grav. På kullarna i norr och öster uppförde Salomo sina praktbyggnader. Invid palatset och över en äldre kananeisk kultplats restes templet.

Enligt föreskrifter i Gamla Testamentet frambar man offer av frukt och boskap ur Palestinas jord till Jahve i hans tempel i Jerusalem. Stora jordbruks- och skördefester firades. Offren skedde i templet. Men under den babyloniska fångenskapens tid kunde de äldre föreskrifterna icke hållas, och gudstjänstlivet ändrade karaktär. Religiösa sammankomster med bön och undervisning fick ersätta tempelhögtiderna. Att hålla de historiska minnena levande för kom-

XII. Mot bakgrunden av ett sidenförhänge med ett lejon som emblematisks utsmyckning, en pergamentrulle av Esters bok, (Megilla) en pekstav och två Tora-kronor.

mande generationer blev ett oeftergivligt krav: det judiska folket har under förskingringens århundraden icke levat på egen historisk mark och har icke som andra folk haft nationella minnesmärken inför ögonen. Skriften och kulten har fått ersätta. »Inget ord betonas med sådant eftertryck i den Heliga Skrift som ordet *sachor*, kom ihåg», skriver Marcus Ehrenpreis. De gamla tempelhögtiderna har fått karaktär av historiska minnesdagar, erinrande om judafolkets tidigare öden.

Synagogan är judarnas gudshus. Ordet är ett grekiskt låneord och betyder församling eller församlingslokal. Man anser, att de första synagogorna kom till under babyloniska fångenskapen eller exilen på 500-talet f. Kr., då folket samlades till bön och skriftläsning. Alltifrån denna tid och senare under tider av förföljelser och yttre oro förblev synagogan ett andligt fäste. Under folkets vandring genom Europa var det regel att på varje ny bosättningsplats upprätta ett rum för bön. Såväl under de tider då judarna tvingats bo i en egen stadsdel, i ghettot, som då en ny lagstiftning tillät en friare bosättning, har synagogan förblivit en mittpunkt för de judiska församlingarna. Den kunde byggas med stor prakt som i Amsterdam eller vara ett enkelt församlingsrum (som på Österlånggatan i Stockholm), vilket vid 1700-talets slut förhyrdes av Aron Isak, grundläggaren av den äldsta mosaiska kolonien där.

I synagogan samlas man till bön och undervisning. Den byggdes gärna i östlig riktning; den skulle peka mot Jerusalem. Vid den östra väggen bakom ett förhänge, som på hebreiska heter Parochet, finns den Heliga arken, där Torarullarna förvaras. Ark betyder kista, låda. Tora är det sammanfattande namnet på de fem Moseböckerna, judedomens heliga urkund i Gamla Testamentet. I dem ingår läror och kultföreskrifter. Tora är ett hebreiskt ord, som betyder lära. Den första arken, Förbundets eller Vittnesbördets ark var guldbeslagen och gjord av akacieträ. I andra Mosebokens 25:e kapitel berättas: »Och Herren talade till Mose och sade: Säg till Israels barn. De skola göra en ark av

1. Tora-kronor av silver. Överst i varje krona hänger en liten klocka. Mainz. Omkr. 1780. Höjd: 18 cm.

Pekande hand för läsning ur Toran. Silver. Otydl. stämpel. Trol. Tyskland. 1700-talets mitt. Text med hebreiska bokstäver: A. Berliner, troligen namnet på den person, som skänkt pekstaven till synagogan. Längd: 23,5 cm.

akacieträ, två och en halv aln lång, och en och en halv aln bred och en och en halv aln hög. Och Du skall överdraga den med rent guld, innan och utan skall du överdraga den. Och i arken skall du lägga vittnesbördet, som jag skall giva dig.» Detta vittnesbörd var Moses två stentavlor; om dessa läser man i Gamla Testamentet (2 Mos. 31: 2). Det berätt-

tas, att Kung David lät göra ett tält åt arken och hämta den till Jerusalem, och i Salomos tempel ställde man den i det »allra heligaste». Om dess senare öden vet man ingenting. Enligt en legend ur andra Mackabéerboken hade Jeremia gömt den på Sinai (2 Mak. 2: 4-10).

Om det förhänge, bakom vilket den Heliga arken en gång förvarades, heter det i andra Mosebokens 26:e kapitel: »Du skall ock göra en förlåt av mörkblått, purpurrött, rosenrött och tvinnat vitt garn; den skall göras i konstvävnad med keruber på. Och du skall hänga upp den på fyra stolpar av akacieträ, som skola vara överdragna med guld och hava hakar av guld och stå på fyra fotstycken av silver. Och du skall hänga upp förlåten under häktorna och föra dit vittnesbördets ark och ställa den innanför förlåten; och så skall förlåten för eder vara en skiljevägg mellan det heliga och det allra heligaste.»

Den låda eller det skrin i synagogan där Torarullarna förvarats i senare tid kallas också ark.

Torarullarna är skrivna på pergament. De är synagogans förnämsta kultföremål. Inför dem har de fromma judarna samma vördnad, som katolikerna inför helgonbilder och relikier. Pergamentarken är hopfogade till ett enda, som är fäst vid två trästavar. Kring dessa rullas pergamentet. Vid varje sabbatsgudstjänst läses ett eller två avsnitt ur Toran som är indelad i femtiofyra avsnitt. Vissa stycken läses på festdagar samt alla måndagar och torsdagar. Torarullarna är skrivna med opunkterad hebreisk kvadratskrift utan vokaler eller skiljetecken. Läsningen är melodiskt reciterande. I arken förvaras de omlindade och överklädda med broderade kåpor av siden eller sammet. På dessa kåpor är med silvertrådar broderad en hebreisk text. Trästavarnas övre ändar är smyckade med kronor av silver, vid vilka ofta små klockor är fästade. Två sådana Torakronor med klockor finns avbildade på färgbild XII, vid s. 97. Klockorna tjäna att dra församlingens uppmärksamhet till sig, när den heliga texten skall läsas. Man antar, att klockorna på Torakronan har att göra med de bjällror av guld, som översteprästen

2. Sabbatsljusen välsignas i ett judiskt hem. Oljemålning av Geskel Saloman 1898. Mosaiska församlingen, Stockholm.

Aron enligt andra Mosebokens 28:e kapitel bar på sin dräkt. Mellan granatäpplen, gjorda av mörkblått, purpurrött och rosenrött garn, skulle hans dräkt längs kåpans fäll ha bjällror av guld. Och denna kåpa – så lyder föreskriften – »skall Aron hava på sig, när han gör tjänst, så att det höres, när han går in i helgedomen inför Herrens ansikte och när han går ut.»

Över Torarullens mitt hänger ibland en sköld av silver och vid en kedja en liten silverstav, formad som en pekande hand. Med en sådan pekstav följer man raderna vid läsningen. Torans stora betydelse och konungsliga värdighet betonas genom den dyrbara utsmyckningen. De vanligaste motiven i denna är därför en krona, två heraldiska lejon eller orden Keter Tora, Torans krona. En särskild fest, Torafesten, firas i synagogan om hösten den dag, då man hunnit genomgå Moseböckerna. De vackert smyckade Tora-

3. Oljemenora för Tempel-
invigningsfesten, Chanukka.
Silver. Otydl. mästare- och
stadsstämpel. Ryssland, 1836.
Höjd: 32 cm.

4. Havdala-dosa av silver
för väldoftande kryddor
som används
vid sabbatens utgång.
Tornformen är traditionell.
Inga stämplat. Trol. Ryssland.
1700-talets mitt.
Höjd: 27,5 cm.

rullarna bäres vid denna helgdagsgudstjänst i procession runt synagogan. Om ursprunget till denna fest läser man i Nehemias bok, som berättar hur Esra första gången läste ur Toran för det församlade folket i Jerusalem efter återvändandet ur babyloniska fångenskapen. »Och han föreläste därur vid den öppna platsen framför Vattenporten, från dagningen till middagen, för män och kvinnor, dem som kunde förstå det; och allt folket lyssnade till lagboken.» (Neh. 8: 3)

Framför den Heliga arken hänger den eviga lampan, Ner Tamid. Vid synagogans invigning tänder man elden, och den skall sedan alltid hållas brinnande. Bredvid arken står den stora Chanukka-ljusstaken.

Många synagogor har såsom utsmyckning en sexuddig stjärna, ett ursprungligen magiskt tecken, bildat av två trianglar. Det är den s.k. Davidsstjärnan eller Davidsskölden, på hebreiska Magen David. Stjärnan återfinner man också på gravstenar.

Vid solens nedgång på fredagsaftonen inträder den judiska sabbaten. Den varar tills stjärnorna blivit synliga på lördagskvällen. Sabbat betyder vilodag. Den dagen smyckas det judiska hemmet. Sabbaten inledes genom att husmodern tänder sabbatsljusen och välsignar dem. Måltiden på aftonen börjar med en bön som läses av husfadern över en bägare med vin. Därefter brytes brödet. Sabbaten slutar med en ceremoni, den s.k. Havdala. Ordet betyder skillnad, det avser skillnaden mellan sabbat och vardag. Havdala-ceremonien börjar med en välsignelse över en bägare vin och därefter följer en välsignelse över kryddor.

Vid denna välsignelse håller man en silverdosa med väldoftande kryddor i handen. Kryddorna skall vederkvicka »vardagssjäl», när »sabbatssjäl» lämnar människan. Museet äger en vacker Havdaladosa av silver i den traditionella tornformen.

En oljemenora av silver, kanske använd vid Chanukka, Tempelinvigningsfesten, är ett av de vackraste kultföremålen. Denna fest firas vid jultiden och dess ursprung går tillbaka på en historisk tilldragelse. Den firas till minnet av judarnas räddning genom mackabéernas seger över syrerna och templets återinvigning år 165 f. Kr. Om dessa händelser berättar de båda Mackabéerböckerna, som hör till Bibelns s.k. apokryfiska skrifter. I hemmet och i synagogan tänder man under åtta dagar varje kväll ett nytt ljus i den åttarmade Chanukkastaken tills alla åtta ljusen är tända. Skildringen av hur modern i det judiska hemmet tänder Chanukkastaken inleder Oscar Levertins judiska rokokonovell

5. Blombukett. Silver. Oläsliga stämplor. Tyskland. Enl. uppgift sannolikt prydnadsföremål från ett judiskt hem. Höjd: 22 cm.

Kalonymos: »Kalonymos drömde att han var barn och stod i sin moders kammare. Det var mörkt därinne, men nu tände hon vaxljusen i den stora Chanukkastaken af silfver. Först det ensamma ljuset, som satt framför raden af de andra sju i en särskild pipa och som betydde Israels förhoppning. Och med det ljuset tände hon sedan tre af de andra: Judiths låga, skälfvande såsom en blodstår, Deborahs, som flammade likt ett hjärta i brand och Judas Maccabæus', hvilket sken liksom en lansspets af eld mot bergets dunkel.»

Judiska konstnärer har under tidernas lopp format och utsmyckat Chanukkastakar i silver och andra metaller. Varför har Chanukkastaken åtta ljusarmar, medan den i Bibeln omtalade ljusstaken i tabernaklet och i Serubabels tempel, (det s.k. andra templet, som efter landsflykten i Babel restes i Jerusalem) hade sju? Kanske har det att göra med föreskrifter i judarnas Talmud, där på tre ställen i identiskt samma ordalag ett förbud utfärdas mot tillverkning av ljusstakar med sju armar; sju var ett heligt tal. – En legend berättar, att templets sjuarmade ljusstake genom ett under kunde hållas brinnande under en tidrymd av åtta dagar, fastän den olja som fanns att tillgå endast räckte för en dag. Till minne av detta under, som inträffade vid tempelinvigningen efter mackabéernas seger över den syriske kungen Antiochus Epifanes, tändes sedan i de judiska hemmen Chanukkastakens åtta ljus.

Gamla Testamentets vision av det framtida templet omfattar även tempelföremålen. Först beskrives de tre heligaste: arken, skådebrödsbordet och den sjuarmade ljusstaken. Om denna heter det i andra Mosebokens 25:e kapitel: »Du skall ock göra en ljusstake av rent guld. I drivet arbete skall ljusstaken göras med sin fotställning och sitt mittelrör ... och sex armar skola utgå från ljusstakens sidor, tre armar från ena sidan och tre armar från andra sidan ... och du skall till den göra sju lampor, och lamporna skall man sätta upp så, att den kastar sitt sken över platsen där framför.»

Om den sjuarmade ljusstaken handlar också Sakarjas

fjärde kapitel, den text som av judarna används vid Chanukkasabbaten. »Sedan blev jag av ängeln, som talade med mig åter uppväckt, likasom när någon väckes ur sömnen. Och han sade till mig: »Vad ser du?» Jag svarade: »Jag ser en ljusstake, alltigenom av guld, med sin oljeskål ovan till och med sina sju lampor, och sju rör gå till de särskilda lamporna där ovan till. Och två olivträd sträcker sig över den, ett på högra sidan om skålen och ett på vänstra —.»

En av de judiska festerna är Purim, lottfesten, som firas till minnet av drottning Ester och hennes kusin Mordokai. Genom deras ingripande räddades judarna i Persien år 490 f. Kr. från tillintetgörande. Också denna högtid är en hemmets glädjefest, då man ger varandra gåvor och håller gästabud: »Eftersom . . . judarna hade fått ro för sina fiender . . . skulle de fira dessa dagar såsom gästabuds- och glädjedagar, på vilka de skulle sända gåvor till varandra . . . så ock skänker till de fattiga.» (Est. 9: 22)

Esterboken uppläses vid purimgudstjänsten i synagogan ur en handskriven pergamentrulle. Det hebreiska ordet för Esters bok är Megilla, som betyder bokrulle. Ett av föremålen, återgivet på färgbild XII, är en handskriven pergamentrulle av denna bok.

Man kan ställa frågan: från vilka land och från vilka tider härstammar de judiska kultföremål, som hamnat i Kulturens samlingar? Frågorna är inte alltid möjliga att besvara. Inom det judiska folket har traditionerna hållits oförändrade från land till land, från sekel till sekel. Det hebreiska språket har förblivit kultens språk. Torarullarna bär samma skrifttecken i alla länder, dit det judiska folket på sin vandringsväg har nått. De övriga kultföremålen i synagogan och det judiska hemmet har endast föga förändrats med tidsmak och inflytelser från de nya miljöerna. Så ger också dessa föremål, som i en spegel, en bild av Ahasverus vandringar, av det judiska folkets historia, av dess uthållighet genom alla växlingsrika öden.

Källor

Peter Bloch: Siebenarmige Leuchter in christlichen Kirchen. Sonderdruck aus dem Wallraf-Richartz-Jahrbuch, Band XXIII, 1961.

Marcus Ehrenpreis: Judisk religion i vår tid. Studentföreningen Verdandis småskrifter N:r 506.

Henrik Schück: Ur gamla papper. Populära kulturhistoriska uppsatser. Stockholm 1908.

Kurt Wilhelm: Judendomen. Livsväg och lära. Stockholm 1956.

Muntliga meddelanden av Professor Gillis Gerleman och Rabbin Imre Schmelczer.

GUNILLA ERIKSSON

Fajansfabriken i Sölvesborg

Karlins fynd

»1889 fann jag ett epitafium i Sölvesborgs kyrka, fajans med blått på hvitt, med följande inskr.» (bild 1). »Då såväl denna fajansplatta som några samtidigt i Sölvesborg påträffade fajanser signerade SB (museet egde redan förut ett par stycken med samma signum) väckte min uppmärksamhet gjorde jag de undersökningar i kyrkoarkivet som kunde ge mig visshet om att såväl epitafiet som de med SB signerade pjeserna voro tillverkade i Sölvesborg.» Några rader hastigt nertecknade på ett lösrivet notisblad, bevarat i en samling keramiska anteckningar i Kulturens arkiv, berättar om hur Georg Karlin, museets grundare och förste chef, kom en bortglömd fajansfabrik på spåren. En första publicering av fyndet gjordes redan den 17 augusti i Blekinge läns tidning. Här meddelas att »en fajansfabrik under cirka 15 å 20 års tid blomstrat i Blekinge, nemligen i Sölvesborg. Dess tillverkningar, som åtminstone delvis voro af ganska framstående beskaffenhet, har spridts icke blott inom landet, särskildt i de sydligare provinserna, utan äfven till vårt grannland Danmark. – Fabriken, som påtagligen icke drefs i någon synnerligen stor skala, nedlades i början af 1790-talet, såvidt man ur kyrkoarkivet kan finna». Skribenten konstaterar det märkliga i att »minnet af denna fabrik på så förhållandevis kort tid kunnat så totalt utplånas», och slutar »Vi gratulera hr Karlin till fyndet». Två dagar senare har Nya Dagligt Allehanda klippt blekingekollegan och stockholmarna kan under rubriken »För dagen» läsa

1. Epitafium, fajans med blå text, över prosten M. Ch. Selander, död 1792. Sign. saknas. Tillhör Sölvesborgs kyrka.

Ett epitafium av fajans väckte Karlins uppmärksamhet och föranledde honom att studera stadens kyrkoarkiv. Här fann han belägg på att en fajansfabrik existerat i Sölvesborg under 1700-talets slut.

om *En löst gåta*. – »Det finnes – ett gammalt fajansmärke SB, som satt åtskilliga myror i hufvudet på hrr keramiker» varefter följer en redogörelse för tidigare tolkningar samt Karlins nya tydning. Några dagar senare, den 23 augusti, återkommer tidningen med en längre artikel om fabriken, då notisen »inom hufvudstadens samlarverld väckt ett mycket stort uppseende». Den är ej signerad men författad av Birger Schöldström och innehåller flera uppgifter av intresse. Redan här nämnes Sparre och Zeipel som ägare och den i Lunds Weckoblad presenterade »Taxa på efterskrefne Porcelaine» citeras i sin helhet.

I Kulturens arkiv finns excerpter ur kommerskollegii handlingar, korrespondens med intresserade samlare och påbörjade manuskript som visar att Karlin i början av sek-

let tänkte publicera en monografi över »Tvenne sydsvenska fajansfabriker», nämligen Pålsjö och dess avläggare i Växjö samt Sölvesborg. Karlins vittfamnande intressen och stora arbetsbörda gav honom ej tillfälle att fullfölja sin avsikt. Antikvarien fil. dr William Karlson fortsatte hans forskning och har efterlämnat värdefulla excerpter och utkast till manuskript, författade åren närmast före hans bortgång 1959. Dessa anteckningar av Georg Karlins och William Karlsons hand har utnyttjats i den enda utförliga beskrivning som finns rörande fabriken, publicerad i tidskriften *The Connoisseur*, maj 1963, av R. J. Charleston vid Victoria & Albert museum i London. Här presenteras också de viktigare kända pjäserna och samtidigt diskuteras deras relation till samtida fajanskonst.

Svenska keramikvänner har väntat länge nog på att få veta mera om fabriken, och vi börjar med att presentera det källmaterial vi har och museets egna föremål. Vi gör det i förhoppning att inom året kunna återkomma med en mera väldokumenterad skildring av fabrikens historia och dess tillverkningar i samband med en utställning, och vi vädjar till våra läsare att ge sig tillkänna om de kan bidra med uppgifter kring eller föremål från Sparres och Zeipels fabrik i Sölvesborg.

Grundaren

År 1772 mottog kommerskollegium från »Riddaren av Kongl. Svärdsorden, Högwählborne Friherren» Gabriel Sparre en ansökan om tillstånd att i »Silfwitsborgs Stad få inrätta och drifwa en Porcellaines och fajjance fabrique». Gabriel Sparre (1726–1804) var major vid Skånska kavalleriregementet och hade deltagit i pommerska kriget. Efter hemkomsten gifte han sig med Juliana Coyet (1724–69) och bosatte sig på Walje gård strax väster om Sölvesborg. Vilka motiv som låg bakom hans ansökan vet vi ej – det biografiska materialet är magert. Kanske var skälen de

samma som för 16- och 1700-talens europeiska furstar när de anlade sina porslins- och fajansfabriker – en önskan att vinna guld och ära, att kunna blanda umgängeskretsen med alster från en egen fabrik. Kanske var Sparre en sann svensk 1700-talsekonom, som i fabriksanläggandet såg en möjlighet att hjälpa staden upp ur dess fattigdom.

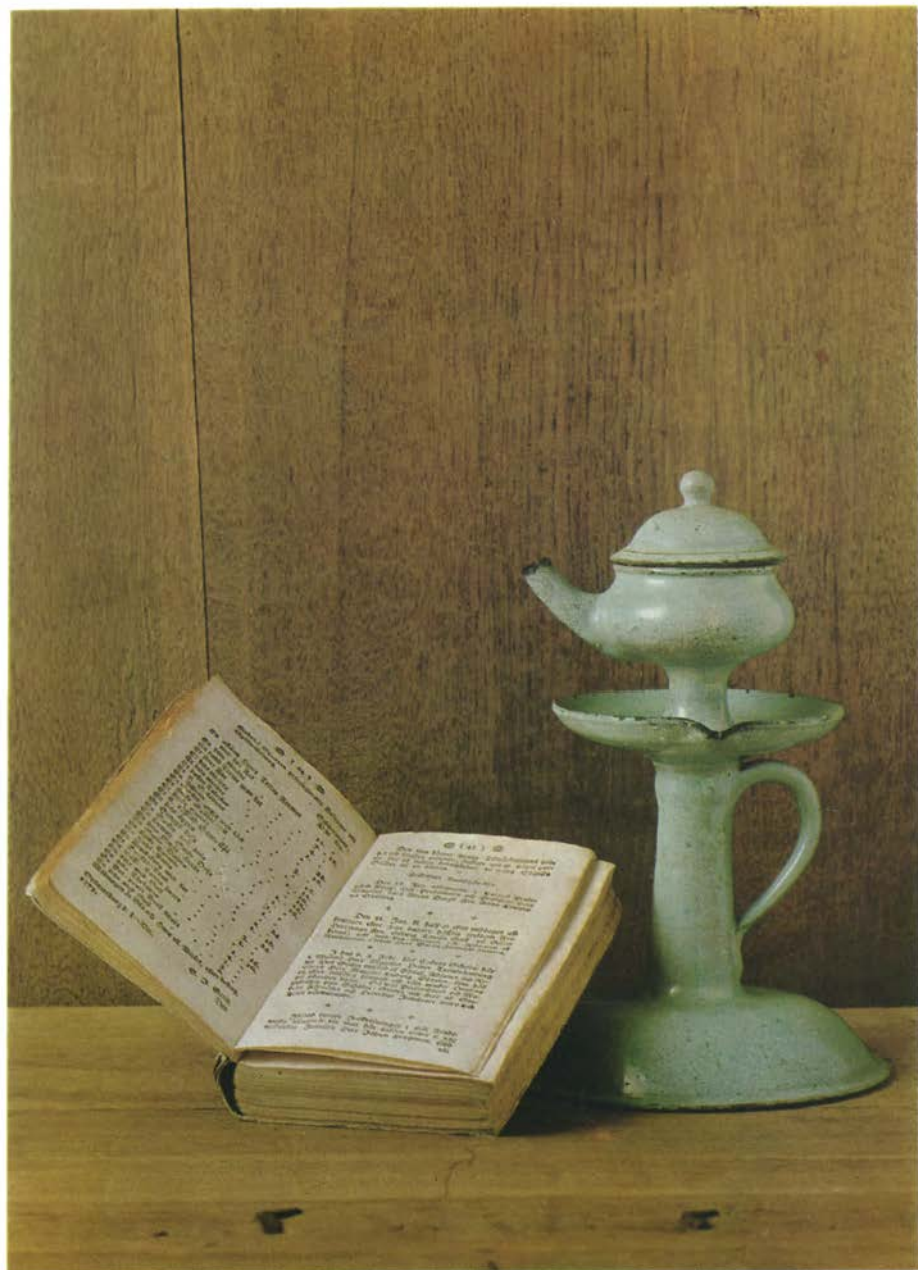
En näringspolitisk syn på saken hade i varje fall borgarna i staden. Med anledning av Sparres ansökan tillfrågade kommerskollegium landshövdingen i Blekinge och magistraten i Sölvesborg om deras mening och fick till svar bl.a.: »För sin del kan stadsrätten visst ej finna, huru denna lilla staden någonsin av sin vanmakt och usla tillstånd skall kunna upphjälpas, utan igenom varjehanda nyttiga fabrikers inrättande . . .» Sölvesborg var då ett litet samhälle med knappt 400 invånare, i ett trängt läge mellan Kristianstad och Karlshamn. Redan 1654 förlorade staden sina privilegier till förmån för Kristian IV:s nyanlagda stad på andra sidan skånska gränsen. Magister Sjöborg, »docens uti Historien vid Kong. Carol. Akademien», beskriver i sin år 1793 utgivna *Utkast til Blekings Historia och Beskrifning* Sölvesborg som »ett både litet och oansenligt ställe. – Husen äro merendels små af trä, täckte med rör, dock äro Rådstugan och någre enskildte hus af korsverke. 88 nummerade hus finnas i staden –». Handel är stadens huvudnäring och 10 handlande finnas, »af hvilka de fleste hålla bod och drifva någon liten inrikes handel –. Marknader hållas årligen d. 26 Juni och 30 October.»

FÄRGBILDER

xiii. Lampa, rött lergods med turkosfärgad tennglasyr. Sign. S. B. Sparre (bild 26 a). Höjd 23 cm. KM 24.687. Lunds Weckoblad 1776.

xiv. Terrin och fat, fajans med blå dekor. Sign. SB 10 resp. 14/3 77 (bild 26 c). Terrinens höjd 25 cm, fatet 42×34 cm. KM 6.161.

xv. Terrin och fat, ej sammanhörande, fajans med starkeldsbränd dekor i grönt, mangan, gult och blått. Sign. S.B. N.1. (typ d). Längd 18 cm, höjd 24 cm. KM 32.078. Fatet sign. S.B. N.2. (typ d). 41×34 cm. KM 33.285.

Ansökan bifölls av kommerskollegium och privilegierna utfärdades den 28 april 1773. Därigenom lämnades Sparre »frihet och tillstånd at i Sölfwitsborgs stad få anlägga en fabrique till allehanda slags oäkta Porcellainers och fajjancearbetens förfärdigande, med det wilkor, hwartill Majoren sjelf sig begifwit, at därwid icke nyttja Stadens gemensamma skog eller af annan än sin egen eller ock köpskog sig betjerna», och i sedvanlig ordning tillförsäkrades honom »de förmoner, fri- och rättigheter, som Kongl. Manufactur Privilegierna uti de härtill lämpelige puncter förmå och innehålla».

Brukets folk

Kring själva anläggandet av fabriken har vi inga uppgifter, och vi vet ej vem som var Sparres första verkmästare. Ett vittnesbörd om att fabriken kommit i gång finner vi i Lunds Weckoblad (färgbild 13, bild 2), en behändig liten skvallra i oktavformat som utgavs under åren 1776–1780. Den 8 februari 1776 är här införd en »Taxa på efterskrefne Porcelaine wid Majorens och Riddarens Högwälborne Herr Baron Gabriel Sparres privilegierade Fabrique uti Silfwitsborg», daterad den 30 dec. 1775 och undertecknad av S. J. Gadd. En efterskrift lyder: »Den som känner denna Tillwärkningens godhet och wackra utseende, önskade nog att något partie der af måtte krigsändas till våra Skånska Städer till en början.» Denna prislista, men utan efterskrift, infördes också i stockholms tidningen Adressen den 9 juli 1776.

Kyrkböcker och husförhörlängder ger oss sparsamma upplysningar om brukets folk. Källorna är fåtaliga eftersom stadens arkiv till stor del gick förlorat i den stora branden 1801. Den första notisen är från 1776, då »arbetaren vid Porcelainsbruket» *Elias Lundberg* anhåller om bördsbrev

xvi. Tulpanställ, fajans med blå dekor. Se bild 13.

Gabriel Sparres privilegerade Fabrique uti
Sylfwitsborg.

Sifwermynt.
D:lr öre.

En aflång Hjort Terine Format med des fat	12.	1
En dito mindre	7.	16.
En rund Terine utan fat	4.	1
Et stort fat	1.	1
Et dito mindre		24.
Et dito mindre		16.
Et dusin Takrikar	3.	1
Et st. Saladicere		16.
En Affiette		12.
En Socker Skål med låd	1.	16.
Et stycke Spühkumb		16.
Et stycke mindre		12.
Et st. råfflad Sauce-skål	1.	16.
En dito öppen	1.	1
En Senaps dosa	1.	1
En Socker strö-dosa	1.	1
En formad Smör-Dosa		24.
En dito Smör Herde	3.	1
En Smör-Duswa	1.	16.
Et stycke Carotte		24.
En Kuhl-Potta	3.	1
En Kruklorg med fat	2.	1
Et Driedet-Krus		16.
En Caffe-Kanna svart	1.	16.
En dito med Gull	4.	1
En dito Thekanna	3.	1
En Pot-pouri Burk svart	3.	1
En dito med Gull	6.	1

Mätningen är Blå och Hvit ell. Violet, efter behag.

Sylfwitsborg d. 30. Dec.
1775.

G. J. Gadd.
Den

2. »Taxa på efterskrefne Porcelain wid Majorens och Riddarens Högwålborne Herr Baron Gabriel Sparres privilegierade Fabrique uti Sylwitsborg.» Ur Lunds Weckoblad nr 6, den 8 februari 1776.

3. »En Caffé-Kanna swart med Gull, En dito Thekanna?» Sign. saknas. Höjd 23,5 cm, 14,5 cm samt 11 och 10,5 cm. KM 15.618, KM 5.071-72, KM 1.350. Kaffekannans lock sekundärt, av rödbränt lergods. Dessa kannor av svart, hårdbränt gods med spegländ svart glasyr, med eller utan förgyllning i reliefdekoren, ansåg Karlin motsvara prislistans svarta te- och kaffekannor. Frågan är emellertid om de kan skiljas från det engelska Jackfieldgodset.

för sin son Carl Fredrik Lundberg, sedermera krukmakare i staden. Fadern är troligen identisk med den Elias Lundberg som finns noterad i Rörstrandsarkivalierna, 1755 som arbetare, 57 som drejare och följande fyra år som fabriken resande.

Husförhållslängden för 1778 upptar fyra »porslinsarbetare»: Anders Haldin, Peter Åkermarck, Erik Falckström och Johan Sjöberg.

4. »En aflång Hjort Terine», fajans med blå dekor. Längd 44 cm. Sign. SB 7 17/12 6 (typ c). Tillhör Friherre Carl Palmstierna, Maltesholm.

Denna utomordentligt vackra pjäs inleder förteckningen i annonsen och har varit fabriken stolthet. Hjortterriner av besläktat slag gjordes både vid Rörstrand och Marieberg, men utformningen är här karakteristisk för Pålsmästaren Anders Haldin.

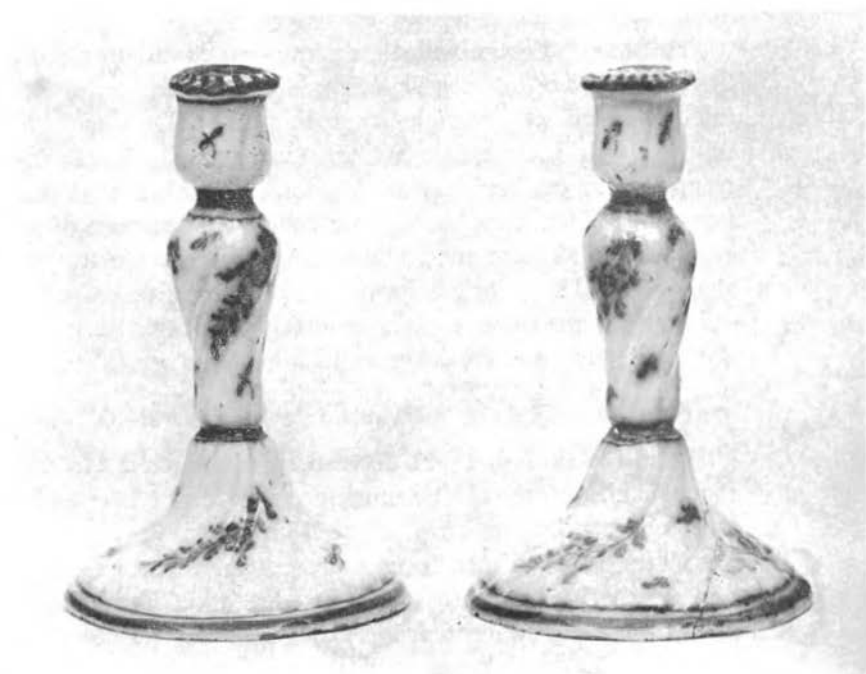
Anders Haldin känner vi framför allt som fabriksmästare vid Pålsmjö bruk utanför Hälsingborg. Han upptas 1767 i en förteckning över arbetare vid Marieberg, och bör ha verkat där från åtminstone 1766–1770, vilket flera daterade och av honom signerade föremål i Nordiska museets samlingar visar. Från 1771 till 1774 förestår han borgmästare Cösters fabrik vid Pålsmjö, vilken han lämnar i juni 1774 sedan Cöster utnämns till landshövding i Växjö. Cöster låter från Skåne föra hela fabriksinredningen med alla inventarier till

Växjö för att där fortsätta driften, och senast i augusti 1777 är Haldin åter i hans tjänst, sysselsatt med att bygga den nya ugnen. Från fabriken i Växjö är ännu inga pjäser kända, och många bränningar kan ej ha ägt rum. Genom inventarieförteckningar från fabriken får vi däremot en fullständig bild av det föremålsbestånd som Cöster tillverkade eller avsåg att tillverka. Den sista bränningen ägde rum i februari 1779 och i juni samma år lämnar fabriksmästaren Haldin åter Växjö. Han hade sedan endast ett halvår kvar att leva – den 25 januari avled Porcelain-Emalieraren Anders Haldin 46 år gammal av vattusot enligt kyrkboken i Sölvesborg.

Haldin upptas alltså i Sölvesborgslängderna första gången 1778, just det år då han enligt Växjödokumenten verkade vid fabriken där. Troligen har han lämnat familjen – hustru och tre barn – kvar i Sölvesborg och själv varit skriven här. Tack vare daterade föremål vet vi nämligen att han redan 1776 var i Sölvesborg.

Prislistan i Weckobladet inledes av »En aflång Hjort Terine» och kuriöst nog är det en sådan terrin som också inleder serien av daterade föremål, bild 3. Den är både tekniskt och konstnärligt av hög kvalitet och särskilt intressant som ett bevis på att Haldin i december 1776 var i Sparres tjänst. Den har ej hans målarsignatur men överensstämmer så nära med Hallwylska museets hjortterrin, signerad 17 PF 74 och hörande till Haldins sista bränning vid Pålsjö, att varje tvekan är utesluten. Ytterligare två daterade pjäser har en dekor av Haldins hand, en fiskterrin och ett fat (färgbild XIV), signerade den 10 resp. 14 mars 1777.

Haldins verksamhet vid Sölvesborg torde alltså sträcka sig från hösten 1774 till sommaren 1777, samt eventuellt även omfatta hösten 1779. Visserligen utgör hjortterrinen det första belägget, men formen presenteras redan i december 1775 och det är väl troligt att den arbetslöse Haldin genast efter sitt uppbrott från Pålsjö välkomnats av Sparre. Intressant är det faktum att Haldin i Cösterhandlingarna

5. Djup tallrik, Marieberg 1768, fajans med blåtonad glasyr samt vit och blå dekor. Sign. AHD i monogram. Diam. 24 cm. KM 6.949.

6. Ljusstakar, Pålsjö, fajans med blå dekor. Sign. PF, Anders Haldins period 1771-1774. Höjd 19 cm. KM 18.946.

7. Tallrik, Sölvesborg, fajans med mangan dekor. Sign. S.B. (typ d). Diam. 22 cm. KM 30.602.

Redan vid Marieberg målar Anders Haldin sin karakteristiska blomma med till hälften fyllda kronblad med markerad mittnerv. Den blir hans signum i Pålsjö, bild 6, där parbladet också uppträder, och kommer igen på en SB-tallrik, bild 7, där mittblomman emellertid tecknats av en annan hand.

8. Detalj av fatet på färgbild 14.

En kvist med till hälften skuggade blad och blomblad är också typisk för Haldin. På Sölvesborgsterriner finns den även återgiven i schablondekor.

alltid benämnes fabriksmästare, medan han i Sölvesborgshandlingar kallas porslinsarbetare eller emalieritare. Kan man härav sluta att Sparre redan från början haft en annan fabriksmästare?

De övriga arbetarna som nämnes 1778 återkommer i en längd från 1787 och är där angivna sålunda:

Porcel: Ritaren Petter Akermarck 55 år

Porcel: Dreijaren Eric Falckström 37 år Bergslagen

Porcel: Brännaren Siöberg 60 år Stockholm

9. Detalj av tallriken bild 7.

I Peter Akermarck hade fabriken en målare av helt annat temperament och med mycket bredare register än Haldin. En spirituellt tecknad åkervinda blir i Sölvesborg hans speciella blomma.

Dessutom tillkommer

Porcel: Formaren Eric Svanholm 49 år Norrköping.

Peter Akermarck känner vi som målare från Marieberg och Stralsund. Han har bl.a. signerat de vackra krukorna med rosenrankor i emaljmåleri, varav Kulturen äger en. Vid Marieberg är han verksam från senast 1761, då han är förtecknad som målarelärling, till åtminstone 1765, då bl.a. Kulturens kruka är gjord. Han var med i den stora truppen av svenska fajansarbetare som 1767 följde Ehren-

reich till Stralsund. I februari 1769 gifter han sig i Stralsund och vi vet att han var ledare för målarverkstaden vid Ehrenreichs fabrik. I Nationalmuseum finns ett vackert prov på hans insats där, en blomstermålad terrin, signerad 19/3 70. 1771 lär han ha lämnat Stralsund för att resa till Ryssland. Om hans vistelse där är ingenting känt och nästa notis om honom är den ovannämnda: Sölvesborg 1778.

I Sölvesborg blev han sedan bofast. 1779 gifter han sig igen och kallas då porslinsemalierare liksom 1780. Åren 1787, 93 och 95 kallas han åter porslinsritare, 1798 och därefter saknar han titel. När fabriken upphört bor han några år kvar på fabrikestomten och ägnar sig troligen åt krukmakeri. På Kulturen finns en tekanna i gult saltglaserat gods, skänkt av krukmakare Ringberg i Sölvesborg, med

10. Kruka med lock, Marieberg 1765, fajans med dekor i emaljfärger. Sign. PÅM i monogram. Höjd 32 cm. KM 36.000. Denna vackra pjäs visar Akermarcks förmåga som blomstermålare.

11. Fruktkorg med fat, fajans med blå dekor. Sign. S.B. (typ d). Korgens höjd 10 cm, fatets diam. 23,5 cm. KM 24.167-68. Denna flätade korg med sina två fat hör till fabriken mest tilltalande pjäser. Dekoren är visserligen ganska valhänt tecknad, troligen efter förlaga av Akermarck, men är luftig och lätt genom att färgen brusat i bränningen. Glasyren är mjuk och glänsande.

12. Smördosa, fajans med blå dekor. Sign. S.B. (typ d). Höjd 14,5 cm, längd 23 cm. KM 17.877.

Herdar och herdinnor är ofta prydnader på smöraskar och bonbonnièrer från skilda fabriker. Pierre Berthevin anses ha introducerat typen vid Marieberg omkring 1766 i en form som står vår ask nära. Förutom denna blådekorerade känner vi från Sölvesborg en polykrom ask i Joseph Sachs samling, samt ett festligt herdepar, i Hallwylska samlingen och i Hälsingborgs museum, starkeldsbrända i en färgskala som domineras av blått, gult och violett samt signerade med Sparres initialer.

Åkermarcks initialer ristade i botten. 1806 är han änklings och 1808 försvunnen ur längderna utan att vara nämnd i dödsboken.

Åkermarcks karakteristiska blomstermåleri, kännetecknat av rosor och konvolvulus i »stor skala», finner vi också på

13. Tulpanställ, fajans med blå dekor. Sign. S.B. (typ d).

Höjd 24 cm. KM 30.601.

Från Pålssjö har fabriken genom Haldin ärvt tulpanställets form. I Nordiska museet finns ytterligare ett ställ, dekorerat med små blombuketter. Landskapsvinjetterna och genrescenen, se färgbild 16, saknar motstycke, men rutbården och fjärilen återfinnes i Åkermarcks dekorer från 1778-79.

några pjäser från Sölvesborg, båda i Nationalmuseum. Praktfullast i hela det kända materialet är en vattencistern, nära halvmetern hög, målad i mangan med blommor och ornamentbårder. Den är signerad PÅM i monogram och daterad 9/11 79. Den andra pjäsen är en kanna med lock, blådekorerad med rosor, fjärilar och en kartusch med dubbelmonogram under adlig krona och datumet 4.6.1778. Den är ej signerad men utan tvekan gjord av Åkermarck.

14. Trädgårdsurna, fajans med blå dekor. Sign. S.B. (typ d).
Höjd 29 cm. KM 8.028.

En raskt tecknad bukett med rankor av åkervinda är ett av Åkermarck ofta nyttjat motiv. Det återfinnes bl.a. på två fat, ett i Kristianstad museum och ett i privat ägo.

Det förefaller som om Åkermarcks bästa pjäser tillkommit under de första åren vid fabriken, och som om hans stil, som Charleston uttryckt det, snart deklinerat till följd av den lilla fabriken ekonomiskt begränsade resurser och artistiskt mindre inspirerande miljö. Hans insats belyses vidare i artikelns sista avsnitt.

Johan Falkström nämnes i handlingarna första gången 1777, då han tar ut lysning, och därefter upprepade gånger som »porslinsdrejare» vid fabriken. 1793 och därefter kallas han krukmakare. Sin utbildning har han fått i Stockholm 1764–68, då han gick i lära hos kakelugnsmästaren Petter Schnell. Redan då fabriken bytte ägare 1793 har han tydligen övergått till eget krukmakeri, vilket han drev till sin död 1818, de senare åren med sonen Isaks hjälp, som sedermera blev mästare i »Påtemakare professionen».

Johan Siöberg har haft ansvaret för bränningarna vid fabriken från åtminstone 1778 till 1787. Han uppges vara född i Stockholm, men om hans vidare levnadsöden är ingenting känt. 1793 och därefter saknas han i längderna.

Erik Swanholm, »Formare», nämnes första gången 1781 i en »Förteckning på de i Silfvitsborgs Stad varande Handtvärkare . . .», och är där, jämte Akermarck, Falkström och Siöberg, upptagen som hantverkare (gesäll) vid porslinsfabriken. Liksom Akermarck kom han från Stralsund, där han 1768 ingått äktenskap. 1779 undertecknade han och några andra svenska arbetare i Stralsund en ansökan om ekonomisk hjälp ställd till Manufakturfonden. Kort därefter återvände de hem till Sverige. Från senast 1781 till åtminstone 1787 är Swanholm alltså verksam vid Sölvesborgsfabriken, men tycks liksom Siöberg 1793 ha lämnat staden.

När Stralsundsmaterialet blir bättre känt och publicerat är det kanske möjligt att närmare bestämma Swanholms insats i Sölvesborgsproduktionen. Smöraskarna i form av herdepar av den typ som Kulturen äger, bild 12, kan troligen tillskrivas Swanholm liksom den terrinform med fågel på locket som är representerad i Nationalmuseum och står Stralsundsterrinerna mycket nära. Båda formerna har sitt ursprung i Marieberg.

Förutom dessa brukets huvudpersoner nämnes 1788 två »Bruksdrängar», boende på fabriken tomt.

1793 har stora förändringar bland personalen ägt rum. Brännaren och drejaren är båda försvunna från fabriakens tomt nr 15, där de bott samman med Åkermarck sedan åtminstone 1778. I Falkströms ställe har kommit en drejare, *Sven Appelberg*, 21 år, född i Sölvesborg. På fabriakens tomt nr 30 bor nu »Herr Lieutnant Jeaan Zeipel», född i Tyskland, med sin hustru. Om Appelberg finns inga vidare notiser, men von Zeipel upptas jämte familjen i längderna t.o.m. 1798.

Jeaan Fredric von Zeipel känner vi genom en levnadsteckning över sonen, författaren och skalden Carl Samuel Fr. von Zeipel, som föddes i Sölvesborg 1793. P. D. A. Atterbom har skrivit den och han meddelar bl.a. att fadern var tysk officer, född i Frankfurt. Vid ett besök i Sverige sammanträffade han med majoren Olof Peter Rudbeck och bodde en tid på hans gård Bredsjö i Järlåsa sn några mil väster om Uppsala. Husförhörlängderna för 1791 upptar på Bredsjö gård »Lieutnant Johan Fr. Zieppel från Tyskland f. 1755;

15. Fat, Marieberg 1768, fajans med blå dekor. Diam. 36 cm. KM 18.889.

16. Fat av fajans med blå dekor, däri initialerna I:F:K samt A^o 1783. Sign. S.B. (typ d) samt N.1. Diam. 38 cm. KM 18.887. Akermarck ansluter också till de stora fabrikernas populära mönster. »Kinesen sittande under parasoll» finner vi på ytterligare ett stort fat, daterat 1781, i Nordiska museet, samt tecknad i mangan på en tvätt-servis med handkanna och fat i Kristianstad museum.

flyttat till Sölvesborg 1792». Atterbom uppger att Rudbeck bildat bolag med von Zeipel om en »porslinsfabrik». Rudbeck ägde då en fabrik i grannsocknen Vänge, kallad Vänge-Gustafsberg, som drivits sedan 1755 men tydligen först omkring 1785, då major Rudbeck övertog skötseln och bl.a.

förvärvade Henrik Sten från Marieberg som teknisk ledare, blev av någon betydelse. Först 1796 flyttades hela rörelsen till Bredsjö, och kompanjonskapet måste alltså ha gällt Vänge-fabriken. Ett fåtal pjäser från denna fabrik är kända, däribland fajanstallrikar med humledekor i blått, alla utförda 1787, några servisgodspjäser med ornament- och blomsterdekor i flintporslin, samt tre prydnadsurnor à l'antique, likaså i flintgods. Det von Zeipel här fått kännedom om bör vara dels det av Sten »uppfunna» flintgodset, dels de nyklassiska formerna och dekorererna.

Ägarna och driften

Bortsett från annonsen i Weckobladet har vi inga skrivna källor om tillverkningens art och omfång. De bevarade pjäserna är de enda vittnesbörden. De är av så skiftande kvalitet och karaktär att man redan därav kan förutsätta en mycket ojämn konjunktur. Att döma av annonsen 1776 och de daterade kvalitetspjäserna var tillverkningen väl i gång under 70-talets senare hälft. Redan 1776 blev Gabriel Sparre emellertid utnämnd till landshövding i Kristianstads län och lämnade Sölvesborg för att bosätta sig i sin residensstad. Det har ofta sagts att han i samband härmed tappade intresset för fabriken. Vem som i så fall fungerade som dess ledare vet vi ej. I en årsberättelse till kommerskollegium från 1786 heter det om PorcellaineFabriquen att »ägaren härtill längesedan funnit, att den ei lönar sig; hwarföre den i flere år blifwit till försäljning utbuden». Ägaren namnges ej i denna senare årsberättelse, men i en rap-

17. Öronskål, fajans med manganfärgad dekor. Sign. S.B. (typ d) samt N.1. Diam. 22,5 cm. KM 7.628.

Den »haldinska» blomman ses här i Åkermarcks djärvare teckning. Öronskålarna var bruksföremål och har i denna form tillverkats vid olika fabriker under hela fajansepoken, men sällan bevarats i så vackert utförande som här.

port till kommerskollegium 1780 uppges Sparre ännu som ägare. När von Zeipel i januari 1793 får kollegiets tillstånd att överta och driva fabriken uppges emellertid Greven och RiksDrotsen m.m. C. A. Wachtmeister jämte dess hustru – Sparres dotter Ulrika Lovisa Maria – och övriga medarvingar som säljare.

Fabriken i den lilla staden måste haft stora problem med avsättningen. I annonsen 1776 påpekas det önskvärda i att något parti av tillverkningen måtte kringvändas till de skånska städerna, och troligt är väl att fajanserna såldes på de årliga stadsmarknaderna. Vad Sölvesborg beträffar uppges för marknaden den 30 oktober 1780: Porcellaine. Från Växjö har vi uppgiften om Haldins löfte att ha en fullbränd ugn färdig till nästkommande Sigfridsmässomarknad. De stora

18. Drickeskrus, fajans med manganfärgad dekor. Sign. saknas. Höjd med lock 17 cm. KM 17.661.

Krus av detta slag har tidigare tillskrivits Pålsjö men torde utan tvekan få räknas som sölvesborgsgods, bl.a. därför att det närbesläktade kruset på bild 19 genom sin schablonblomma kan bindas till Sölvesborg.

19. Ask med lock, tallrik och drickeskrus, fajans med mangan (asken) och blå dekor, utförd med hjälp av schablon.

Höjd med lock 7,5 cm resp. 15,5 cm. KM 6.147 resp. 21.613.

Tallrik sign. S B (typ e). Diam. 23 cm. KM 17.581.

fabrikerna hade dessutom i allmänhet egna resande och de mindre kunde vid behov skicka ut en av de ordinarie bruksarbetarna. För lyxtillverkningen, som tycks vara begränsad till det första decenniet, kunde Sparre kanske själv till en del finna avsättning. En uppgift om export till utlandet som lämnas redan i Blekinge läns tidning 1889 och sedan upprepas av Hannover härrör tydligen från Karlin, men har ej kunnat verifieras.

Bland årsberättelser, ingivna till kommerskollegium, har från Sölvesborg återfunnits två, den ovan citerade för år

20. »Den schablonerade blomman», detalj av tallriken bild 19. Bilden visar hur färgen lagts på i breda svep tvärs över schablonen. Vid vilken tid fabriken använt denna dekormetod kan ännu ej bestämmas. Den kombineras med en avvikande signering, se bild 26 e.

1785 samt en för år 1786 (bilaga 1). Här talas om svårigheter med avsättningen – den »är så ringa, att när året är om, fins antingen litet eller intet i behåll för ägaren till denna Fabrique». En av orsakerna är att »Materialierna Ten och Bly som här till ärfordras, falla här dyrare än i Stockholm, så att det Porcellaine som här tillwärcas ei kan säljas under det här å orten så mycket i bruk komma så kallade wita Engelska Porcellainet». Klagomål över konkurrensen från det engelska flintgodset återkommer i alla det slutande 1700-talets

fajansfabriker. Den nye ägaren, von Zeipel, var så besvärad av importen att han 1797 vände sig till Kungl. maj:t med en hemställan att importförbuden måtte förnyas och till efterlevnad ånyo publiceras.

Berättelsen för 1786 innehåller också den intressanta uppgiften att man nyligen funnit en bättre lera »hwaraf rätt skönt Porcellaine nu för tiden tillwärfas» i motsats till det äldre, som »ei warit så godt som det bort wara, för Lerans otjenlighets skull». 1786 års berättelse ger överhuvud taget uttryck åt en viss hoppfullhet som står i kontrast till den modlösa rapporten från föregående år. Möjligen står denna förväntan i samband med att driften övergått i dotterns och svärsonens, greve Wachtmeisters, händer. När detta skedde har vi för övrigt inga antydningar om. Förväntningarna torde dock knappast ha infriats. När Sjöborg i sin Blekinge-beskrivning skildrar Sölvesborg nämner han helt lakoniskt, efter att ha räknat upp stadens hantverkare: »I staden finnes även ett oägta Porcellains Bruk.» Om han haft någon möjlighet att framhäva dess betydelse, hade han säkerligen inte försummat det, då ägaren vid tiden för hans skildring var samme Högtädle riksdrots o.s.v. som han tillägnade sin skrift.

Som en jämförelse till uppgifterna i årsberättelsen för 1786 om bränningar och tillverkningsvärde kan nämnas att Rörstrand-Marieberg för samma år uppgav ett tillverkningsvärde av 26.715 daler smt mot Sölvesborgs cirka 750 daler smt samt hade 74 arbetare, varav hälften gesäller, mot Sölvesborgs 6 arbetare, varav 4 gesäller.

1792 inköptes fabriken alltså av Jeaan Fredric von Zeipel, som i januari 1793 fick kommerskollegii tillstånd att överta och fortsätta driften. Även hans situation blev ekonomiskt ohållbar, främst på grund av avsättningssvårigheterna. I september 1797 vänder han sig till Kungl. maj:t i ett sista försök att klara situationen. Förlitande sig på införsel förbudens obrottsliga efterlevnad hade han tillhandlat sig porslinsfabriken och därpå använt all sin förmögenhet och egendom, »hwarigenom ock min tillwärfning af faijance och

sten Porcellaine (!) hunnit så långt at den uti godhet täflar med utlänningars». Men då engelska och andra utländska porsliner i städernas öppna bodar och magasin till salu hållas, och von Zeipel förgäves sökt vederbörande ämbetsmäns handräckning till slika varors konfiskerande, hemställer han att själv i egenskap av tullfiskal – dock utan lön – få utöva tillsyn över att inga till införsel förbjudna varor – dvs. ifrån andra orter än Ostindien – i rikets södra provinser införas. Sedan han fått avslag på sin ansökan – tillsynen skulle som hittills handhas av dem sådant tillkommer – har fabriksdriften troligen nerlagts 1798.

Senast 1801 flyttade von Zeipel tillbaka till Järlåsa socken och övertog driften av pappers bruket Lingonbacka som han genom hustruns arv blivit ägare till. Här stannade han sedan till sin död 1849.

Fabriksanläggningen

Om brukets läge och anläggningen har vi mycket knapphändiga uppgifter. Till följd av en uppmaning från Kungl. maj:t till rikets städer att vidtaga åtgärder för att minska brandrisken – på 1770-talet hade sju svenska städer svårt härjats av eld – diskuterades i staden år 1777 frågan om halm- och rörtakens eldfängdhet, och Baron Sparre tillfrågades härom, »såsom den här i Staden äger så betydeliga hus och fastigheter – – utom ett stort uppbyggt Porcelains-Bruk, twänne wåningar högt, tillika – – fem st andra Hus och Gårdar». I ett mantalsskrivningsprotokoll från samma år uppges porslins bruket vara beläget på tomterna 29 och 30. Därmed är källorna uttömda. Sparre behövde tydligen aldrig inteckna sin fastighet mot lån i Manufaktur fonden och därför saknar vi de utförliga beskrivningar som finns om Cösters fabriker. Vill man göra sig en föreställning om hur Sparres anläggning såg ut och fungerade kan man emellertid läsa den samtida beskrivningen av Växjöfabriken, och kanske få en bild som ligger sanningen ganska nära, efter-

som Haldin åtminstone medverkade vid om inte helt förestod uppförandet av Cösters nya fabrik. Se bilaga 2.

Trots att staden förbättrade sin brandskyddsutrustning blev den ett hjälplöst offer för lågorna, när en ovanligt häftig eldsvåda den 4 juni 1801 bröt ut i det rör- och halmtäckta huset på hörntomten nr 37, mitt emot fabriken. På mindre än en timma var alla hus vid torget nerbrunna.

Enligt kartan över brandområdet skonades tomten nr 30, som beboddes av Åkermarck med familj åren efter branden. Hörntomten nr 29 tillhörde under 1800-talets början olika handelsmän i staden. Vid ett ägoskifte 1829 uppges i lagfartsprotokollet att den gränsar till porslinsfabriken. Vid järnvägsbygget bortschaktades stora delar av fabrikestomten, men ännu gömmer jorden säkert mycket av intresse.

Tillverkningen

Museets samling kan ganska väl illustrera fabriken's produktion. I bildtexten kommenteras de enskilda pjäserna – här ges endast en sammanfattande översikt av tillverkningens karaktär.

Den turkosfärgade lampan, signerad med Sparres hela namn, tillhör troligen den första tidens provfabrikation. Skärven är kraftigt röd och glasyren tätt krakelerad med benägenhet att lossna.

Till den första tidens experiment bör också en humletallrik, signerad med Sparres initialer, räknas. Den är tekniskt misslyckad, med en gråtonad mager och porig glasyr som på reversen knappast täcker godset. Bild 23.

I Weckobladet prisas tillverkningens godhet och vackra utseende. De daterade terrinerna vittnar om att det ej var överord. Skärven är nu gul, glasyren mjuk och glänsande med ett glest nät av krakelyr. Kobolten är klart lysande blå, allt måleri starkeldsbränt. Anders Haldins insats tillhör 70-talets mitt. Han dekorerar med enkla, vältecknade blomkvistar i ett fåtal varianter. Mellan kvistarna placerar han

22. Lampa, Marieberg 1770, fajans med polykrom dekor: blått, gult, grönt. Sign. AHD i monogram. Höjd 16,5 cm. Tillhör Nordiska museet.

Lampan är dekorerad av Haldin under hans sista år vid Marieberg. Formen med en hög handtagsförsedd fot under droppskål och oljehus är ej vanlig, varken i fajans eller annat material. Ett tredje exemplar finns i Nationalmuseet i Köpenhamn. Det är en helt vit lampa, gjord i Eckernförde 1766, alltså då Buchwald efter att ha lämnat Marieberg förestod fabriken.

ett karakteristiskt litet parblad. Hjortterrinen, fiskterrinen med sitt fat samt blomkrukan, bild 24, är goda exempel på hans tillverkning. Han signerar med ett enkelt S B utan punkter, bild 26 b-c.

Till den bästa produktionen hör också Peter Akermarcks verk från 70-talets slut. Två pjäser i Nationalmusei ägo har redan presenterats. Kulturen kan bidra med ett tulpanställ, målat i samma lysande kobolt som de haldinska pjäserna, färgbild XVI. I dekoren återfinner vi fjärilen från lockkannan och den »kinesiska» rutbården från vattencisternen. Med sitt figur- och landskapsmåleri skiljer den sig från övriga kända SB-pjäser.

De polykroma fajanserna är sällsyntheter. Av starkeldsbränt gods finns i Hallwylska museet en smörherde och i Hälsingborgs museum dess herdinna. Kulturen äger en terrin och ett fat, färgbild XV, förvärvade på Rörstrandauktionen 1926 och donerade av grevinnan von Hallwyl. Dekoren

23. Tallrik, fajans med blå dekor. Sign. S:B G:S (typ b).

Diam. 22 cm. KM 1.959.

Denna tallrik, som säkert tillhör den första tidens provtillverkning, är tekniskt misslyckad men vad dekoren beträffar vackrare än museets övriga tallrikar med humledekor, gjord med hjälp av schablon i en tjock manganfärg, och signerade SB typ e.

24. Blomkruka, fajans med blå dekor. Sign. SB med bred pensel (typ c utan årtal). Fem hål i botten. Höjd 16,5 cm. KM 5.010.

Blomkrukor och kylpottor i denna form med två huvuden som handtag känner vi både från Rörstrand och Marieberg. Dekoren följer här Anders Haldins schema med det karakteristiska lilla parbladet på större vita ytor.

är säkerligen tecknad av Åkermarck, men han har här frångått sitt måleri »i stor skala» och anslutit till en blomsterdekor som vi finner på Rörstrandterriner från 70-talets början.

Helt unik är en muffelmålad potpourrikruka, skänkt till Nordiska museet av Joseph Sachs arvingar. Den är päronformad, med två rikt modellerade handtag, en sittande figur som lockprydnad och landskapsdekor på livet. Form och dekor överensstämmer så nära med urnor från Stockelsdorff att den måste ha utförts antingen som en direkt kopia av en dylik eller av en från Stockelsdorff inkommen arbetare. Målarsignaturen – J. Teeig (?) fecit – har ej kunnat identifieras. Frågan är om den med samma hand skrivna signaturen S.B verkligen åsyftar Sölvesborg.

25. Apoteksburk, fajans med blå dekor. Sign. saknas. Höjd 14 cm. KM 5.009.

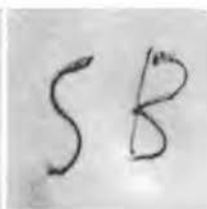
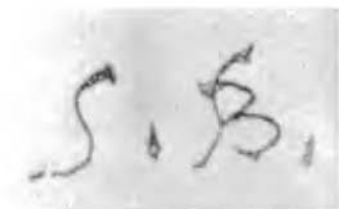
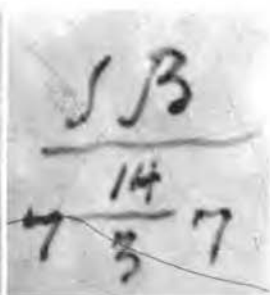
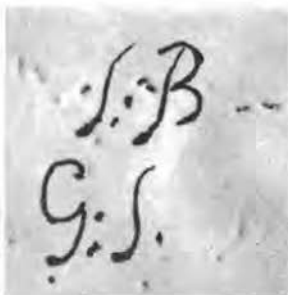
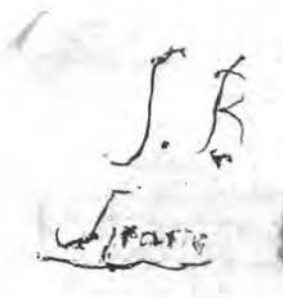
Apoteksburkar av samma slag finns också i Nordiska museet och i Sölvesborgs och Karlskrona museer. De blekingska uppges komma från apoteket i Sölvesborg, men staden fick apotek först i början av 1800-talet och de kan alltså ej ha beställts för detta. Möjligen kan ett befintligt restlager här kommit till användning. Flertalet av burkarna är signerade S.B. (typ d).

En kronologisk gruppering av den enklare tillverkningen låter sig ännu inte göra. Akermarck var enligt arkivalierna fabriken's ende målare eller ritare efter Haldins död, och han har svarat för huvudparten av all dekorering. Hans tidigare omsorgsfullt utförda blomstermåleri tycks ha efterträtts av en ny dekor, i vilken den raskt tecknade åkervindan är allena rådande, bild 14. Den blå färgen har samtidigt mist sin lyskraft och ter sig mera livlöst gråblå. Akermarck tar också upp de svenska fabrikernas populära mönster, t.ex. kinesen sittande under parasoll, eller Rörstrands 40-tals mönster, fågel på blommande kvist. Krusen med sin träddekor, här utförd med hjälp av svamp, återgår också på Rörstrands förlagor, och tallrikarnas humlemönster är gemensamt för alla de svenska fabrikerna. Två blommönster är särskilt karakteristiska för fabriken. Den *haldinska blom-*

man, som med Haldin vandrat från Marieberg via Pålsjö till Sölvesborg, har tydligen upptagits av Åkermarck och med en djärvare pensel av honom tecknats på spillkumar, gräddsnipor, krus och fat. Den *schablonerade blomman* finner vi huvudsakligen på enkla föremål som formmässigt står Pålsjömaterialet nära, och kanske har den använts under en kortare tid i början av verksamheten då varken Haldin eller Åkermarck fanns till hands vid fabriken. Tallrikarna med denna dekor har, liksom de humlemönstrade, också en avvikande signering, bild 26 e. Huvudparten av godset har ett med energiska penseldrag skrivet S.B., bild 26 d.

Slutligen har vi från fabriken sista verksamhetstid en serie apoteksburkar med innehållsbeteckning inom en lagerkrans, bild 25. Texttypen överensstämmer helt med epitafiets text och föremålen torde ha tillverkats någorlunda samtidigt. Epitafiet bör ha tillkommit 1792, då prosten Selander dog, eller året därefter. En tänkbar beställare till burkarna kan vi också finna vid denna tid i stadens närhet, nämligen apotekaren Fredric Brasch i Karlskrona. Hans Amiralitets- och Stadsapotek blev vid stadsbranden 1790 illa åtgånget, men det sägs om honom att han genom sin oförtrutenhet snart åter bragte apoteket i välbehållet stånd.

I Karlins notiser finns en uppgift som ej har kunnat verifieras att von Zeipel själv skulle tecknat mönster och modeller för tillverkningen. I Vänge hade han sett Henrik Stens flintgods i former präglade av nyantiken, och om man skall hänföra några pjäser till von Zeipel faller valet på de fyrkantiga tekannorna med lagerfestoner, besläktade med porslinskannor från Marieberg och en flintgodskanna från Vänge. Typen är representerad i museerna i Stockholm och Göteborg men saknas tyvärr i Kulturens samling. Däremot har vi kannor av blekingetillverkning i samma form, i ett ljust blyglaserat lergods med lagerfestoner och medaljonger i relief, med eller utan grön dekor. Frågan är om detta gods möjligen motsvarar det »sten Porcelain» som Zeipel nämner i sin skrivelse och som vi hittills ej sett prov på.

26. Signering. a ristad i glasyren, b-e i blått under glasyren.

a. S(ölves)B(org) Sparre, lampan färgbild 13.

b. S:B G(abriel):S(parre), tallriken bild 23.

c. torde liksom typ b utgöra Anders Haldins signering, fatet färgbild xiv.

d. signering med punkter, skriven med hastigare pensel än b-c, frukt-korgen bild 11. Flertalet pjäser har denna signering som torde vara Peter Åkermarcks. På de polykroma smöraskarna samt på en kylpotta i Kristianstad museum förekommer därjämte Sparres initialer i denna penselskrift.

e. rak signering utan punkter, tallriken bild 19. Även på tre humle-tallrikar i museet.

Större föremål såsom terriner och fat har ibland ett tillägg i signeringen: N.1. eller N.2. Siffrorna betecknar troligen storlek, möjligen kvalitet. Föremål med oglaserad botten saknar signering.

I den lilla staden Sölvesborgs anspråkslösa fabrik fick fajanskonsten under något decennium en fristad sedan den i större metropoler satts ur spel av ett nytt material och en ny smak. Här flöt traditioner samman från många håll – från Ehrenreichs Marieberg, från Pålsjö och därmed också

från danska fabriker, från Stralsund och kanske också från Vänge-Gustafsberg. Om den bevarade produktionen kunde samlas skulle man få en uppfattning om vad fabriken förmodade och vari dess egenart bestod.

Bilaga 1

Kommerskoll. arkiv. Arsberättelser, fabriker m.m. Ser I år 1787.
Arsberättelse inkommen till Kommerskollegium den 14 april 1788.

»Aldra ödmiukaste Berättelse om Porcellaine Fabriquen i Silvitsborgs Stad för år 1786.

Här uti Staden är nu för tiden ei mer än en enda Porcellaine Fabriqve.

Denna Fabriqve drifwes och underhålles wäl ännu; men ei mäd flere än Sex Arbetare in alles, neml. Fyra Gesäller och twänne drängar, emedan afsättningen är så ringa, att när året är om, fins antingen litet eller intet i behåll för ägaren till denna Fabriqve, som den samma på egen bekostnad inrättat; hwartill kommer, att Materialierne Ten och Bly som här till ärfordras, falla här dyrare än i Stockholm, så at det Porcellaine som här tillwärfas ej kan säljas under det här å orten så mycket i bruk komma så kallade wita Engelska Porcellainet.

Det Porcellaine som här hit tills dags tillwärfadt blifwit, har ei heller i sig sjelf warit så godt som det bort wara, för Lerans otjenlighet skull som här till blifwit nyttiad. Men nyligen är en bättre sort Lera påfunnen ei långt härifrån; hwaraf rätt skönt Porcellaine nu för tiden tillwärfas. Tiden lærer utwisa, om fördenskull afsättningen här efter må blifwa mera lönande än hit intill, och om Engelska Porcellainet må kunna undersäljas.

För afsättningens ringhet skull har man i de förbigångna åren ei kunnat bränna öfwer fyra å fem ugnar med Porcellaine om året, hwarje ugn räknad till Ett Hundrade och Femtjo daler Silf:mt, eller 25 Riks D. Specie. Men i händelse afsättningen skulle tilltaga; Så kunde flera arbetare antagas, och oftare brännas.

Silvitsborg den 3 april 1788.

På Stads Rättens wägnar

CARL F. PLÄT

NILS LÅNG

CARL F. BORG

Bilaga 2

Vadstena landsarkiv. Koncept-Brev-Bok 1725-

Ar 1777 29 dag i Decembris månad uppå wederbörlig anhållan af Borgmäst. Herr M: A: Cöster anställes af underskrefne Wexiö Stads Ordinarie och extra Ordinarie Rådmän Laga Besigtning å then med allernädigste tillåtelse här i Staden inrättade Porcelains Fabrique af Fajance, hwilken är belägen wäster i Staden och liggande emellan Änkan Madame Ewa Ståles å östra och Mässingsslagaren mäster Peter Rots å västra sidan, hvars tomt söder och norr utgör 77 aln; och i bredden Öster och Wäster 20 och en half Aln: och är åt gatan en åbyggnad af 2:ne Wåningar, hwaruti på nedra botn befinnes uti ett stort Rum dräijare stugan kallad, hwaruti är inrättad 2:ne wälgjorda dräijare Stolar, en stor Skaflåda och trenne walckbänckar samt 5 st: lafwar, hwarförutan twenne Stellager med nödige dräijare bräder och 2:ne konstigt inrättade Glasur qwarnar.

Härintill en målare stuga med all des tillbehör, såsom målare bord, Profilerskifwa, sten och löpare till färgers förmalande och alla wälgarna klädda med hyllor till målat gods; warande i thesse bägge rum en ganska stor uppförd jernkakelugn, som dem bägge till behofwet uppwärmer.

Söder här intill är ett ganska stort och wäl uppfördt hus af nytt timmer och bräde tak af twenne wåningar, hwaruti är uppfördt en brännugn om 28 alnars högd, 5 och $1/2$ alns bred, 5 och $3/4$ alns: lång, ganska försigtigt bygd och hafwer en och $1/4$ dels Alns tjock mur öfwer alt, samt bewarat omkring begge hwallfwan med stora och swåra jernband. Thet rummet, som thenna Brännugn icke innesluter, nyttjas att deruti stöta glasur, till hwilken ända en stor järnmortell nu förewisas, öfwen som at ifylla och uppbinda koker, warande watn brunn innesluten och öfwerbygd.

Härifrån utgången till öfra delen af Brännugnen, hwilket rum är aldeles full propadt med nya gjorda koker af alle slag samt bättnar pinnar och proner. Härifrån åter ingången till öfra wåningen öfwer dräijare och målare stugorne, hwaruti och thes wästra ända är ett ganska stort rum åt gatan, som nyttjas till magasin.

Härintill åter ett rum, hwaruti finnes en betydlig myckenhet af alle slags både släta och annars konstigt gjorde formar både af them, som blifwit hämtade från Skåne som äfwen en myckenhet nygjorde och är i thetta rum en inrättadt spis, hwaruti en gryta insatt att ther förbränna gips. Thetta rum är afdelt så, at $1/4$ del deraf, som är afplankat, nyttjas till brukseffekters förwarande, såsom färjor, ten, bly, engelsk jord, fin sjösand, gips, bränd glasyr, tillika med en wåg-

balck med des tillhörigheter och finnes förrådet af desse slag till en början betydelig.

Härintill åter ett eldrum, hwaruti dräijaren och Brän mästaren äro logerade.

På söder om thesse abyggnader, som äro conjugerade så fördelagtigt, att allting kan beredas och wärkställas under ett tag, är en liten byggning, hwaruti et med spis och kakelugn, tapetserad och målad rum för Mästaren And: Halldin och derintill förstuga och kök.

Uti spisen är uppfördt en Proberung och en annan, hwaruti hjernpanna om två aln:rs längd och $1\frac{1}{4}$ dels aln:rs bredd är inmurad att däruti förbränna then och Bly till aska.

På sjelfwa gårds tomten är inrättat twenne slam-bänckar, som hafwa sine behörige Canaler af Trä, et stort watnkar och tillhörande sicktar, hwarförutan är uppfördt ett stort nytt lider, hwarutinnan förwaras den torrwed, som uytthjas till afbränningen.

Södra ändan af thenna Tomt är uppbygd öfwer hela bredden med en länga, dock twenne wäningar, hwars wästra undra del nyttias till lerarternes förwarande och den öfriga till kockors förfärdigande, men den öfriga eller östra delen nyttias till förwaringsrum åt öfwerblefne byggningsmaterialier och annan bruket tillhörande redskap, warande wid wästra ändan et hemlighus inrättadt och hwar utanföre eller långt söder ut en kålgård och kryddgård, som är Tomten tillhörig men nyttias af bruksmästaren.

En fördelagtig in och utkörsel från stora gatan äger jämwäl denna fabrique, samt godt förråd på watn, hwad tid om året det hälst wara will; äfwen som en myckenhet af skafjern och särskilta instrumenter af järn, samt andre redskap, hwilka för widlyftighetens skuld här förbigås åt utnämna, warande thetta then sanna och werkelige besigtning å Fabriquen med des tillhörigheter sådan som den Precise befinnes; --

Källor och litteratur

- Anteckningar och excerpter i Kulturens keramiska arkiv, gjorda av Georg J:son Karlin och William Karlson.
- Handlingar i Riksarkivet, Kommerskollegii arkiv, Landsarkivet i Lund.
- R. J. Charleston: Sölvesborg – A little known Swedish Faience Factory, The Connoisseur. May 1963.
- W. Karlson: Kakelugnsmakare i Sölvesborg. Blekingeboken 1938.
- N. E. Rosenberg: Några namn och gårdar i gamla Sölvesborg. 1958.
- C. G. Weibull: Sölvesborg. 1945.
- E. Hannover: Keramisk handbok. 1919.
- G. H. Stråle: Rörstrands historia och tillverkningar 1726–1850. 1879.
- C. Hernmarck: Marieberg. 1946.
- R. Marsson, Die Stralsunder Fayencefabrik, 1757–90. 1928.
- E. G. Folcker: En okänd svensk fajansfabrik. Nationalmusei årsbok 1920.
- S. Wallin: Fajansstillverkningen vid Pålsjö. Kulturhistoriska Helsingborgsstudier. 1918.
- T. Mårtensson: Pålsjö fajansfabrik – en industriell tragedi. Gustavi-anskt, Festskrift till Sigurd Wallin. 1932. 1765–1774.
- Margareta Hansson: Pålsjö fajansfabrik. Utställningskatalog Hälsingborgs museum 1965.

BENGT BENGTTSSON

Om silverstämplar

Kontrollstämplingen av silver är en vidlyftig och komplicerad företeelse. Praktiskt taget varje land har sitt eget system och sina lagar, och dessa ha förändrats och utvecklats genom tiderna. Härnedan skall ges en kortfattad skildring av silverstämplingens historia och hur kontrollbestämmelserna tillämpats i olika länder genom tiderna. Först några ord om förutsättningarna.

I de flesta länder har det länge ansetts vara nödvändigt att kringgärda tillverkningen av ädelmetallvaror med lagar, som bestämde metallens halt, vilket hör samman med tendensen att placera kapital i guld- och silverföremål. Våra nuvarande förordningar på området kan följa sina anor till medeltiden. Den tidigaste bestämmelse, vi känner, är utfärdad 1275 av Filip den djärve av Frankrike. Här stadgas, att varje guldsmedsarbete skulle stämplas med en stadsstämpel och en stämpel, som angav mästaren. Andra länder följde ganska snart det franska exemplet.

Man brukar för klarhetens skull skilja på ansvarsstämplar och kontrollstämplar. De förra slås av mästaren, som därmed förklarar sig vilja ansvara för arbetets rätta halt, de senare av en kontrollerande myndighet. Medeltidens stämplar är nästan utan undantag att betrakta som ansvarsstämplar. Kontrollstämplingen infördes successivt i olika länder och vanligen genom stadsstämplar, ehuru dessa till en början nog måste hänföras till ansvarsstämplarna, eftersom ett kontrollerande organ inte alltid var etablerat. Det var i allmänhet skråämbetenas åldermän, som under detta tidiga

Svenska stämplat:

Stockholmsmästaren
Hans Olofssons stämpel
på bågaren, som avbildas
vid s. 16. Denna stämpel
är den äldsta identifierade
stockholmska mästarstämpeln.

Mästarstämpel för
Lars Månsson i Mariestad
(1613-1662).
Från en sked i Kulturen.

Stadsstämpel för Västerås
samt mästarstämpel,
bomärke för Johan Johansson
(1605-1654).
Från en kåsa i Kulturen.

Kombinerad stads- och
mästarstämpel för
Jöns Ellerhusen (1673-1688);
monogram under
Stockholmskronan.
Från en dryckeskanna
i Kulturen.

skede anförtroddes kontrollen, vilken beseglades genom inslagningen av stadsstämpeln.

I England infördes »årsbokstäver» redan på 1400-talet, men i övriga länder dröjde man länge med införande av tidsangivande stämplat. Emellertid har på många håll stadsstämplarna ändrat utseende efter hand och därmed har möjligheter till datering uppstått. Vidare uppdrogs på vissa håll kontrollen åt särskilda »guardeiner», vilka med egna stämplat garanterade halten, och även här kan alltså tidsbestämning ske inom vissa gränser. Under nyare tid utvecklades i olika länder olika typer av stämplingssystem. För klarhetens skull behandlas nu varje land för sig.

Sverige

De svenska kontrollförfordningarna kan följas tillbaka till 1400-talet. År 1473 bestämdes, att guldsmederna varje år skulle visa sina vikter och gå ed på att »de ingen orätfärdig gärning gjort hava». År 1485 kompletterades denna stadga med bestämmelsen att guldsmeden skulle sätta sin egen stämpel på sina arbeten. Gustav Vasa ställer 1529 vissa krav på guldsmedernas kompetens men tillägger i övrigt ingenting om stämpling eller kontroll. Först 1595 kommer en stadga, som bestämmer att gjutet silver skall hålla en halt av $13 \frac{1}{2}$ lod och drivet silver $13 \frac{3}{4}$ lod.

Här bör lämpligen inskjutas, att den svenska beräkningsgrunden för silverhalten grundar sig på den urgamla s.k. lödiga marken, en viktsenhet, som indelas i 16 lod. Rent silver brukar kallas fullödigt, eller »fint», men användes ytterst sällan, eftersom det är för vekt. Vanligen hålles i de flesta länder »verksilvret» mellan 13 och 14 lod (numera 83 %), medan det renare sterlingsilvret håller en halt av 925 tusendelar.

Karl IX bekräftade 1596 föregående års stadga, och tillfogade, att föremål om minst två lods vikt skulle stämplas med stadsvapnet. Dessa förordningar efterlevdes dock mycket sporadiskt. Sålunda är stadsstämplar i landsorten

ytterst sällsynta ända fram till 1689, det år då en ny förordning skapade fastare regler. Stockholmsguldsmederna stämplade emellertid såväl med stadens krona som med sin egen stämpel. Här hör också nämnas städerna i de tidigare danska landskapen, där guldsmedsarbetena före föreningen med Sverige i stor utsträckning försågs med stadsstämplar. Det gäller t.ex. Vä, Ystad, Malmö och Halmstad.

Genom 1689 års förordning skapades någorlunda ordnade förhållanden. Skråämbetena omorganiserades, bl.a. i det avseendet att småstädernas få mästarare samlades till större ämbeten, omfattande ett flertal städer. Så t.ex. kom Arboga-ämbetet att omfatta så gott som alla städer kring Mälaren och ämbetet i Malmö inneslöt länge mästararna i samtliga Skånestäder men kunde också ha medlemmar i Varberg och Vänersborg. Genom dessa större ämbeten blev det möjligt att utöva en effektivare kontroll och att på andra sätt främja såväl yrkeskårens som samhällets intressen. Man utnämnde Anthony Grill till »riksvärdie», ett slags kontrollör för hela riket, och för Stockholm infördes en årsbokstavsstämpling med A=1689 (se tabellen s. 161). Samma serie upptogs av ämbetena i Jönköping och Nyköping, medan man i Malmö började sin serie ett år senare och i Göteborg 1693. Andra ämbeten hade sina individuella serier, alla dock efter samma alfabetiska princip. Nu genomfördes också tämligen konsekvent en stämpling med stadsvapnet. Stockholm övergav 1689 den gamla öppna kronan till förmån för S:t Eriks huvud, Malmö hade griphuvudet (under dansk tid en nyckel), Uppsala riksäpplet och Kristianstad sitt C4-monogram, för att nu nämna några exempel. I allmänhet är risken för förväxling ringa, men beträffande Häl-singborg, Lund, Nyköping, Skanör och Skara, som alla har stämplat med »tretorn»-motivet kan någon gång tveksamhet om rätt ursprung råda.

En typ av stämplat, som stammar från 1689 års förordning, är provinsstämplarna. De skulle av åldermannen slås på gott silver, som såldes på marknader; de tycks endast ha förekommit i Småland, Värmland och Östergötland och

Stadsstämpel för Stockholm
(S:t Erikshuvud),
mästarstämpel för Andreas
Öhrman (1736–1778)
samt årsbokstavsstämpel
a för 1737.
Från en bägere i Kulturen.

Årsbokstavsstämpel n
för 1749, stadsstämpel
för Stockholm
(S:t Erikshuvud)
samt mästarstämpel för
Lorens Stabeus (1745–1778).
Från en sked i Kulturen.

Stadsstämpel för Karlskrona,
mästarstämpel för
Sigismund Novosadi d.y.
(1724–1773),
årsbokstav a för 1749
samt åldermansstämpel.
Från en skål i Kulturen.

även där ytterst sällan. Åldermansstämplar är kända från en stad, Karlskrona, och har förekommit från 1704 till 1813. Seden är lånad från Tyskland. En statlig kontrollstämpel – tre kronor i trepass, den s.k. kattfoten – infördes 1754 (förordningen är daterad 1752) och år 1758 bestämdes, att ett för hela riket gemensamt årsbokstavssystem skulle införas. Från och med 1759 skulle alltså varje föremål stämplas med mästarstämpel, stadsstämpel, årsbokstav samt trekronorstämpel. Årsbokstäverna återges i tabellen s. 163.

Omkring år 1860 utbyttes de gamla stadsstämplarna mot nya, där stadsnamnets begynnelsebokstav återgavs. Efter som många börjar på samma bokstav varierade man stilsorten och stämpelytan; sålunda har Kalmar ett antikva-K i en kvadrat, Karlshamn antikva-C i cirkel, Kalmar dito i kvadrat etc.

Utövandet av kontrollen övergick i och med 1752 års förordning till det nyinrättade Kontrollverket och därmed reducerades åldermannens roll vid detta förfarande. Förut hade han tagit prov av varje föremål genom att med en »svisselerstickel» skava bort ett spån silver, varvid ett spår av stickeln uppstod, den s.k. åldermansrankan. Stockholmsguldsmiderna lämnade nu fr.o.m. 1754 in sina arbeten till kontrollverket, medan man i landsortsstäderna fick sina arbeten kontrollerade av en magistratstjänsteman med biträde av någon därtill utsedd yrkesman. Därmed bortföll behovet av »stickprovet». Aldermansrankan syns dock ofta på föremål även efter 1754, vilket beror på den inrotade tilltron till detta gamla »kontrollmärke».

Vissa slag av föremål behövde inte kontrolleras. I förordningen 1752 undantogs vissa småföremål och 1755 »bondegrannlåt», alltså s.k. allmogesmycken.

Danmark

Köpenhamns guldsmider fick redan 1429 av Erik av Pomern befallning, att de skulle framställa »lödigt» guld och silver. Hur hög halten skulle vara, nämns inte men senare bestämmelser dekreterar, att silvret skulle hålla en halt av 14 lod och 1 kvintin, alltså ett gott stycke över den senare bestämda svenska halten. Guldsmiden skall enligt en förordning av 1491 sätta sin egen och stadens stämpel på sina arbeten och några år därefter (1496) stadgas, att åldermannen och två andra av stadens guldsmider varannan vecka skulle granska alla guldsmidsarbeten med avseende på halten; alltså en tämligen tidig offentlig kontroll.

Dessa tidiga stämpel- och kontrollförordningar kompletterades efter hand under 1500- och 1600-talen, tills år 1685 de bestämmelser utfärdades, som skulle komma att gälla i närmare 200 år. Guldsmederna skulle nu varje år förändra sin egen stämpel (vilket f.ö. sällan efterlevdes). Guardeinen (kontrollören) skulle stämpla varje föremål med stadens stämpel och dessutom med sitt eget märke. För Köpenhamn stadgades ännu en stämpel, månadsstämpeln, som skulle ange den månad, föremålet inlämnades för kontroll.

Konsekvenserna av dessa förordningar kan avläsas på silverföremålen själva. Från 1608 finner vi för Köpenhamns vidkommande den välkända stämpeln med tre torn och ett årtal, vilket dock någon gång saknas. Därtill kommer guardeinens stämpel och månadsstämpeln och så mästarsens egen stämpel.

I övriga danska städer var laglydigheten inte så stor. Sålunda finner man många silverpjäser, som saknar stadsstämpel, vilket i hög grad försvårar bestämningen av mästare och härkomstort.

Tyskland

I det tyska rikets många länder, furstendömen och fria städer tillämpades under medeltiden en mängd olika regler för kontroll och stämpling. Den första för hela kejsardömet gällande kontrollförordningen utfärdades 1548, då det stadgades, att alla silverföremål, som vägde över fyra lod skulle granskas och förses med guldsmedens märke samt »med den herres eller stads vapen eller tecken, under vilken han lyder». Straff bestämdes för dem som icke lät granska sina silverarbeten eller som höll en silverhalt, understigande 14 lod.

Vad halten beträffar, hade dessa bestämmelser endast ringa betydelse, medan själva sättet för stämplingen blev normerande för alla tyska städer, som utfärdade egna bestämmelser om kontroll och halt. Man får alltså räkna med att tyskt silver från äldre tid i allmänhet är försett med två

Stadsstämpel för Lund, kontrollstämpel, mästarstämpel för Hans Lunthin (1747-1777), samt årsbokstavsstämpel R för 1775.

Från en sked i Kulturen.

Mästarstämpel för Adolf Fredrik Ekeberg (1795-1841), stadsstämpel för Göteborg, årsbokstavsstämpel Q 2 för 1798 samt kontrollstämpel. Från en sejdel i Kulturen.

Danska stämplat:

Överst ses Köpenhamns stadsstämpel för 1714 samt gardeinen Conrad Ludolfs (1679-1729) kontrollstämpel. Därunder mästarstämpel för Christen Jensen (mästare 1693-1727) samt månadsstämpel för tiden 22/11-21/12. Från en dryckeskanna i Kulturen.

stämplat, stadsstämpel och mästarstämpel. Den förra kan i vissa fall tjäna som tidsangivelse, så t.ex. i Augsburg, vars berömda pinjekotte slogs av en gardein, som utmärkte sin stämpel på ett särskilt sätt. Under 1600-talet kan man urskilja olika variationer i själva kottens form; under 1700-

talet kombinerades den med bokstäver, vilka växades för varje år, dock med vissa oregelmässigheter. Från 1799 kan man tala om en genomförd årsbokstavsstämpling. I vissa städer förekom en särskild tidsstämpel, t.ex. i Breslau på 1700-talet. I de flesta fall är man dock hänvisad till de av forskarna observerade förändringarna i stadsstämplarnas utseende och naturligtvis till mästarstämplarna.

Det tyska silvret erbjuder alltså en mycket rik stämpelflora med sina många, ofta genom inbördes likhet svårtolkade stadsstämplar. Augsburgs stämpel är dock lätt igenkänd, liksom Nürnbergs enkla N, Berlins björn, Lübecks dubbelörn och Hamburgs tornkrönta stadspört.

England

Engelska silverstämplar är lätt igenkännliga; man kan vanligen med en blick avgöra om en silverpjäs är engelsk eller ej. Man ser fyra – efter 1784 t.o.m. fem – stämplingar, nästan alltid placerade i rad och i samma storleksordning. Stadsstämplingen (för London ett krönt leopardhuvud) – haltstämplingen (ett gående lejon) – mästarstämplingen – årsbokstaven, det är de fyra stämplingarna. Under tiden 1697–1720 ersattes det gående lejonet (*lion passant*) med en Britannia-stämpling samt ett lejonhuvud i profil, motiverade av ändrade haltbestämmelser. År 1784 tillkom stämplingen *King's Head*, som 1837 utbyttes mot en profilbild av drottning Viktoria, vilken stämpling bortföll efter 1890.

Frankrike

För lekmannen är franskt silver ett svårt område, även om de franska stämplingarna är uttryck för ett klart och logiskt system. Här var det sedan 1548 skräämbetenas åliggande att utöva kontroll och stämpling och man höll noga reda på mästarnas personliga stämplingar genom registrering i ämbetet. Äldermannen – och senare, efter Ludvig XIV:s hårda skatte-

Tyska stämplat:

Under en äldermansranka ses mästarestämpel för en medlem av guldsmedsfamiljen Fern samt Nürnbergs stadsstämpel. Från en bägere i Kulturen.

Stralsunds stadsstämpel samt mästarestämpel för den i Landskrona utlärde Svante Striedbeck (mästare i Stralsund 1763-1776, sedan verksam i Amsterdam). Från ett sockerskrin i Kulturen.

Engelska stämplat:

Överst mästarestämpel J.A, därunder från v. »Lion passant», leopardhuvudet, årsbokstaven i för 1824/25 samt »king's head». Från en bricka för ljussax i Kulturen.

påbud 1672 – skattemyndigheterna hade stämplat, som medger hjälplig datering. Det fanns under vissa perioder speciella stämplat, som anger halten, dessutom smärre stämplat för exportvaror, vilket ibland kan verka förbryllande; de är dock utan undantag lätt urskiljbara från stads- och mästarestämplatna.

Franska stämplat:

Fr.v. Kontrollantens stämpel
(Hubert Louvet,
verksam 1732-38) -
årsbokstavsstämpel för Paris
1733/34 - mästarestämpel
(François-Thomas Germain,
med ett fårsinn som
kännetecken, s.k. *différent*) -
décharge- eller
utkvitteringsstämpel: en häst.

Fantasistämplat

på ett nyttillverkat arbete.
Stämplatarna avser att likna
de engelska. Först ses
leopardhuvudet och sedan
»lion passant»; de övriga
två stämplatarna har icke
med engelsk stämpling
att göra.

Förfalskade stämplat

Man talar ofta om förfalskat silver, men i många fall är det inte själva silverarbetet, som är den oäkta varan, utan de anbragta stämplatarna. Det har förekommit, att man på en modern silverbägare, som med lämplig behandling givits ett »antikt» utseende, har slagit hemmagjorda stämplat, som kopierats efter avbildningar av 1700-talsstämplat. En tysk gräddsnipa från rokokon, alltså en i och för sig äkta sak, har fått »svenska 1700-talsstämplat», ett brott som kan löna sig, eftersom svenskt silver i vår tid betalas mycket högre än motsvarande utländskt. Det förekommer givetvis någon gång, att en sak tillverkas för att utge sig vara »antik» och då förses med eftergjorda stämplat, men detta förfarande är mycket sällsynt.

Det vanligast förekommande slaget av falskt silver är att man slår fantasistämplat på nyttillverkat silver i gammal stil. Stämplatarna är inte egentliga förfalskningar, de försöker endast ge illusion av hög ålder genom tämligen stort format, snirklade bokstäver m.m. Det är antagligen svårt att juridiskt beivra detta skoj, som får anses tämligen oskyldigt, då det i allmänhet låga priset bör tala om för spekulanten, vad det rör sig om.

Litteratur

SVERIGE

De svenska stämplarna på produkter av guld- och silversmide är lätta att identifiera genom de förträffliga uppslagsböcker, som finns. Det är då först den klassiska »Upmark» från 1925 (Gustaf Upmark: *Guld- och silversmeder i Sverige 1520-1850*, Stockholm 1925), som emellertid efterträts av den större och mera utförliga *Svenskt Silversmide 1520-1850*, del IV: *Guld- och silverstämplar*, Stockholm 1963. Det senare verket är disponerat på samma sätt som Upmark. Här kan vem som helst lätt få reda på stad, mästare och år för ett svenskt silverarbete (med någorlunda tydbara stämplarna), som är tillverkat före 1850. För den som är speciellt intresserad, innehåller det sistnämnda verket en utförlig förteckning på litteratur om svenskt silversmide. De finländska guldsmedsstämplarna har behandlats av Tyra Borg i arbetet *Guld- och silversmeder i Finland 1373-1873*, Helsingfors 1935.

DANMARK

Vad som ovan sagts om de svenska standardverken kan också sägas om den danska motsvarigheten *Chr. A. Böje, Danske Guld- och Silversmedemærker*, Köbenhavn 1946. Vid identifikationen av stämplarna går man tillväga på samma sätt; dock bör man hålla i minnet, att danska guldsmeder utanför Köpenhamn ofta uteslöt stadsstämpeln, vilket kan göra det hela något svårare.

TYSKLAND

För Tyskland finns en rad av specialarbeten, flera tämligen nyutkomna, men fortfarande är *Marc Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen*, Frankfurt a.M., 1922-25, 3 band, den oundgängliga uppslagsboken. Eftersom de olika riksdelen och städerna är tämligen ojämnt utforskade, vad guld- och silverstämplarna beträffar, får man inte vänta sig lika givande resultat över hela fältet. Vad Nordvästtyskland angår, har nyligen utkommit ett arbete *W. Scheffler: Goldschmiede Niedersachsens*, Berlin 1965, där bl.a. Braunschweig, Bremen, Hamburg, Hannover och Lüneburg utförligt behandlas.

ENGLAND

Chr. J. Jackson, English Goldsmiths and their Marks, London 1949, är här det stora standardverket. Man har dock inte kunnat tillämpa den »upmarkska» klarheten, på grund av den ojämförligt större mängden av utövande guldsmeder.

FRANKRIKE

De hittills bästa, översiktliga arbetena om franska stämplat är *J. Boivin, Les anciens orfèvres français et leurs poinçons*, Paris 1925 och *L. Carré, Les poinçons de l'orfèvrerie française*, Paris 1928. Dessutom finns snärra uppslagsböcker om t.ex. Paris-stämplat etc.

För övriga länder hänvisas till fjärde bandet av Marc Rosenbergs stämplat (se ovan under Tyskland). Om man är speciellt intresserad av ämnet, kan man i Lexikon för Konst (under uppslagsorden Kontrollstämplat och Guldsmidskonst) få god vägledning om speciallitteratur.

Svenska årsbokstäver på silver före 1759

Stockholm

A	1689	N	1701	<i>A</i>	1713	<i>N</i>	1725	a	1737	n	1749
B	1690	O	1702	<i>B</i>	1714	<i>O</i>	1726	b	1738	o	1750
C	1691	P	1703	<i>C</i>	1715	<i>P</i>	1727	c	1739	p	1751
D	1692	Q	1704	<i>D</i>	1716	<i>Q</i>	1728	d	1740	q	1752
E	1693	R	1705	<i>E</i>	1717	<i>R</i>	1729	e	1741	r	1753
F	1694	S	1706	<i>F</i>	1718	<i>S</i>	1730	f	1742	s	1754
G	1695	T	1707	<i>G</i>	1719	<i>T</i>	1731	g	1743	t	1755
H	1696	U	1708	<i>H</i>	1720	<i>U</i>	1732	h	1744	u	1656
I	1697	W	1709	<i>I</i>	1721	<i>W</i>	1733	i	1745	w	1757
K	1698	X	1710	<i>K</i>	1722	<i>X</i>	1734	k	1746	x	1758
L	1699	Y	1711	<i>L</i>	1723	<i>Y</i>	1735	l	1747		
M	1700	Z	1712	<i>M</i>	1724	<i>Z</i>	1736	m	1748		

Jönköping, Gränna, Nyköping, har samma tabell som Stockholm, men använder hela tiden ANTIKVA VERSALER, sålunda även 1713-1736 A-Z och 1737-1758 A-X.

Malmö, även omfattande guldsmeder i Ängelholm, Hälsingborg, Kristianstad, Landskrona, Lund och Ystad.

A 1690	N 1702	A 1714	N 1726	A 1738	N 1750
B 1691	O 1703	B 1715	O 1727	B 1739	O 1751
C 1692	P 1704	C 1716	P 1728	C 1740	P 1752
D 1693	Q 1705	D 1717	Q 1729	D 1741	Q 1753
E 1694	R 1706	E 1718	R 1730	E 1742	R 1754
F 1695	S 1707	F 1719	S 1731	F 1743	S 1755
G 1696	T 1708	G 1720	T 1732	G 1744	T 1756
H 1697	U 1709	H 1721	U 1733	H 1745	U 1757
I 1698	V 1710	I 1722	V 1734	I 1746	V 1758
K 1699	X 1711	K 1723	X 1735	K 1747	
L 1700	Y 1712	L 1724	Y 1736	L 1748	
M 1701	Z 1713	M 1725	Z 1737	M 1749	

Göteborg, Halmstad, Kristinehamn, Varberg

A 1693	N 1705	A 1717	N 1729	A 1741	N 1753
B 1694	O 1706	B 1718	O 1730	B 1742	O 1754
C 1695	P 1707	C 1719	P 1731	C 1743	P 1755
D 1696	Q 1708	D 1720	Q 1732	D 1744	Q 1756
E 1697	R 1709	E 1721	R 1733	E 1745	R 1757
F 1698	S 1710	F 1722	S 1734	F 1746	S 1758
G 1699	T 1711	G 1723	T 1735	G 1747	
H 1700	U 1712	H 1724	U 1736	H 1748	
I 1701	V 1713	I 1725	V 1737	I 1749	
K 1702	X 1714	K 1726	X 1738	K 1750	
L 1703	Y 1715	L 1727	Y 1739	L 1751	
M 1704	Z 1716	M 1728	Z 1740	M 1752	

Årsbokstäver på svenskt silver sedan 1759

		2	3	4	5	6	7	8	9
A	1759	1783	1807	1831	1855	1879	1903	1927	1951
B	1760	1784	1808	1832	1856	1880	1904	1928	1952
C	1761	1785	1809	1833	1857	1881	1905	1929	1953
D	1762	1786	1810	1834	1858	1882	1906	1930	1954
E	1763	1787	1811	1835	1859	1883	1907	1931	1955
F	1764	1788	1812	1836	1860	1884	1908	1932	1956
G	1765	1789	1813	1837	1861	1885	1909	1933	1957
H	1766	1790	1814	1838	1862	1886	1910	1934	1958
I	1767	1791	1815	1839	1863	1887	1911	1935	1959
K	1768	1792	1816	1840	1864	1888	1912	1936	1960
L	1769	1793	1817	1841	1865	1889	1913	1937	1961
M	1770	1794	1818	1842	1866	1890	1914	1938	1962
N	1771	1795	1819	1843	1867	1891	1915	1939	1963
O	1772	1796	1820	1844	1868	1892	1916	1940	1964
P	1773	1797	1821	1845	1869	1893	1917	1941	1965
Q	1774	1798	1822	1846	1870	1894	1918	1942	1966
R	1775	1799	1823	1847	1871	1895	1919	1943	1967
S	1776	1800	1824	1848	1872	1896	1920	1944	1968
T	1777	1801	1825	1849	1873	1897	1921	1945	1969
U	1778	1802	1826	1850	1874	1898	1922	1946	1970
V	1779	1803	1827	1851	1875	1899	1923	1947	1971
X	1780	1804	1828	1852	1876	1900	1924	1948	1972
Y	1781	1805	1829	1853	1877	1901	1925	1949	1973
Z	1782	1806	1830	1854	1878	1902	1926	1950	1974

Kulturens

PUBLIKATIONER

KULTURENS ÅRSBÖCKER

För medlemmar, som önska komplettera sin samling, finnas ännu följande ärgångar av Kulturens årsbok på lager och kunna erhållas för 15 kronor per ex. + oms och porto: 1936, 1940-1942, 1946-1950 och 1955-1965.

FRÅN KULTUREN HAR UTGIVITS:

Harry Bergquist och Johannes Lepiksaar: Animal skeletal remains from medieval Lund. Pris kr 8: -.

Ragnar Blomqvist och Anders W. Mårtensson: Thulegravningen 1961.

Kan av medlemmar rekvideras från Kulturen för kr 25: -. Pris i bokhandeln kr 30: -.

Ur Kulturens samlingar (i samarbete med ICA-förlaget):

Bengt Bengtsson: Matsilver förr och nu. Pris kr 9: 75.

Maj Fehrman: Kuriöst och vardagligt. Pris kr 11: 75.

Barbro Astrand: Gamla ur. Pris kr 11: 75.

Sigfrid Svensson: Gammalt dräktsilver. Pris kr 12: 75.

(Porto och oms tillkommer)

KULTURENS VYKORTSSERIER I FÄRG

Varje serie består av 24 vykort i färgtryck.

- 1 Målningar av Anders Montan med motiv från Sydsåne.
- 2 Målningar, akvareller och skisser av Bengt Nordenberg med motiv från bl.a. Småland, Halland och Blekinge.
- 3 Rokomotiv ur Kulturens samling av snusdosor.
- 4 Porslinsfigurer ur Kulturens samlingar med samtida kopparstick som bakgrund.
- 5 Motiv med fåglar, blommor och blad från dekoren i asiatisk och västerländsk keramik ur Kulturens samlingar.

Pris per serie kr 5: - + oms och porto.

ORDSPRÅKSMÄRKEN

Brevmärken med teckning och text efter gamla ordspråk. Säljes i kartor om 10 stycken å 1 kr kartan + oms och porto.

SKÅNSK BILDALMANACKA 1966

Väggalmanacka med 24 löstagbara vykort, som i färgtryck återger motiv från sydsvenska bonadsmålningar.

Pris per styck kr 6: - + oms och porto. Rabatter vid beställning av mer än 50 exemplar.

Beställning sker hos Kulturen, Lund, tel. 046/169 30

Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för södra Sverige verksamhet år 1965

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER

Högste beskyddare Hans Maj:t Konung Gustav VI Adolf.

Hedersledamöter Hovintendent John Kroon, Malmö.
Direktör Karl Wistrand, Stockholm.
Direktör Alfred Persson, Lund.
Fabrikör Walfrid Nordström, Lund.
Fil. dr Sven T. Kjellberg, Bjärred.

*Ständiga ledamöter
på grund av
särskilda förtjänster* Kamrer Birger Grambäck, Malmö.
Konstsmed Henning Persson, Lund.
Kontraktsprost Yngve Werger, Ängelholm.
Byggnadschef Carl-Erik Holmberg, Lund.
Hovjuvelerare Wiwen Nilsson, Lund.
Fil. dr Axel Törje, Lund.
Fru Karin Nordenstedt, Genarp.

Antalet ständiga ledamöter i övrigt uppgick den 31 december till 390 och årsbetalande till 28.281. Samtliga medlemmar var 28.683.

DE ÅRSBETALANDE FÖRDELA SIG PÅ FÖLJANDE SÄTT:

Eslöv	210	Trelleborg	211
Hälsingborg	828	Ystad	233
Hässleholm	155	Ängelholm	152
Höganäs	125	Skånes landsbygd ...	4.768
Kristianstad	320	<i>Utanför Skåne:</i>	
Landskrona	292	Stockholm	1.601
Lund	2.786	Göteborg	1.505
Malmö	2.456	Utrikes	70
Simrishamn	52	i övrigt	12.298
Skanör-Falsterbo ...	31	Abonnenter	188

Årsmöte hölls den 21 juni i närvaro av ca 100 föreningsmedlemmar under ordförandeskap av landshövding Gösta Netzen. Vid årsmötet beviljades styrelsen ansvarsfrihet för förvaltningen år 1964.

Före de egentliga förhandlingarna uttalade ordföranden föreningens stora tacksamhet över det hängivna och uppoffrande arbete som den under året avlidne styrelseledamoten, redaktör Johan Nilsson, nedlagt till föreningens fromma.

Föreningen återvalde intill årsmötet 1968 de i tur avgående styrelseledamöterna disponent Carl-Eric Borgenstierna och professor Sigfrid Svensson.

Byggmästare Harry Karlsson och stadsbyggnadsdirektör Sven Tynelius valdes till ledamot resp. suppleant i styrelsen.

Till revisorer av 1965 års förvaltning omvaldes bankdirektörerna David Berglund och Stig Lundeberg samt aukt. revisorn Sven-Erik Sandberg med direktör Frans Möller och kamrer Malte Ericsson som suppleanter.

Styrelsen har under året utgjorts av landshövding Gösta Netzen, ordförande och Kungl. Maj:ts ombud, med direktör Sune Wetterlundh som suppleant, direktör Holger Crafoord, v. ordförande, riksdagsledamot Ingeborg Carlqvist, Malmöhus läns landstings ombud, greve Carl Trolle-Bonde, disponent Carl-Eric Borgenstierna, professor Gunnar Edström, Lunds stads ombud, byggmästare Harry Karlsson (från 21/6), hovintendent John

Kroon, skoldirektör K. G. Ljunghill, Lunds stads ombud, redaktör Johan Nilsson (död 15/3), redaktör Christer Olofson, Kristianstads läns landstings ombud, professor Sigfrid Svensson, major Christer Wahlgren, kyrkoherde Curt Wallin och docent Jörgen Weibull samt självskriven ledamot intendent Bengt Bengtsson, sekreterare.

Suppleanter i styrelsen har varit: riksdagsman Emil Ahlkvist, Malmöhus läns landstings ombud, byggmästare Harry Karlsson (till 21/6), boktryckare Per-Håkan Ohlsson, akademiräntmästare Malte Ragnarsson, Lunds stads ombud, fil. lic. Gad Rausing, bankdirektör C. G. Regnell, Lunds stads ombud och stadsbyggnadsdirektör Sven Tynelius.

Av Kungl. Maj:t utsedd revisor har varit länsassessor Axel Isaksson.

Styrelsen har sammanträtt 25/1, 21/6 och 19/10. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Crafoord (ordf.), Svensson (v. ordf.), Borgenstierna, Weibull och Bengtsson har sammanträtt 3/3, 11/5, 1/6, 21/6 och 14/9.

B. FÖRENINGENS EKONOMI

Anslag från myndigheter och företag

Staten	160.000:—
Lunds stad	175.000:—
Malmöhus läns landsting	25.000:—
Kristianstads läns landsting	10.000:—
Blekinge läns landsting	1.000:—
Hallands läns landsting	500:—
Alstad kommun	100:—
Blentarps »	200:—
Bosarps »	100:—
Burlövs »	110:—
Båstads köping	100:—
Dösjöbro kommun	100:—
Furulunds köping	50:—

Gislövs kommun	100:—
Glimåkra »	50:—
Hammenhögs »	100:—
Harrie »	100:—
Hjärnarps »	50:—
Hörby »	100:—
Ivetofta »	50:—
Jonstorps »	50:—
Kattarps »	100:—
Klagstorps »	100:—
Kågeröds » (1964 och 1965)	100:—
Kävlinge köping	100:—
Löberöds kommun	50:—
Löddeköpinge »	100:—
Löderups »	100:—
Marieholms »	100:—
Munka-Ljungby kommun	100:—
Månstorps »	100:—
Nosaby »	150:—
Näsums »	100:—
Oppmanna och Vånga kommun	50:—
Oxie kommun	100:—
Perstorps köping	100:—
Riseberga kommun	50:—
Rängs »	100:—
Rönneberga »	200:—
Röstånga »	100:—
Sjöbo köping	100:—
Skarhults kommun	300:—
Skegrie »	100:—
Skurups köping	50:—
Snogeröds kommun	700:— ¹
Staffanstorps »	100:—
Svalövs »	200:—
Svedala köping	200:—

¹ varav 500:— som bidrag till underhåll av möllan vid Bosjökloster.

Teckomatorps kommun	100:—	
Torns »	100:—	
Träne »	50:—	
Vallåkra »	100:—	
Vellinge »	100:—	
Vemmenhög »	100:—	
Vollsjö »	100:—	
Åstorps köping	100:—	
Ödåkra kommun	300:—	
Örkeneds »	50:—	
Östra Färs »	300:—	
Östra Ljungby »	50:—	6.460:—
Förenade Superfosfatfabriker AB för treårsperioden		
1965/67 kr 1.500:—; därav lyft	500:—	
Reymersholms Gamla Industri AB	500:—	
Scan, Föreningen Skånska Andelsslakterier	2.500:—	
Skånebryggerier AB för treårsperioden		
1965/67 kr 9.000:—; därav lyft	3.000:—	
Skånska Brand-Hermes	5.000:—	
Skånska Cement AB för treårsperioden		
1965/67 kr 5.000:—; allt lyft 1964	0:—	
Skånska Hypoteksföreningen för treårsperioden		
1964/66 kr 4.500:—; därav lyft	1.500:—	
Svenska Sockerfabriks AB för treårsperioden		
1965/67 kr 9.000:—; därav lyft	3.000:—	
Sydsvenska Kraft AB för treårsperioden		
1965/67 kr 6.000:—; därav lyft	2.000:—	
Akerlund & Rausing AB	5.000:— ¹	
		400.960:—

Diverse anslag

Från Lunds universitet utbetalades som bidrag för täckande av utgifterna för utställningen över Svea hovrätt ett anslag av 2.000 kronor.

Från Snogeröds kommun erhöll Kulturen 500 kronor som bidrag till underhåll av möllan vid Bosjökloster.

¹ För underhåll av förpackningsmuseum (hökeriet).

Testamentarisk donation

Framlidna makarna direktör Nils och fru Åsa Arnhamn hade i testamente till Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige donerat 5.000 kronor.

Försäkringar

Försäkringsvärdet å föreningens byggnader, egendom och samlingar har under året betydligt höjts och utgör:

i Lund:

brandförsäkring å byggnader	5.969.000:—
brand- och inbrottsförsäkring å samlingar och lösöre	17.078.000:—
företagsförsäkring: personskada högst	600.000:—
egendomsskada högst	50.000:—

i Östarp:

brandförsäkring å byggnader	760.000:—
» å lösöre	100.000:—

i Toppeladugård:

brandförsäkring å byggnader	2.150.000:—
» å lösöre	150.000:—
företagsförsäkring: personskada högst	600.000:—
egendomsskada	50.000:—
husbockförsäkring	1.380.000:—

Bosjöklosters mölla:

brandförsäkring	100.000:—
ansvarighetsförsäkring:	
personskada högst	600.000:—
egendomsskada högst	50.000:—

Sammandrag av 1965 års räkenskaper

INTÄKTER:

Av föreningen genom egen verksamhet anskaffade medel (69 % av omsättningen)

Medlemsavgifter	417.962: —	
Inträdesavgifter	54.451: 20	
Försäljningsintäkter	102.745: 48	
Ersättning för tjänster	8.970: 39	584.129: 07
Hysesinkomster		83.344: 33
Gåvor från företag och enskilda		93.117: 23
Bidrag från Kulturens donationsfonder		39.081: 04
Diverse intäkter		39.206: 47
		838.878: 14

Allmänna anslag (30 % av omsättningen)

Anslag från staten	160.000: —	
» » Lunds stad	175.000: —	
» » landsting M-län	25.000: —	
» » » L-län	10.000: —	
» » » K-län	1.000: —	
» » » N-län	500: —	
» » kommuner	6.460: —	377.960: —
Minskning av eget kapital		6.008: 56
		1.222.846: 70

KOSTNADER:

Samlingar, bibliotek och arkiv, inventarier 49.079: 91

Personalkostnader

Löner	585.726: 61	
Pensioner m.m.	87.534: 10	
Anställdas pensionskassa	20.000: —	693.260: 71

Främmande tjänster

Vakthållning	22.024: 82	
Övriga främmande tjänster	37.495: 21	59.520: 03
Reklam		23.588: 85
Resor, representation		19.215: 84
Försäkringar		8.756: 50
Fastighetsunderhåll		38.744: 82
Förbrukningsmateriel, bränsle, el, vatten		65.162: 32

Kostnader

Porto	63.435: 10	
Telefon och övrigt	20.500: 73	83.935: 83
Kostnad för varor för försäljning		
Arsbok	80.684: 25	
Almanacka	35.000: —	
Övrigt	9.158: 71	124.842: 96
Utlägg för uthyrningsverksamheten		12.969: 05
Räntor		36.075: 13
Skatter		7.694: 75
		1.222.846: 70

TILLGÅNGAR:

	31/12 1964	31/12 1965
Fastigheterna i Lund och Östarp	1.078.500: —	1.078.500: —
Samlingar, bibliotek, arkiv, inventarier	3: —	3: —
Långfristiga fordringar	72.040: 15	75.619: 60
Omsättningstillgångar:		
Kortfristiga fordringar	25.345: 25	18.607: 08
Kassa, bank, postgiro	21.818: 22	2.308: 52
	1.197.706: 62	1.175.038: 20

SKULDER OCH EGET KAPITAL:

Långfristiga skulder	381.139: 58	373.421: 56
Pensionsstiftelser	171.638: 99	199.122: 29
Kortfristiga skulder		
Checkräkningskredit	137.303: 79	253.910: 76
Diverse skulder	262.673: 33	112.862: 26
Interimsavsättningar	7.221: 04	4.000: —
Eget kapital	237.729: 89	231.721: 33
	1.197.706: 62	1.175.038: 20

KULTURENS DONATIONSFONDER

KOSTNADER:

Bidrag från fonden till föreningens rörelse (därav från Kultur- fonden kr. 4.681: 04)	39.081: 04
Depotavgifter	531: —
	39.612: 04

40 » » » Svenska Tändsticks AB, B	7.041: 15
40 » » » Svenska Cellulosa AB	8.769: 25
13 » » » AB Turitz & Co.	6.118: 75
50 » » » L. M. Ericsson, B	6.837: —
	227.232: 31 ¹

Härtill kommer:

I Sparbanken i Lund och Skandinaviska Banken inestående ...	150.712: 59
Till föreningen utlämnade lån	121.421: 56
	499.366: 46

Avgär lån av föreningen för aktieköp:

Ingeborg Holcks fond	1.500: —
Albert Ekmans fond	587: 68
	2.087: 68
	497.278: 78

KULTURENS TOPPELADUGÅRD, NORDENSTEDTSKA STIFTELSEN

KOSTNADER:

Löner	36.374: 58
Omkostnader	14.131: 10
Riksförsäkringsverket	2.814: —
Kapital-konto	31.305: —
	84.624: 68

INTÄKTER:

Arrende och hyror	17.900: —
Skogseffekter	42.829: 28
Utfallna livförsäkringar	6.864: —
Räntor	7.587: 40
Ersättning för skogsbrand	9.444: —
	84.624: 68

TILLGÅNGAR:

Toppeladugård 2 ¹ i Genarps socken och Lyngby 9 ¹² i Lyngby socken, taxeringsvärde	349.200: —
Kapitalsamlingsräkning med tillhörande pensionsförsäkring med »Svea», hos Skandinaviska Banken, Malmö	164.689: 15

¹ Kursvärde 31/12 1965 kr. 297.875: —.

Kortfristiga fordringar	5 475: —
Postgiro	608: 22
Kassa	520: 39
	520.492: 76

SKULDER:

Kortfristiga skulder	2.000: —
Kapital-konto	518.492: 76
	520.492: 76

NORDENSTEDTSKA STIFTELSENS FOND

för underhåll av Toppeladugårds slott samt underhåll och anskaffande av dess inre inventarier (Skandinaviska Banken, depå 6347: 1).

KOSTNADER:

Notariatavgift	1.003: —
Kapital-konto	15.528: 28
	16.531: 28

INTÄKTER:

Utdelning å aktier	13.568: 25
Räntor	2.963: 03
	16.531: 28

TILLGÅNGAR:

Aktier:

361 st. AB Iföverken	62.092: —	
73 » AB Skånska Cementgjuteriet, B	13.293: 50	
76 » AGA AB	14.207: 45	
243 » Atlas Copco AB	19.005: 80	
660 » Bolidens Gruv AB, A	96.624: —	
100 » Fagersta Bruks AB, A	17.000: —	
13 » Fastighets AB Hufvudstaden, B, fria	2.860: —	
125 » Svenska Tändsticks AB, B	19.250: —	244.332: 75

Utl. obligationer:

\$ 900: — Tyska Rikets 4 % år 1930 jämte bevis å Funding Bonds	
\$ 400: —	4.187: 30

Banktillgodhavande:

Innestående å konto	60.779:47
Kapitalbehållning	309.209:52

NORDENSTEDTSKA STIFTELSENS FOND

för stipendier för vetenskaplig forskning (Skandinaviska Banken, depå 6347: 2).

KOSTNADER:

Notariatavgift	1.039:—
Kapital-konto	13.291: 59
	14.330: 59

INTÄKTER:

Utdelning å aktier	11.835:—
Räntor	2.495: 59
	14.330: 59

TILGÅNGAR:

Aktioner:

288 st.	AB Iföwerken	49.536: —
134 »	AB Investor, bundna	41.406: —
58 »	AB Skånska Cementgjuteriet, B	10.507: 95
125 »	Facit AB, II	34.400: —
192 »	Stora Kopparbergs Bergslags AB, bundna ..	87.296: 60
42 »	» » » » , fräa	
168 »	Grängesberg-Oxelösund, bundna	40.320: —
289 »	Uddeholms AB	63.580: — 327.046: 55

Banktillgodohavande:

Innestående å konto	52.005:33
Kapitalbehållning	379.051:88

C. PERSONAL OCH VERKSAMHET

Intendent: fil. dr Bengt Bengtsson (1961)
Stadsantikvarie: docent Ragnar Blomqvist (1929)
Antikvarier: fröken Märta Lindström (1950)
fil. lic Anders W. Mårtensson (1957)

Amanuenser:	fil. kand. Gunilla Eriksson (1960) fil. kand. Nils Nilsson (1962) fil. kand. Ingemar Jeppsson (1962)
Konservator:	herr Fred Allik (1963)
Konservators- biträde:	herr Lars Johansson (1959)
Textilassistent:	fröken Kerstin Andersson (1965)
*	
Kanslichef:	överste Åke Rehnberg (1965)
Rustmästare:	herr Wilhelm Jönsson (1930)
Skattmästare:	herr Sune Hellborg (1960)
Kontorist:	fru Astrid Sörensson (1954)
Registrator:	fru Eva Mårtensson (1963)
Kontorsbiträden:	fru Anna-Stina Melin (1963) fru Barbro Malmberg (1963)

Fil. kand. Maj Fehrman har biträtt med publicerings- och katalogiseringsarbete. Fil. stud. Jaan Gerber har vikarierat och utfört löpande arbeten på museet. Fil. stud. Margareta Persson har tjänstgjort som t.f. textilassistent t.o.m. 15/9. Fr.o.m. 22/11 har fröken Kerstin Andersson varit anställd som textilassistent.

Fru Elly Ljungman har haft halvtidstjänstgöring på biblioteket och vid museets arkiv har tjänstgjort som arkivarbetare överste Konstantin Kanep (död 25/6) och herr Karl-Gösta Bryve.

Ombudsmannen, överste Sven Forsberg, slutade sin anställning 30/4. Posten som ombudsman och kanslichef tillträdde den 1/4 av överste Åke Rehnberg.

I närmare två decennier har överste Forsberg förestått medlemsvärnings- och ombudsmannaexpeditionen och därunder nedlagt ett uppslagsrikt och förtjänstfullt arbete, vilket bl.a. i avsevärd grad bidragit till medlemsstockens alltmer ökade omfattning under dessa år.

På expeditionen har fröken Anne-Marie Törnqvist och fru Kerstin Pallin varit anställda i halvtidstjänstgöring.

På rustmästarens avdelning har tjänstgjort herr Viktor Andersson, Gottfrid Jönsson, Gustav Klinckert och Stig Wihlborg.

Fruarna Ebba Jönsson och Nora Johansson har varit biljett-

kassörskor och kamrer Nils Hansson har fungerat som siffergranskare.

Städerskor har varit fruarna Signe Dyberg, Gunhild Lundberg och Carla Johansson.

Utställningar

I samarbete med Lunds universitet hade Kulturen med Kungl. Svea hovrätt överenskommit om lån av den jubileumsutställning, som högtidlighöll hovrättens 300-årsjubileum. Utställningen öppnades den 8 februari, varvid professor Gerhard Hafström höll ett föredrag »Kring Svea Hovrätts tillblivelse». Utställningen som hölls öppen t.o.m. den 7 mars, utnyttjades i stor utsträckning av historielärare och inte minst av seminarierna i rättshistoria och historia vid universitetet.

I Textilhallen ordnades under våren en utställning av gobelänger, gobelängkartonger och andra förlagor från Konstslöjdanstaltens i Lund textila avdelning. Utställningens arbetsnamn var »Från Märta Måås-Fjetterström till Gösta Adrian-Nilsson» och visade utvecklingen från 1896 till 1930. Utställningen har under året blivit kompletterad genom nyförvärv och depositioner och kvarstår över årsskiftet.

Kulturen kommer till Stockholm hette den utställning, som den 2 april–2 maj visades i Svenska Handelsbankens utställningslokaler vid Sergels torg i Stockholm. Här exponerades ett urval av Kulturens samlingar på skilda områden, med den nyss utkomna årsboken och de däri behandlade föremålen som central grupp. Riksantikvarie Gösta Selling förrättade invigningen i närvaro av Svenska Handelsbankens styrelseordförande, hovauditör Sune Wetter samt bankens chef, direktör Rune Höglund.

AB Tetra Pak och Kulturen slog sig samman om en utställning *Mjölakens käril* som den 1 oktober–15 november visades i Vita huset. Den äldre mjölkhushållningen, som i första hand byggde på varans konservering i form av smör och ost, illustrerades med förvarings- och arbetskärl från olika tider, medan det senaste seklets distribution och behandling av färskmjölk fick sin belysning av modernare kärl och apparater, med separatorn och tetrapakmaskinens experimentmodell som slutpunkter.

Skånsk stad var namnet på en utställning, anordnad av Skånes Hembygdsförbund, avsedd att visa hur man kan inom ramen för modern stadskultur bibehålla en gammal stadskärnas traditionella karaktär. Utställningen, som öppnades den 10 december, skapades för visning även i andra städer men utökades på Kulturen med en speciell, för Lund aktuell avdelning, som efter det egentliga avslutandet vid nyår 1966 kvarstår under namnet *Lund, stads- miljö i förvandling*.

Kulturens måndagsaftnar

Intresset för museets måndagsaftnar har varit stort. Programmet under våren upptog fyra musikaftnar av Kulturens studentorkester under Sören Nielzéns ledning och i övrigt följande rubriker: Kring Svea hovrätts tillblivelse (Gerhard Hafström), Bayeux-tapeten – textil löpsedel (Göran Axel-Nilsson), Musik på gamla instrument (Nuovo su vecchio-gruppen), Petriplatsen (Ragnar Blomqvist), Kulturens konstslöjdanstalt (Märta Lindström), Kejsaren och porslinet – en återfunnen kinesisk bildsvit (Folke Dahl), Kvällsvandring på Kulturen (Bengt Bengtsson).

Höstens program upptog tre musikaftnar av studentörkestern och följande rubriker: Tankar kring en årsbok (Bengt Bengtsson), Från tsarernas skattkammare (Bengt Bengtsson), Lundagård, förr, nu och i framtiden (Ragnar Blomqvist), Vielle – ett medeltida instrument (René Zosso), Från Märta Måås till Gösta Adrian-Nilsson (Märta Lindström), Kulturens glassamling (Nils Nilsson), Inför julstöket (Ingemar Jeppsson).

Lunds Stadsbibliotek har vid måndagsaftnarna givit välvilligt bistånd genom att upprätta litteraturlistor om berörda ämnen för utdelning.

Skolundervisning

En fortsatt utbyggnad av Lunds stads grundskolors Kulturen-besök genomfördes under året. En plan för schemalagda visningar följdes under våren och omfattade samtliga klasser i årskurserna 4, 6, 7, 8 och 9. Östarp har under hösten varit målet för eleverna i årskurs 5 och besöken där har stimulerats av iordningställda arbetsblad.

Riktlinjerna för verksamheten vid Kulturen överensstämde med föregående års – blivande historielärare och museimän knöts till museet och utbildades för denna undervisning. Representanter för skola och museum utarbetade de olika studieämnena och målet var att varje årskurs skulle få uppleva något väsentligt avsnitt ur just sin lärokurs i historia och samhällskunskap med utgångspunkt från museets rika samlingar. Möjligheten till fria klassbesök kvarstod och synes väl ha utnyttjats såväl av lundaskolor som av klasser från hela södra Sverige.

Erfarenheterna pekar på ett stort intresse för en vidgad och intensifierad verksamhet inom detta betydelsefulla område. Behovet av en avdelning på museet som helt sysslar med dessa frågor accentueras allt mer.

Textilavdelningen

Under våren insamlades uppgifter om konstnärerna Sigrid Hjerten-Grünewalds och Ossian Elgströms textila produktion. Allmogehandskar och vantar har inventerats. Med bidrag från Humanistiska Forskningsrådet gjorde antikvarie Lindström tillsammans med tre kolleger en textil forskningsresa i sydvästra Make-donien och hemförde utom fotografier och uppteckningar ett flertal dräkter och annat textilt åskådningsmaterial.

Fil. stud. Kerstin Bergdahl och fil. stud. Astrid Ljungberg har varit tillfälligt anställda för konservering av gobelängkartonger från Konstslöjdanstalten, utställningsarbete m.m.

De lundaarkeologiska undersökningarna

har omfattat övervakning av grund- och ledningsgrävningar samt uppmätning och fotografering av utdömd bebyggelse. De i maj 1964 påbörjade undersökningarna på platsen för stadens kontorsbyggnad och stadshall vid Vårfrugatan-Stortorget har fortsatt och avslutats vid sommarens slut. Samtidigt har under januari-mars utförts arkeologiska undersökningar i samband med grundgrävningen för Filadelfiaförsamlingens nybygge på Stora Södergatan 25 och från februari till oktober vid grävningar för fjärrvärmekulvert.

Bearbetningen av fynden ur Lunds jord har fortgått, ehuru i

begränsad omfattning. Lundaarkivet har tillförts 125 blad originaluppmätningar och 511 fotografier och negativ. Stadsantikvarien har biträtt stadens fastighetskontor vid restaureringsarbeten av äldre byggnader.

Konserveringsverkstadens upprustning har fortsatt och kommit så långt att verkstaden den 25 november kunde visas för inbjudna donatorer och kommunalmän i närvaro av riksantikvarieämbetets representant förste antikvarie Monica Rydbeck och danske riksantikvarien Peter Vilhelm Glob. Som verkstaden nu står är den i sitt slag den modernaste och mest välrustade i Sverige. I upprustningen har även ingått att verkstadens lokaler grundligt reparerats av välvilliga donatorer. Totalt kan gåvorna till verkstaden – inklusive Kungafondens anslag å 40.000 kronor – uppskattas till 200.000 kronor. Upprustningen har skett under ledning av konservatorn. Råd har kostnadsfritt lämnats av konservatorn Eva Britta Blomberg vid Statens historiska museum i Stockholm, konservatorerna B. Brorson, Christensen och K. Holm vid Nationalmuseet i Köpenhamn, civilingenjören E. Olsson hos Centerlöf & Holmberg AB, ingenjören K. A. Pettersson vid Alfa-Laval, Mo och Domsjö AB, laboratorieassistenten Bertil Centervall vid universitetets historiska museum, docenten Peter Petersen samt verkmästaren S. Jensen hos Ahlanders Elektriska AB.

KONSERVERINGSVERKSTADENS DONATORER

Addo AB	Generalkonsul H. Dieden
AGA Plåtförädling AB	Bergsingenjör G. Edstrand
Ahlsell-Rylander AB	Ekdahls Metallvarufabrik AB
Alfa-Laval	Elektroheliös AB
Arboga Maskiner AB	Elektrolux AB
Asea-Elektroskandia	EPA AB
AXAB Maskinaktiebolag	C. I. Fall AB
Backer Elektro-Värme AB	R. Grave AB
AB BAHCO	Gustavsbergs Fabriker AB
Ballingslövs Träförädlings AB	AB Hammare
Berlingska Boktryckeri & Stilgjuteri AB	AB Hörby Bruk
G. Clåars Rörledningsaffär AB	Iföverken AB
Damgaards Maskin AB	Ingenjörsfirma Flisberg AB
	Institutet för Färgfoto AB

Forts. på sid. 183

Överste Konstantin Kanep.

Den 25 juni avled överste Konstantin Kanep, som i närmare 20 år varit knuten till Kulturen. Han var vid sin bortgång 73 år gammal. Överste Kanep började sin militära bana som kadett under tsarväldet och steg efter det att Estland nått självständighet till överste i estniska armén, där han bl.a. tjänstgjorde som kommandant över domslottet i Tallinn. Han kom med sin familj som flykting till Sverige och fick som s.k. arkivarbetare sysselsättning vid Kulturen nyåret 1946. Han utförde här ett samvetsgrant och intresserat arbete, huvudsakligen med arkivets katalogisering och uppordnande. Överste Kanep tillvann sig snart tillgivenhet och beundran från alla dem, som hade kontakt med honom, inte minst för hans aldrig sviktande positiva livssyn, trots under krigsåren förvärvade krämpor, som tidvis svårt besvärade honom. Han var för Kulturens tjänstemän genom åren en god vän, vars minne länge skall leva.

A. Johnson & Co Handels AB	Skandiakoncernen
Kockums Jernverksaktiebolag	Skånska Banken
Landernäs Marmor	Skånska Cementgjuteriet AB
Levin-Bolagen	Skånska Plattsättnings AB
Liljegren Byggnads AB	Skånska Ättiksfabriken AB
Liljenberg Byggnads AB	Willh. Sonesson AB
Lindhil & Nermark AB	Aug. Stenman AB
Erik Lindberg Glas AB	Stockamöllans AB
Lindells Vågfabriks AB	Svedia Dental-Industri AB
Ljusne-Woxna AB	Svenska Cellulosa AB
Lundapersienner	AB Svenska Fläktfabriken
Lunds Rörmontering AB	Svenska Handelsbanken
Lyngbyovnen i Danmark	Svenska Skruvstycksfabriken
Maskinaktiebolag Karlebo	Transportverken AB
MEMO AB	Trelleborgs Gummifabriks AB
Mildens Elektriska Motor AB	Trelleborgsplast AB
AB Nordiska Affineriet	Tandläkare K. Wallenius
Nordiska Armaturfabrikerna AB	W. Weibull AB
AB Nordiska Värme-Sana	Wessels Stormarknad
Nässjö Borstfabrik AB	Y-Man Inredningar
Odelberg & Olson AB	Zeiss Svenska Aktiebolag
Osby-Pannan AB	Ahlanders Elektriska AB
Rostfria Inredningar AB	Akerlund & Rausing
Sandströms Glasmästeri	Åtvidabergs Industrier AB
Sandvikens Jernverks AB	Anonyma donatorer

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV

Samlingarna har ökat med 1.299 nummer varav 954 genom gåvor. Accessionen omfattar nr:ris 57.635-58.933. Några av de viktigaste nyförvärven omnämnes i det följande.

Allmogeaodelningarna

Kista från Kyrkheddinge; tre hörnskaåp sannolikt värmländska; delar av målat skåp från Veberöd; minnestavlor från Sandåkra och Torna-Hällestad; målkärl, kardbänk, grynkupa, slaktmask, märkjärn, betsel, trygor, oxok och diverse redskap från Ö Broby; skidor, årder, harv, potatisriva, hokassar, bastrepslageriverktyg från Linderöd; släde, »smörjpåg» från St. Råby; kärrårder från Tolånga; sädesarpa från Lyngby; kaffepumpor med fodral från Småland; brännvinsapparat från Veberödstrakten.

Textilsamlingarna

Festdräkt, Ö. Göinge hd, vilken tillhört H. Maj:t Drottning Louise; två kvinnodräkter med alla tillbehör, Veberöds sn; delar till Skånes folkdräkter; allmogehandskar, Västergötland; sidenband och klänningsgarnityr i vitbroderi, 1800-talets mitt; aftonklänningar, 1940-60-talen; bilkåristuniform; svensk diplomatuniform, 1900-tal; grönt livré för chaufför-betjänt, 1900-tal; dopklänning, omkr. 1875; dopkläde och fallhatt, N. Asbo hd, tidigt 1800-tal; större samling dockor och leksaker från 1800- och 1900-talen; barnböcker; två gobelänger, »Skator i äppelträd», sign. Alf Wallander, 1897 och »Jubmel vänder jorden», sign. Ossian Elgström, 1911; agedyna, flamsk, jaktmotiv, SV Skåne, 1786; opphämta- och tioskaftstücken, Skåne, 1800-tal; täcke s.k. »rana», ylle, Tromsø fylke, Norge, omkr. 1900; väggbeklädnad och del av tält, silkesbroderi på siden, Kina, 1800-tal; koptiska textilfragment, Egypten; applikationsbroderi, siden, väggbeklädnad?, omkr. 1700; kuddar och tavla utförda i korsstyg, 1860-talet; damastduk med bibliska motiv, 1800-talets mitt.

Handel och hantverk

Kaffekvarn »Enterprise» från lanthandel i Uppåkra; öletiketter från Arboga bryggeri; kakburk med motiv från Bondetåget 1914; karamellburkar från Natthökaren i Lund; en samling äldre cacao-, kex-, karamell- och kryddburkar, »Sunlighttvål»; glasburk i form av en bil omkr. 1930; metallputsmedel »Röda Björn» och »Eva Zinkglans»; emaljskylt »Holmens Väfnader»; flakvagn och slakteriredskap från Lars Christerssons slakteri i St. Råby; en samling snickeriverktyg från Ö. Broby; en samling timmermansredskap från Torna-Hällestad; tunnbinderiverkstad G. W. Lindquists Eftr. Lund; en samling formar och redskap från Sandströms Glasmästeri-, Förgylleri- och Ramaffär, Lund; gesällprov i form av kassaskåpslås, demonstrationsmodeller av bilförgasare m.m. från Malmö.

Medicin och hälsovård

Medicinaske från »Apotheket i Lund»; barnmorskeutrustning från Asmundtorp; förlossningsjournal förd av barnmorska i Slimminge

på 1860-70-talen; elektrisk massageapparat »Karilux»; ådersnäppare; stetoskop; medicininjektor för kreatur; köttstämplor från Ö. Broby köttbesiktningsbyrå.

Konst

Porträtt i svartkrita på glas; etsning av H. Elliton med motiv från Kulturen; kolteckning av N. W. Bååth, velocipedryttare; kopparstick och oljetryck med religiösa motiv; litografier av Bertil Arrklev; porträtt i olja utfört av J. D. Högstedt; porträtt i silvernålteckning av Georg J:son Karlin; porträttmedaljong av Per Henrik Ling; byster av Konung Gustav V och major J. G. Thulin; porträtt av majoren och fru J. G. Thulin; kistebrev »Vaegternes Nettesang udi Köbenhavn».

Konsthantverk

En samling stengods och porslin från Kina, Sawankhalok i Siam och Annam; golvurna och kruka i stengods, Ming, Kina; tallrik med Paris' dom, Kien-Lung, Kina; skålfat av stengods från 1600-talet, Vietnam; tedosa av fajans, Rörstrand 1730-talet; väggplatta av fajans från Syrien; prydnadsfat Rörstrand »Majolika»; bidé och servis Rörstrand »Mullberry»; ett dussin kaffekoppar av porslin »Molière», Tyskland; fyra uppläggsfat av engelskt flintporslin; målad glasbägare med Gustaf II Adolf till häst, Tyskland; graverad pokal, Kungsholm; kaffeskedar av förgyllt silver från 1899; fruktskål av silver av Anders Nilsson 1917; garnityr av guld med emalj från 1800-talets mitt; halscollier i hårarbete; brosch av elfenben; vattenbehållare av koppar av Sven Bengtsson; silskål av gult Höganäs-gods.

Bohag och husgeråd

Kandelabrar, kaffekanna, fruktknivställ, sockerskål och brödkorg av nysilver från Lund; saltkar och fruktskål av kristall; fyra stolar, 1800-talets mitt, från Jonstorp; golvur tillverkat av P. Gyberg i Lund omkr. 1800; causeuse, stolar och antenienne från 1800-talets mitt; soffa, skrivbord, skrivstol, lampa och hyllor som tillhört major J. G. Thulin, Lund; en samling prydnadselefanter, mo-

derna; blomsterbord av gjutjärn; torvmullsklosett, tvättmaskin och handseparator från St. Råby; handdriven hushållsassistent; margarinslevar; tvättklämmor; tändstickshållare i jugendstil; mangel av trä från professor Thomanders hem i Lund; radioapparat årsmodell 1930 från Torna-Hällestad.

Etnografika

Två tzantzor från Jivaroindianerna, Ecuador; dansmask av bast från Afrika; Buddhabild och Bodhisattvabild från Indien.

Diverse.

Amaranterstjärna från 1760, jordfynd; gravräfsa och promenadkäppar från Lund; värjklinga och fästebeslag till karolinsk värja; cittra från Lönsboda; coltrevolver, hagelgevär, jaktväska, kruthorn och fältflaska från Kyrkheddinge; medalj från Arbetareföreningen i Lund 1879; kassalåda från »Föreningen Folkets Hus i Hernösand»; ordförandeklubba från »Industriens Vänner» i Lund 1896; »hattsten» från Lund; damecykel från 1917; nödmynt av papper från 1717; besman från Thomanderska barnhemmet i Lund; bladmonter med fotografier från Sydsvenska Gymnastikinstitutet, 1900-talets början; en samling medaljer, idrotts- och skyttepris till major J. G. Thulin, Lund.

Arkivet

Nyförvärven till arkivet omfattar omkring 120 nummer. Här ibland kan nämnas ett förordnande till kronofjärdingsman i Hua-röd 1864; program, biljetter, högtidspoesi m.m. från Skandinaviska Studentmötet i Köpenhamn 1845; en samling karnevalsprogram, festtryck, placeringslistor m.m. från 1800-talets senare del; en samling extranummer av dagstidningar från första världskrigets utbrott 1914; en samling engelska och ryska vykort från första världskriget; daguerrotypi; två fastebrev, det ena från 1772 det andra från 1796; köpebrev från 1871; betyg från kurs i »jordekonsten» 1832; flyttningbetyg från 1777; äktenskapstillstånd för indelt soldat från 1802; en samling lyckönskningstelegram från 1875; en samling blanketter och »sedlar» från 1700-talet och

1800-talets början; en samling tidningsurklipp rörande August Strindberg; en samling instruktionsteckningar för gymnastikrörelser från major Josef G. Thulin.

Porträttarkivet har tillförts ett 60-tal fotografier och ett 10-tal grupp fotografier. Museet har inköpt en större samling fotonegativ, omkring 10.000, huvudsakligen porträtt, från Thordemans fotoateljé i Lund.

Bland äldre samlingar som katalogiserats under året kan särskilt nämnas en samling personminnen rörande cicelören Sven Bengtsson.

Excerpering av tidskriftsartiklar har utförts i sedvanlig ordning.

Biblioteket

har ökats med 766 nummer varav 151 genom gåvor. Accessionen omfattar nr:ris 16.946-17.711.

E. BESÖK

Av de 61.524 besökarna har 4.756 studenter och 12.634 skolorungdomar varit avgiftsfria samt besökande med nedsatt avgift varit 6.624. 4.363 medlemmar har under året besökt museet.

Månad	Antal fritt besökande	Antal inträdes-betalande	Summa inträdes-avgifter
Januari	1.542	1.080	1.323: 50
Februari	1.369	1.211	1.073: —
Mars	2.229	1.009	1.505: 10
April	1.603	1.285	2.071: 80
Maj	6.510	3.391	5.082: 90
Juni	3.757	3.920	5.557: 90
Juli	2.069	6.287	10.292: 70
Augusti	1.785	5.681	9.022: 60
September	2.523	2.483	3.567: 30
Oktober	5.474	1.671	2.633: 20
November	2.024	1.040	1.287: 10
December	1.140	441	491: 10
	32.025	29.499	43.908: 20

F. ÖSTARP

I Östarpshallen öppnades den 28/4 utställningen »Gamla schattér-sömmar» anordnad av Malmöhus läns hemslöjdsförening. Utställningen pågick till den 16/5 då den avlöstes av »Gamla bolstervar och ljusstakar» ett gemensamt arrangemang av ovannämnda förening och Kulturen i Lund. Denna utställning pågick till den 30/9. Hallen besöktes under säsongen av 8.586 personer, varav 468 medlemmar.

Gamlegården har hållits öppen för besökare 28/4-30/9. Antalet besökare utgjorde 15.036, varav 576 medlemmar.

Östarpdagen den 15 augusti formade sig till en mycket välbesökt folkfest. Efter friluftsgudstjänst av kyrkoadjunkt Erik Berglund höll intendent Bengt Bengtsson ett hälsningsanförande. Därefter tågade man med spelman i täten upp till Gamlegården och här kunde åskådarna ta del av olika bröllopsförberedelser, hur man lagade gillesoppa, beredde ost m.m. På gårdsplanen höll »gårdens kvinnor» på med utrustningen till brudkistan och visade olika moment i den gamla kvinnliga handslöjden. Här fanns också träskomakare, krukmakare och taktäckare som demonstrerade sin yrkesskicklighet. Dagen avslutades med bröllopsföljets ankomst och gille i trädgården, där Tornabygdens folkdanslag gav en trevlig uppvisning. Frivilliga krafter entusiastiska stöd för Östarpdagen möjliggjorde det lyckosamma genomförandet.

För Gamlegårdens tillsyn har svarat lantbrukare och fru Nils Jönsson. Vid utställningshallen har fru Alma Andersson och fröken Greta Jönsson fungerat som biljettkassörskor.

Jakttillsyningsman har varit frisörmästare Inge Dahlbom.

G. ROLF NORDENSTEDTS STIFTELSE

Förvaltningen av Kulturens Toppeladugård, Nordenstedtska stiftelsen, har ombesörjts av Kulturens kassakontor.

Skogsbruket har förvaltats i samråd med Skogsvårdsstyrelsen i Malmöhus Län.

Lund den 17 januari 1966.

Styrelsen

1965 ÅRS DONATORER

Förteckning över dem som skänkt föremål till museet,
biblioteket och arkivet.

Hans Maj:t Konung Gustav VI Adolf
Fru Emma Adlers sterbhus, Lund
AB Allhems Bokförlag, Malmö
Almqvist & Wiksell, Uppsala
Fröken Maria Almqvists sterbhus,
Lund

Konstnärinnan Ester Almqvists sterb-
hus, Lund

Lantbrukare Gustav Andersson,
Linderöd

Helge Anderssons Radio, TV och
Skrivmaskinsaffär, Lund

Fru Klara Andersson, Slimmingeby

Kapten och Fru Fritz Arne, Höör
Fröken Ruth Arne, Höör

Konstnär Bertil Arrklev, Lund
Asarums Kulturvårdsnämnd, Asarum
Med. dr Olof Ask, Lund

Fru Solgerd Ask, Lund

Auktionskammaren, Norrköping
Socialvårdssyssloman och Fru Arthur
Bengtsson, Lund

Intendent Bengt Bengtsson, Lund

Fru Dagmar Bengtsson, Ljunghed

Fru Gurli Bengtsson, Stockholm

Fröken Henriette Benies, Lund

Bankdirektör Ragnar Bergelin, Motala

Frau Gesine Berlekamp, Greifswald

Socialassistent Ingrid Bern, Lund

Billeberga-Dösjebro Kraft AB, Bille-
berga

Intendent Per Bjurström, Stockholm
Bjäre Härads Hembygdsförening,
Bästad

Direktör Carl-Eric Borgenstierna,
Lund

Chefsredaktör Bo Bramsen, Köpen-
hamn

Fru Gertrud Brinke, Lund

Fru Ingrid Bruzelius, Lund
Svensk Bryggeritidskrift, Stockholm

Fröken Ellen Busch, Lund

Herr Per O. W. Carlenfelt, Malmö

Fru Anna Carlsson, enl. testamente,
Silvåkra

Fru Inez Carlsson, Lund

Husägare Jöns Carlsson, Silvåkra

Central Museum, Utrecht

Köpmännen Axel och Gunnar Chris-
tersson, St. Råby

Tandvårdsinspektör Bertil Christers-
son, Lund

Herr Bengt Cramner, Näsbyark

Fru Anna Maria Crona, Lund

Direktör Georg Dahlin, Hälsingborg

Mdm Desglée de Brouwer, Brügge

Ecklesiastikdepartementet, Stockholm

Fru Carola Eklund, Pjätteryd

Vapenhandlare Bertil Ellegren,
Svalöv

Sjuksköterskan Elsa Eriksson,
Hälsingborg

Fru Gunilla Eriksson, Lund

Konservator Hans Erlandsson, Lund

Antikhandlare Sven Flodberg, Lund

Överste Sven Forsberg, Lund

Grosshandlare och Fru Albin Frantz,
Malmö

Fröken Ebba Fährms sterbhus, Lund

Docent John Gardberg, Karls

Stadsombudsman Sven Garpinger,
Lund

Generalstabens litografiska anstalt,
Stockholm

Herr Karl Gösta Gilstring, Vadstena

Fröken Julie Gleerup, Stockholm

Docent Gunnar Gorthon, Lund

Fröken Svea Granath, Lund

F. bankkassör Martin Gröndahl,
 Arboga
 Fröken Ingrid Grönwall, Lund
 Konservator Eric Hanson, Malmö
 Direktör och Fru Fred Haventon,
 Malmö
 Museumsinspektör Henning Henning-
 sen, Helsingör
 Historiska museet, Moskva
 Johan Chr. Holms Förlag, Köpen-
 hamn
 Fröken Ine Holst, Malmö
 Direktör Ragnar Hommerberg, Lund
 Kapten Sten G. Hultman, Ängelholm
 Höganäs-Keramik, Höganäs
 Bengta Anders Johansson, Björnstorp
 Fru Magnhild Johnsson, Lund
 Fotograf Tibor von Juhász, Genarp
 Herr Gunnar Järnhäll, Limhamn
 Antikhandlare Carl Jönsson, Malmö
 Lantbrukare Gunnar Jönsson,
 Revingeby
 Herr Tore Jönsson, Eslöv
 Fru Inez Karlsson, Lund
 Professor Asta Kihlbom, Lund
 Fil. dr Sven T. Kjellberg, Bjärröd
 Fru Brita Knyphausen, Stockholm
 Dr Ernst Kramer, Fulda
 Fru Anna Stina Kullberg, Malmö
 Kunsthaus Math. Lempertz, Köln
 Kunstsammlungen der Veste Coburg
 Fröken Clara Larsson Höckert, enl.
 testamente, Lund
 Liljevalchs Konsthall, Stockholm
 Fru Isabel Lindén, Falköping
 Slöjdlärarinnan Helfrid Lindgren,
 Tärna
 Häradshövding P. G. Lindström,
 Lund
 Fru Elly Ljungman, Lund
 Fröken Ingrid Lundin, Stockholm
 Lunds stad
 Fröken Ingrid Lundberg, Dalby
 Ingenjör Nils M. Löfgren, Torna-
 Hällestad

Fröken Signe Mauritzson, Hälsing-
 borg
 Fil. lic. Göran Michaneck, Hovås
 Ministero della Pubblica
 Istruzione, Rom
 Överstelöjtnant Axel Mollstadius,
 Jönköping
 Fil. kand. John Mühlow, Lund
 National Historical Museum, Taipei,
 Formosa
 National Historical Museum, Taiwan,
 Kina
 Bankdirektör Ernst Nathorst-Böös,
 Stockholm
 Herr Oscar Nordberg, Lund
 F. köpman Fritz Nordvall, Nässjö
 Fil. dr Albin Nilsson, Lund
 Målare Carl Johan Nilsson, Lund
 Yrkeslärare Noak Nilsson, Lund
 Fru Mette Perker, Washington
 Intendent Bengt-Arne Person,
 Varberg
 Fil. mag. Gunilla Pehrzander, Lund
 Fru Anna Persson, enl. testamente,
 Malmö
 Fru Anna Perssons sterbhus, Malmö
 Fru Ester Persson, Klagstorp
 Konstnär Bengt G. Pettersson, Åkarp
 Fru Ida Pålsson, Malmö
 Fru Edith Ramsing, Lund
 Arne Bruun Rasmussens Auktions-
 hus, Köpenhamn
 Bankdirektör C. G. Regnéll, Lund
 Fru Greta Rix, Malmö
 Fru Ruth Roodys sterbhus,
 Stockholm
 Köpman Filip Rosén, Lund
 Fil. dr Stig Roth, Göteborg
 Kurator Elsa Ryberg, Lund
 Ingenjör Jan Rydholm, Malmö
 John Sandströms Glasmästeri, För-
 gylleri och Ramaffär, Lund
 Schleswig-Holsteinischen Landes-
 museum, Schleswig

Civilingenjör Steen Sehested,
 Köpenhamn
 Ingenjör William Sjögren, Malmö
 Professor Alf Sjövall, Lund
 Skandinaviska Banken, Stockholm
 Skellefteåortens Mejeriförening,
 Skellefteå
 Skånska Ättiksfabriken, Perstorp
 Lantbrukare Bernhard Svensson,
 Rygge
 Professor Axel Steensberg, Köpen-
 hamn
 Musikdirektör Bertil Stoltz, Arboga
 Fröken G. Svensson, Lund
 Svensk-Franska Konstgalleriet,
 Stockholm
 Svenskt Visarkiv, Stockholm
 Fru Martha Söderström, Stockholm
 Fru Marianne Thulin, Lund
 Major J. G. Thulins sterbhus, Lund
 Dr och fru Seth Tingvall, Borås

Handarbetslärarinna Ebba Tullbergs
 sterbhus, Strövelstorp
 Direktör Eric Törngren, Sollentuna
 Unilever N. T., Rotterdam
 Universitetsbiblioteket, Lund
 University Press, Oxford
 Urshults Turisttrafikförening,
 Urshult
 Fru Ellen Wallgren, Stockholm
 Disponent Per-Ake Wasberger, Lund
 Tunnbindaremästare Sigfrid Wecke,
 Lund
 Envoyén Folke Wennerberg, Stock-
 holm
 Dr Per Henrik Widmark, Lund
 Källarmästare Bertil Vollmer,
 Veberöd
 Fru Gerd Woxin-Snygg, Jonstorp
 AB Akerlund & Rausing, Lund
 Fru Inga Åkesson, Lund
 Konstnär Herman Österlund, enl.
 testamente, Malmö

ix. Skånsk nyklassicism. Ett par sockerskålar från 1794 av Petter Norlin i Malmö. Herkules med sin klubba pryder sidorna av dessa strösockerskålar, som även i övrigt uppvisar ett rikt urval av nyklassicismens stora förråd av antika ornament. Den klassiska vasformen förekommer hos snart sagt alla serviskärl, ja t.o.m. på kandelabrarnas ljuspipor. KM 34.594.

x. Fransk empire. Karott med lock och fat, tillverkad i Paris omkring 1810. Ehuru av okänd mästare, står denna karott fullt i nivå med arbeten av kejsartidens främsta guldsmeder, såsom Jean Baptiste Odiot och Martin Biennais, det napoleonska kejsarhovets stora leverantörer. Det är en samlad och kraftfull formgivning, som här visas, upplivad med ciselerade ytmönster och handtag, gjutna i form av blomsterkransar.

xi. Svensk romantik. Kaffeservis, tillverkad av Gustaf Möllenberg i Stockholm 1843 (gräddsnipan i Malmö 1846). Gåva av Karl XIV Johan till professor C. G. Brunius i Lund 1844.

Pris 35kr